

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ) ANABİLİM DALI**

**BÜYÜK DURGUNLUĞUN İZİNDE POST-KEYNESYEN
TEORİ VE MALİYE POLİTİKASI: NEOLİBERALİZM,
KRİZ, BÖLÜŞÜM**

Yüksek Lisans Tezi

Metehan CÖMERT

Ankara-2017

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ) ANABİLİM DALI**

**BÜYÜK DURGUNLUĞUN İZİNDE POST-KEYNESYEN
TEORİ VE MALİYE POLİTİKASI: NEOLİBERALİZM,
KRİZ, BÖLÜŞÜM**

Yüksek Lisans Tezi

Metehan CÖMERT

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ceyhun GÜRKAN**

Ankara-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ) ANABİLİM DALI

**BÜYÜK DURGUNLUĞUN İZİNDE POST-KEYNESYEN
TEORİ VE MALİYE POLİTİKASI: NEOLİBERALİZM,
KRİZ, BÖLÜŞÜM**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ceyhun Gürkan

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Doç. Dr. Ceyhun Gürkan (danışman)

.....

Doç. Dr. Yiğit Karahanoğulları

.....

Doç. Dr. İ. Erdem Seçilmiş

.....

Tez Savunma Tarihi:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../20...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

TEŞEKKÜR

Bu teşekkür yazısı artık kamusal bir metin hâline gelecek olan bu metni yazmaya çabalarken hayatlarından zamanlarını çaldıklarım için kaleme alınmıştır.

Akademi kişiye –Sartre’ın bahsettiği gibi– düşüncelerin sözcüklere bağlanabilmesi olanağını sunar. Marshall Berman’ın bahsettiği “[a]klını kullanmaya çabalayan ancak düşündüklerini paylaşabileceği kimsesi olmayan” kimse olmaktan kurtarır kişiyi bir anlamda. İradesini bu şekilde kullanmak isteyen eylemin öznesi için ciddi bir sorun görünmemektedir. Ama eylem kaçınması mümkün olmayan kayıplara neden olur. Tüm yaşamı şekillendiren “an”lar kaybedilir. Eylemin öznesinin fark edemediği tersine çevrilmesi mümkün olmayan zaman başka türlü kullanılamamıştır. İradesiyle zamanı bu yönde kullanan öznenin kendi dünyasında yarattığı bir kayıp değildir bu. Özne başkalarının yaşamlarından çalmıştır.

Bu tezin oluşmasına olanak tanıyan ve zor dönemlerinde dahi desteğini ve ilgisini esirgemeyerek fedakarlıkta bulunan Dr. Özlem Albayrak’a, tezin danışmanlığını üstlenerek özveride bulunan, her defasında yeni şey(ler) öğrendiğim, katkı ve önerilerini bir ömür boyu unutmamın mümkün olmadığı Doç. Dr. Ceyhun Gürkan’a teşekkür ederim.

Doç. Dr. Erdem Seçilmiş ve Doç. Dr. Yiğit Karahanoğulları’na değerli eleştirileri ve yapıcı tutumlarından ötürü teşekkürü borç bilirim. Akademik yaşantımın ilk anından itibaren her daim bana destek olan Prof. Dr. Hüseyin Şen’e teşekkür ederim.

Yaklaşık 15 yıldır tanışıklık ettiğim ve her daim desteğini esirgemeyen canım kardeşim Uğur Sümbül’e ve emekleri karşısında teşekkürün ve affın bile yetersiz kaldığı canım aileme teşekkür ederim.

Bu süreç esnasında hayatından en çok çaldığıma inandığım, hayata umutla bakmamı sağlayan ve neden olduğum kaybı ömrüm boyunca yanında olarak telafi edebilmeyi umduğum canım eşim Ezgi’ye teşekkür ederim. Desteği ve sevgisi olmadan bu tezi yazmak olanaksızdı.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
İÇİNDEKİLER	ii
TABLolar LİSTESİ.....	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	v
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM: EŞİTSİZLİKLER VE KRİZ	13
1.1 Keynesyen Dönemin Neoliberalizme Evrilmesi ve Neoliberal Dönüşüm Üzerine Temel Yaklaşımlar	13
1.2 Neoliberal Dönemin Ekonomi Politikalarını Makroekonomik İstikrarsızlıklar Üzerinden Anlamak	19
1.3 Neoliberal Dönüşümün Geniş Bağlamı	26
1.4 Neoliberal Dönüşüm Üzerine Ara Değerlendirme	32
1.5 Eşitsizlik	36
İKİNCİ BÖLÜM	44
BÜYÜK DURGUNLUK ve KURAMSAL AÇIKLAMALAR.....	44
2.1 Büyük Durgunluk Üzerine Genel Bir Değerlendirme	44
2.2 Büyük Durgunluk’u Açıklayan Farklı Kuramsal Yaklaşımlar	49
2.2.1 Anaakım İktisat Temelinde Büyük Durgunluk	50
2.2.2 Marksist Kriz Kuramları ve Büyük Durgunluk	55
2.2.3 Büyük Durgunluk’un Eleştirel Heterodoks Kriz Kuramları Temelinde Değerlendirilmesi.....	60
2.2.3.1 Sınıfsal Kökenler, Neoliberalizm ve Ertelenmiş Kriz.....	61
2.2.3.2 Neoliberalizm ve Hegemonya Temelli Kriz Tartışması.....	64
2.2.3.3 Finansallaşma ve Büyük Durgunluk	67
2.2.3.4 Büyük Durgunluk ve “Satın Alınan Zaman”	70
2.2.3.5 Küresel Minotauros ve Kriz	76
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	80
BÜYÜK DURGUNLUĞU POST-KEYNESYEN TEORİ İLE ANLAMAK.....	80
3.1 Bu Defaki Krize Eleştirel Bir Giriş.....	80
3.2 Reel ve Finansın Kopuşu: Finansallaşma ve Reel Ekonomi İlişkisi	82
3.3 Bölüşüm Kökenli Sorunlar ve Post-Keynesyen Rasyonalite	88
3.4 Büyük Durgunluk, Bölüşüm ve Post-Keynesyen Mekanizmalar.....	94

3.4.1	Bölüşüm ve Toplam Talep İlişkisi	96
3.4.2	Eşitsizlik ve Toplam Talep İlişkisinin Post-Keynesyen Dinamikleri ..	99
3.4.3	Kaleckiye Bölüşüm-Toplam Talep Analizi	102
3.4.4	Kişisel Gelir Dağılımı, Borçlanma ve Kriz İlişkisi.....	115
3.4.5	Krizin Borçlanma ve Tüketim Üzerine İnşası.....	123
3.4.6	Duesenberry'nin Görelî Gelir Hipotezini Tekrar Düşünmek.....	131
3.4.7	Kazanılandan Fazlasını Tüketmek	134
3.4.8	Minsky ve Eşitsizlik	141
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM		149
MALİYE POLİTİKASINDA YENİ ARAYIŞLAR		149
4.1	Yerleşik Anlayışın Karşısında Durmak: Kısa Bir Giriş	152
4.2	Yeni Konsensüs'ün Kısa Bir Eleştirisi.....	154
4.3	Geleneksel Toplam Talep Yönetimi Üzerine	156
4.4	Alternatif Maliye Politikaları	160
4.4.1	Maliye Politikasına Aşağıdan Bakmak	162
4.4.2	Maliye Politikasının Alternatif Yeni Görünümleri	166
4.5	Çelişkinin Öteki Yüzü: Şekil Değiştirme Tehlikesine Karşı Alternatif Öneriler	173
4.5.1	Piketty'nin Faydalı Ütopyası: Sermaye, Servet ve Vergileme.....	176
4.5.2	Piketty'nin Çabasına Katkı: Bağlamı Genişletmek.....	182
4.6	Post-Keynesyen Bir Maliye Politikasına Doğru: Genel Bir Değerlendirme	187
4.7	Güncel Gelişmeler Işığında Post-Keynesyen Teoriyi İleriye Taşımak ve Yeni Ufuklar Açmak	192
SONUÇ.....		202
KAYNAKÇA		207
ÖZET.....		233
ABSTRACT		234

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Neoliberal Dönemde Merkez ve Çevre Ülkelerdeki Borç Yanlı ve İhracat Yanlı Büyüme Modelleri.....	20
Tablo 2: Hanehalkı Borçlarının Gayri Safi Yurt İçi Hasılaya Oranı, %	21
Tablo 3: 1980 Öncesi ve Sonrasına Toplulaştırılmış Bir Bakış	32
Tablo 4: Demokratik Borç Devleti ve Halkları	74
Tablo 5: Kâr Yanlı ve Ücret Yanlı Rejimlerin Tanımı.....	101
Tablo 6: Bölüşüm Politikaları Temelinde İktisadi Düzenler	101
Tablo 7: Gelir Grupları Bazında Reel Gelir Artışı (1976-2006).....	117
Tablo 8: Gelir Grupları Bazında Reel Gelir Artışı (1993-2012).....	117
Tablo 9: Vergi Cennetlerini Dize Getirmek İçin Kurulacak Koalisyonlar	185

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Keynesyen Dönemin Genel Tasviri, 1945-1947	16
Şekil 2: Neoliberal İktisat Politikaları.....	18
Şekil 3: Birleşik Devletler’de Yaşanan Yakın Zaman Krizlerindeki İstihdam Profili.....	46
Şekil 4: Kişisel Tüketim ve Harcanabilir Kişisel Gelir, Birleşik Devletler.....	48
Şekil 5: Dumenil ve Levy’nin Kriz Diagramı.....	65
Şekil 6: Finansallaşma ve Gelirin Fonksiyonel Dağılımı	87
Şekil 7: Hanehalklarının Yüzdelik Gelir Grupları İtibariyle Reel Gelirlerindeki Yaşadığı Değişim (Birleşik Devletler).....	90
Şekil 8: G-20 Ülkelerinde Emegın Payındaki Değişim, 1970-2014.....	91
Şekil 9 : Gelişmekte Olan Ülkelerde Emegın Payındaki Değişim, 1995-2012	91
Şekil 10: Toplam Hâsılanın Ücret ve Kâr Arasında Bölüşümü	92
Şekil 11: Bölüşüm ve Toplam Talep Arasındaki İlişkisi	114
Şekil 12: Kişisel Giderlerin Harcanabilir Gelire Oranı, Birleşik Devletler.....	134
Şekil 13: Harcanabilir Gelire Oranla Hanehalkı Borçları, Birleşik Devletler .	135
Şekil 14: Dünyanın Finansal Kadastro su.....	186

GİRİŞ

Ricardo'nun iktisat biliminin birincil meselesi olarak ilan ettiği bölüşüm sorunu son otuz yılda neoliberal dönüşüm süreci içinde liberal iktisadi analizdeki başat konumunu kaybetmiştir. Anaakım iktisada göre üretim çıktısının bölüşümü marjinal verimlilik soyutlamasıyla anlaşılır ve toplumsal sonuçları açısından düşünüldüğünde neyin adil olduğu piyasa ilişkileri içindeki aktörler tarafından fiyatlar aracılığıyla belirlenir. Bu doğrultuda “piyasanın adaleti”, yönetimlerin müdahalesinden kaynaklandığı için irrasyonel bir karakter kazandığı iddia edilen “sosyal adaletin” us dışı ve yapay görünümüne karşıt doğal ve rasyonel bir bölüşüm ilişkisi ve ilkesi sunar. En açık ifadesini “*laissez-faire, laissez passer*” şiarında bulan piyasa köktenciliğı olarak kavramsallaştırılabilecek bu prensip gereğince uygulanan politikalar son otuz yılda eşitsizlikte ciddi bir artışın meydana gelmesine neden olmuş; devlet borçlarının ve bireysel boçlanmanın artışı, istikrarsızlığın sürekliliğı ve büyümenin düşüklüğü ekonomileri sembolize eden temel görünüm halini almıştır. Post-Keynesyen teoriye ve kapitalizmin kurumsal politik iktisadına göre tüm bunların temel nedeni olarak görülebilecek eşitsizliğin zaman içinde dramatik bir biçimde artması, bölüşüm probleminin ekonomik dengesizliğin doğrudan doğruya asıl sebebine dönüşmeye başlamasına neden olmuştur (Streeck, 2016: 17). 2008 krizi sonrasında bölüşüm nosyonu krizin nedenleri ve sonuçları olarak tartışılan adı geçen tüm bu süreçleri içinde tutan geniş bir politik kompleksi tanımlamaktadır.

2007'nin Aralık ayında başlayan ve uzunca bir süre devam eden ‘Büyük Durgunluk’ ile birlikte eşitsizliğı iktisadın periferisine hapseden anlayış sorgulanır hâle gelmiştir. Krizi hatalı kurumsal düzenlemeler ya da bunların eksikliğı ve

yokluğu ile aşırı devlet müdahalesi üzerinden çözümleme yoluna giden tipik liberal vizyon ve anaakım iktisat krizin değerlendirilmesi için sağlıklı bir çerçeve sunmamaktadır. Nitekim kriz sonrasında gelişen literatür genelde heterodoks¹ argümanlar üzerinde yoğunlaşmış ve eşitsizlik sorununun tekrar iktisadın esas gündemine girmesinin gerekli olduğuna ilişkin genel bir konsensüs oluşmuştur. Ancak burada bir nokta dikkate değerdir. Krize ilişkin anaakım iktisadın yeterli bir çerçeve sunmadığı iddiası genelde kriz tartışmalarının yalnızca finansallaşma vurgusu üzerine inşa edilmesi şeklinde bir sonuç doğurmuştur. Bu tez, neoliberalizmin, krizin ve eşitsizlik sorununun açıklanmasında finansallaşmanın önemli bir dinamik olduğunu gözden kaçırmamakla birlikte bölümde ortaya çıkan bozulmanın neden ve sonuçlarının ekonominin reel ve uzun dönemli yapısal dengesizliklerinden kaynaklandığı iddiasına bağlıdır. Bu açıdan, –finansallaşma olgusunu dışlamadan– tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde eşitsizlik ve kriz arasında bir nedensellik ilişkisi kurulması gerekmektedir. Nitekim, David Harvey’in (2015b: 10) “krizin nedeninin yanlış teşhis edilmesinin geleceğe yönelik tehlikenin tohumlarını bağrında taşıdığı” saptamasında da görüleceği üzere, krizin nedensellik ilişkisinin doğru kurulması gerekmektedir. Krizin üzerinden belli bir zaman geçmesine rağmen “yavaş toparlanma”, “kalıcı durgunluk” gibi kavramların genel olarak dünya ekonomisinin görünümünü tasvir etmesinin nedeni tam da bu nedensellik ilişkisinin doğru kurulamamasından ileri gelmektedir. Krizin yalnızca finansal piyasalar ile ilgili olduğunu öne sürerek bir açıklama getirmek finansal piyasaların doğru düzenlenmesi halinde sistemin bir kez daha krize girmesinin önüne geçileceği

¹ Heterodoks kavramı ile ilgili kısa bir açıklama yapmakta fayda görünmektedir. Nitekim kamu tercihi teorisi ya da davranışsal iktisat gibi anaakım iktisat yaklaşımları da heterodoks olarak değerlendirilir, ancak sistem karşıtı bir eleştirelliği ifade etmez. Bu tezdeki heterodoks kavramı sistem-karşıtı ve anaakım iktisadın katı çekirdeğinden ayrılan bir eleştirelliği ifade etmektedir.

şeklinde bir düşünceye neden olur ki böyle bir kavrayış ciddi tehlikeleri beraberinde getirmektedir. Bu durum aynı zamanda eleştirel perspektifler için de geçerlidir. Krizi yalnızca finansallaşmanın dinamikleriyle anlamak ekonominin kriz dinamiklerini ve sonuçlarını reel ve yapısal (dolayısıyla tarihsel) dinamiklerle yeterli bir biçimde kavranamaması riskini doğurmaktadır.

Tezin ilk bölümünde Edward Hallett Carr'ın öne sürdüğü “tarihi dönemlere bölmenin gerekli bir düşünme biçimi olduğu” (Tanyılmaz, 2002: 323) ve Marshall Berman'ın ifade ettiği “tarihin şekillendirici gücünün dikkate alınma zorunluluğu” (Berman, 2014: 83) iddialarına dayanarak 1980 öncesi ve sonrası şeklinde tarihsel bir ayrıma gidilmiştir. Nitekim “[s]osyal bilimler için açıklayıcı olan o anki görünüm değil; süreçlerdir. Toplumsal olan her şey zaman içinde meydana gelir; ya da zamanla açığa çıkar. Bugün gördüğümüz şeyi ancak dün nasıl göründüğünü ve hangi yolda olduğunu bilirsek anlarız. Mevcut olan her şey sürekli bir seyir halindedir” (Streeck, 2016: 40).

Tarihi dönemlere ayırarak hedeflenen Keynesyen dönemin neoliberal döneme evrilmesiyle birlikte ekonomi politikalarında meydana gelen değişimin görünür kılınmasıdır. Bu açıdan ilk olarak Keynesyen-Fordist dönemde uygulanan ekonomik politikalar değerlendirilmiş ve Keynesçi uzlaşma kapitalizminin genel bir betimlemesine başvurulmuştur. Keynesyen dönem genel olarak şu şekilde anlaşılmaktadır: i. toplumun alım gücü desteklenerek efektif talep yüksek tutulur ve böylece kapitalizmin en temel meselesi olan üretilen malların realizasyon problemin çözülür (Foster, 2008: 8), ii. yatırımlar denetlenir ve teşvik edilir, iii. ekonomik faaliyetin canlandırılması için kamu harcamalarından yararlanılır, iv. gelir dağılımı düşük gelirli gruplar lehine yeniden düzenlenerek tüketim eğilimi güçlendirilir. Bu

iktisadi çerçevede sermaye, devlet ve işçi sınıfı arasında belli bir politik ve hatta demokratik uzlaşa sağlanır.

Ancak, neoliberalizmin, –D. Harvey’in betimlediği biçimle söylemek gerekirse– “hegemonik bir diskur” haline dönüşmesi ile ortaya çıkan yeni rejim bir önceki dönemin tam aksi istikamette politikaların uygulanmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda neoliberal politikalar ile birlikte i. mali ayarlamalar, ii. özelleştirme, iii. fiyat hareketlerinin serbest bırakılması, iv. finansal sektörün deregülasyonu, v. ticaretin serbestleştirilmesi, vi. yabancı yatırımların teşvik edilmesi, vii. sosyal güvenlik reformları, viii. emek piyasalarının esnekleştirilmesi (Baer ve Maloney, 1997: 314-315) ekseninde politik ve iktisadi uygulamalara geçilmiştir. Bu uygulamalarla birlikte “kemer sıkma” olarak adlandırılan temel bir politika demeti kabul edilmiş; sermaye üzerindeki vergiler düşürülmüş, sermayenin kârlılığını tesis etmeye ve meşruiyet sorununu demokratik bir toplumsal yapı vaat etmeden çözmeye yönelik kamu harcamaları yeniden biçimlendirilerek arttırılmış, sosyal harcamalar kısılmış ya da devlete bağımlı sınıflar yaratacak biçimde yoksullar sınıfının yönetim stratejisinin bir parçası olarak yeniden oluşturulmuş, işe alımlar esnekleştirilerek bireysel ücret sözleşmeleri uygulamaya konmuş, kamuda ücretler dondurulmuş, sendikasızlaştırma çabaları hız kazanmış, özelleştirme ve deregülasyon girişimleri yaygınlaştırılmıştır (Gürkan ve Karahanoğulları, 2014: 2).

Tezin önermelerinden biri de neoliberal dönüşümün getirdiği ekonomi politikalarının makroekonomik istikrarsızlıklara neden olduğu ve ortaya çıkan yeni büyüme modellerinin sürdürülebilir olmadığıdır. Post-Keynesyen literatürün tartıştığı şekliyle, “borç/kredi yanlı” ve “ihracat-yanlı” büyüme modelleri neoliberal dönüşüm

sonrasında beliren iki temel büyüme stratejisi olmuş; bu iki strateji hem ulusal hem de uluslararası ölçekte etkileşimde bulunarak ekonomik dengesizliklere yol açmıştır.

Neoliberal kırılmanın salt bir iktisadi kategori olmadığından hareketle bağlamın genişletilmesi gerektiğini ileri süren bu tez sosyal ilişkilerin, yaşama şekillerinin ve öznelliğin de bu kırılmayla beraber dönüştüğünü gözlemlemiş ve alacaklı-borçlu ilişkisi etrafında yükselen, emekçileri tüketmek ve yaşamak için borçlulara çeviren sistemin etkilerini incelemiştir. Bireysel bir düzlemde hareket edildiğinde gözlemlenmiştir ki birey gelir artışı tecrübe etmeden sürekli tüketen ve borçlandırılan insana dönüşmüştür. Bu saptama, bireysel varoluş ve toplumsal politik sonuçları açısından analizi salt bir iktisadi analizin ötesine geçmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu tez konusu itibariyle böyle bir analiz düzeyini başlı başına tartışılması gereken bir konu olarak değerlendirmekle birlikte, neoliberal dönüşümün izinde bölüşüm ve eşitsizlik gibi temel toplumsal-politik konuları çözümlemek için bunları analizlerinde bir bütün olarak dışarıda da bırakmamıştır. Bu bağlamda, neoliberalizm bireylerin öznelliğinin inşasında kapitalist borçluluk ve tüketim ilişkilerini esas varoluşsal ilkeler ve yönetsel düzenekler haline getirdikçe bireyler ahlaki bir borç ekonomisinin içerisine çekilmiş ve geleceğin barındırdığı tüm seçim ve karar imkanlarını kaybetmiştir. Böylece bireyi dönüştüren sistem aynı zamanda öngörülemez zamanı da ele geçirmiş; yaşayan şimdi, geleceği tesis edilmiş bir çerçeveye indirgenerek gelecek sadece fiili tahakküm ve sömürünün basit bir öncelmesi haline gelmiştir (Lazzarato, 2015; Ross, 2015). Bireyin ötesinde devlet anlayışı da dönüşmüş; devletin minimalist bir düzleme indirgenmesi söylemi geçerliliğini kaybetmiştir. Bu dönüşümle beraber piyasaların kendi kendine var oldukları iddiası alt üst edilmiş; devlet piyasaların inşa edilmesi ve devamlılıklarının

sağlanması için aktif bir aktör olarak yerini almıştır (Stockhammer, 2010: 10). O halde tecrübe edilen, devletin gücünün kullanımının esirgenmesi değil; bilakis sistematik ve kuvvetli bir biçimde kullanılmasıdır.

Bu tez, neoliberal evrede uygulanan politikaların son otuz yılda emeğin payında ciddi bir oranda gerilemeye yol açması ve emek/sermaye arasındaki güç ilişkisinin ikincisi lehine kaymasından dolayı talep yönünden büyük makroekonomik dengesizlikler yaratması; böylelikle eşitsizlikte dramatik artışlar gözlenmesi gelişmelerinden hareketle iktisatta tekrar doğru soruyu sormanın lazım geldiğini (Piketty, 2014: 17) ileri sürerek eşitsizlik meselesinin iktisadın esas inceleme nesnesi olması gerektiğini iddia etmektedir.

İkinci bölümde temel olarak Büyük Durgunluk'un vehameti gözler önüne serilerek krizi açıklamaya yönelik kuramsal yaklaşımlar incelenmiştir. İlk olarak anaakım iktisadın krizi indirgemeci-aktör eğilim, yanlış politikalar, yetersiz düzenleme ve aşırı devlet müdahalesi argümanları üzerinden açıklama biçimleri incelenmiş ve bu açıklamalarda krizin kapitalist sisteme içkin bir özellik taşımadığı vurgusu ön plana getirilmiştir. Anaakım iktisadın kriz çözümlemesinde eşitsizliğe ilişkin anlamlı bir kavramsallaştırmanın yapılmadığı saptanarak fiyatlar aracılığıyla oluşan rasyonel ve gayri şahsi bölüşüm eksenine ciddi bir eleştirinin gerekliliği vurgulanmıştır. Daha sonraki Marksist açıklamalar bölümünde ise ilk olarak kâr oranlarının düşme eğilimi, eksik tüketim, kâr sıkışması gibi kuramlar incelenmiş ve bu kuramlar “bu defaki kriz”le² ilintili hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda reelin finansal ile olan organik bağının kopması ve reelden kopuşla beraber fiktif bir varlık fiyatının neden olduğu yapay varsıllık olgusunun krize neden olduğu argümanına değinilmiştir (Önder,

² “Bu defaki kriz” kullanımı *Socialist Register* dergisinin 2011 yılında ‘Büyük Durgunluk’un ele alındığı sayısında kullanılan başlıktır.

2009). Eksik tüketim teorisi çerçevesinde ele alınan kavramsallaştırmalardan yola çıkılarak “[ü]retim olmadan tüketim olmaz. Ama tüketim olmadan da üretim olmaz, çünkü o zaman üretim amaçsız olur” (Marx, 1999 [1857]: 29) nihai noktasına ulaşılmış ve daha sonra ele alınacak olan post-Keynesyen argümanlarda da yer bulacak temalar çerçevesinde yardımcı tartışmalara girilmiştir. Marksist teorilerin ötesinde, krizin iktisadi yazında ne denli büyük bir kırılma yarattığı argümanını sağlamlaştırmak adına farklı heterodoks mekanizmalar yine tartışma sistematiğimize dahil edilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Radice ve Brenner’in sınıfsal kökenler, neoliberalizm ve ertelenmiş kriz üzerine yaptığı çıkarımlara yer verilmiş; krizin uzunca bir zamandır ertelenerek bugüne geldiği iddiası somutlaştırılmıştır. Daha sonra neoliberalizm ve hegemonya temelli kriz tartışması Gerard Dumenil ve Dominique Levy’nin argümanları bağlamında irdelenmiştir. Bir sonraki durak ise Lapavitsas’ın kriz kavrayışı olmuş; finans alanına bütünlüklü bir bakış açısı getirilmeden 2008 krizinin analizinin mümkün olmadığı bir kriz anlatısı resmedilmiştir. Daha sonra, Wolfgang Streeck’in “satın alınan zaman” çözümlemesi çerçevesinde neoliberal dönüşüm ile başlayan süreç içerisinde sürekli geçici önlemler alınarak ve dolayısıyla krizin yaratacağı büyük kopuşun sürekli ertelenerek toplumsal dengenin ekonomik dengesizlik pahasına korunabildiği; sermaye ve devlet arasındaki konsolidasyonun sağlamlaştırılırken zamanın kapitalizm açısından tükendiği iddiasına yer verilmiştir. Son olarak, Yanis Varoufakis’in yeni bir kriz kavrayışını ortaya koyduğu “Küresel Minotauros” tartışması da ele alınarak belli bir süredir küresel huzuru tesis eden hegemonik gücün zarar görmesiyle krizin nasıl meydana geldiği incelenmiştir.

Üçüncü bölüm önceki iki bölümde iddia edilen argümanların ötesine geçerek iktisadi mekanizmalar vasıtasıyla post-Keynesyen yazın üzerinden krizi anlamayı hedeflemektedir. Nitekim post-Keynesyen teori temelde eşitsizliklerin makroekonomik istikrarsızlık yaratan bir unsur olduğunu ve ekonomiyi kırılgan hale getirerek sürdürülemez bir patikaya taşıdığını krizden önce de sıkça tartışmış; toplam talebe ilişkin ciddi tehlikelerin belirttiği ve toplam talep yaratım sürecinin bir sona doğru evrildiği temasını sıkça işlemiştir. Krizin eşitsizlik temelinde post-Keynesyen iktisat teorisinin argümanları üzerinden ele alınmasının rasyonel gerekçeleri ise şu şekilde yapılmıştır: i. Post-Keynesyen iktisat anaakım iktisat anlayışının karşısına çıkabilecek kapsamlı ve tutarlı alternatif bir iktisat teorisi geliştirmektedir; ii. post-Keynesyen iktisat sosyal bilimlerde çoğulculuk anlayışından beslenerek farklı iktisadi okullar ile etkileşime girmekte ve anaakım iktisat okulları dışında kalan pek çok heterodoks iktisat okulundan beslenmektedir; iii. post-Keynesyen okul, anaakım literatürde hakim hale gelen metodolojik yaklaşıma hem teorik hem de ampirik bağlamda yanıt vermek için kapsamlı bir çaba içerisine girmiştir; iv. ‘Büyük Durgunluk’ öncesinde krizin geleceğini gören pek çok yazar post-Keynesyen iktisat geleneğinden gelmiştir. Bunun da ötesinde, kriz sonrası yazın üzerinde ciddi bir literatür oluşturulmuş; hem krizin nedenleri hem de politika çıkarımları geniş bir ölçekte tartışılmıştır; v. güncel kapitalist yaşam ve neoliberal politikaların etkilerini detaylı bir şekilde post-Keynesyen iktisatta görmek mümkündür; vi. bölüşüm, toplam talep gibi temel meselelerin tekrar gündeme gelmesinde post-Keynesyen iktisat zengin bir içeriğe sahiptir. Bu açıdan krizi açıklamaya yönelik yaklaşımların bütünlüklü bir bağlamda okunmasında post-Keynesyen iktisat önemli bir çerçeve sunmaktadır; vii. Keynes, Kalecki, Minsky gibi önde gelen iktisatçıların kuramları ve

modelleri krizi açıklamak için oldukça elverişli bir biçimde kullanılabilir; viii. krizin yalnızca arz yanlı argümanlar üzerinden okunması tehlikesi post-Keynesyen iktisadın talep yanlı analizi tekrar gündeme getirmesiyle engellenebilmektedir; viii. krize götüren süreç içerisinde etkisi şüphe götürmeyen ancak tek başına hemen her şeyi açıklamakta kullanılan finansallaşma vurgusu, post-Keynesyen düşünce içerisinde tamamlanmaya çalışılmış; borçluluk, eşitsizlik, tüketim gibi makroekonomik unsurlar üzerinden finansallaşma tartışmaları zenginleştirilmiştir. Genel olarak söylenebilir ki krizin nedeninin yanlış teşhis edilmesi geleceğe yönelik tehlikenin tohumlarını bağrında taşıdığı için krizin nedensellik ilişkisinin doğru kurulması post-Keynesyen iktisatta kapsamlı bir çerçeveye oturmaktadır.

Bu doğrultuda tezde ‘Büyük Durgunluk’, ilk olarak reel ve finansın kopuşu üzerinden izlenmiş; daha sonra eşitsizlik ve toplam talep ilişkisi Kaleckiye bölüşüm-toplam talep analizinin teorik temelleri çerçevesinde ele alınmıştır. İktisadi modeller vasıtasıyla bahsedilen ilişkiler tesis edilmeye çalışılarak ampirik bulguların sonuçları bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Buna göre, son otuz yılda uygulanan politikalar ile birlikte fonksiyonel gelir dağılımında ücretin payının giderek baskılanması toplam talep eksikliği sorununu beraberinde getirmektedir. Tüketime toplam talep içerisinde oldukça önemli bir yer teşkil etmesinden ve sistemin giderek tüketim temelli bir karakteristiğe evrilmesi olgusundan hareketle toplam talep yaratım mekanizmasının ciddi bir yapısal sorun içerisine girdiği görülmektedir. Bahsedilen bu yapısal eksiklik ise bir takım telafi edici mekanizmalar çerçevesinde görünmez bir karakter halini almış ve sistemsel bir sorunun ortaya çıkmasını geciktirmiştir. Bu telafi edici mekanizma ise hanehalklarının giderek

borçlandırılması ve borcun giderek bilhassa alt ve orta sınıflarda varoluşsal bir görünüm halini almasıdır.

Bu analizin yanı sıra, kişisel gelir dağılımı-borçlanma-kriz ilişkisi incelenerek alt gelir grupları ve üst gelir gruplarının bilançolarında yaşanan değişim üzerinden çıkarımlarda bulunulmuştur. Buna göre, gelirlerinde herhangi bir artışı tecrübe etmeyen alt gelir gruplarının tüketimlerinde azalma görülemediği ve hanehalklarının borçlarında muazzam bir artışa tanıklık edildiği iddiasına yer verilmiştir. Bu noktanın detaylı bir analize tabi tutulması gerekliliğinden hareketle, borçlanma ve tüketim davranışları üzerinden bir kriz tartışması yürütülmüş; geleneksel tüketim teorilerinin modern hanehalklarının tüketim davranışlarını açıklayamadığı iddia edilmiş ve Duesenberry'nin “görelî gelir hipotezi”nin tekrar düşünülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Nihayetinde birey toplumsal ilişkiler, tarihsel koşullar, statü-mukayese etme, medya ve reklamın rolü, kurumsal değişimler, politik iklim gibi pek çok unsurdan etkilenir ve tüketim kararını daha dinamik bir süreç içerisinde vermektedir. Harvey'in (2015b: 279) “taşkın tüketimcilik” olarak adlandırdığı tüketim biçiminin özendirildiği ya da tüketmenin silahlanma yarışı haline getirildiği bir iklimde bireylerin yaşama tutunmasının temel aracı borç mekanizması olmuş ve bu borç birikerek –politik ve insani anlamda– bireyin varoluşunu tehdit eder bir hale gelmiştir. Üçüncü bölümün son kısmında krizin anlaşılması için sıkça başvurulmuş Minsky'nin yaklaşımına kısaca değinilerek Minsky'nin tümüyle finansallaşma üzerinden anlaşılması tehlikesine yer verilmiştir. Bu açıdan “ev sahipliğinin demokratikleştirilmesi”nin (*democratization of homeownership*) “hayali bir demokratikleştirme”ye (*fictitious democratization*) evrildiği iddiası işlenerek eşitsizliğin istikrarsızlığı meydana getirdiği argümanı işlenmiştir.

Dördüncü bölümde Harvey'in (2015b: 17) “çelişkiyi eleştirmenin ötesine geçmek ve çelişkiyi yaratıcı bir biçimde kullanarak çıkış yolu aramak” gerektiği iddiasından hareketle hem anaakım hem de geleneksel Keynesyen maliye politikaları eleştirilmiş ve yeni bir maliye politikası arayışı post-Keynesyen teori çerçevesinde incelenmiştir. Bu doğrultuda Lerner, Minsky ve Keynes'in formülasyonları radikal reformist bir bağlamda ele alınmıştır. Çelişkilerin tümden yok olmayıp şekil değiştirme tehlikesine karşın ise bir daha krizin yaşanmaması adına alınacak önlemler somut politika önerileri ile gündeme getirilmiştir. Piketty'nin “patrimonyal kapitalizm” (2014) argümanından hareketle eşitsizliğin aşırılaştığı bir toplumsal düzende serveti ve sermayeyi artan oranda vergilendirmenin olası yolları incelenmiştir. Piketty'nin öne sürdüğü çerçevenin uygulanmasının imkansız olduğu iddiaları üzerine Zucman'ın (2015) finansallaşmış kapitalizm ile mücadelede ele alınabilecek alternatif politika tasarımları somutlaştırılmıştır.

Krizin üzerinden uzunca bir zaman geçmiş olmasına rağmen güncel kapitalizmde iktisadi alanı içine alan ve onu aşan yeni sorunların ortaya çıkmasıyla post-Keynesyen analizin bağlamının genişletilmesi ve teorinin güncel yönelimler ışığında ileri taşınması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda post-Keynesyen teorinin eleştirel hattının ne yönde evrilmesi gerektiğine ilişkin argümanlar ele alınmış ve teorinin diğer eleştirel heterodoks okullarla etkileşiminin daha da artması gerektiği ileri sürülmüştür. Öte yandan, teorinin karşısında ciddi bir “devlet/yönetim sorunu” olduğu fikri kavramsallaştırılmış ve “kamusallık fikri” (Gürkan, 2016: 33) etrafında tartışmaların yeni bağlamlara taşınması gerektiği ileri sürülmüştür. Bir sonraki aşamada ise yakın zaman tartışmaların son derece farklı düzlemlerde cereyan ettiği gerçeği göz önünde bulundurularak “egemenlik tartışmaları”, “demokrasinin

krizi”, “kimlik arayışı”, “toplumsal güvencesizlik” temaları etrafında bir tartışmaya girişilmiş ve teorinin anaakım iktisat ile bir yarışa girmektense gerçek dünyanın dönüşümüne odaklanması gerektiği kavramsallaştırılmıştır. Özetle, ortak temalar ve yeni boyutlar üzerinden post-Keynesyen teorinin “Keynes’i korumak ve Keynes’i aşmak” olarak nitelendirilebilecek bir izleği kendine rehber edinmesi ve bu doğrultuda “daha fazla *post* ve daha az Keynesyen” olması gerektiği savlanmıştır.

Sonuç bölümünde ise çalışmada ele alınan analizler ve ulaşılan bulgular tartışılmış ve post-Keynesyen teorinin ortaya çıkan yeni temalar ve güncel sorunların izinde “iktisadi alanı içine alan ancak onu aşan” eleştirel bir patikaya ilerlemesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM: EŞİTSİZLİKLER VE KRİZ

1.1 Keynesyen Dönemin Neoliberalizme Evrilmesi ve Neoliberal Dönüşüm Üzerine Temel Yaklaşımlar

“[N]eoliberal politikalar 1980 sonrası süreçte, hegemonik bir iktisadi birikim ve toplumsal model olarak inşa edilebilmiş ve geniş halk kitleleri nezdinde siyasal desteğini bulmuştur” (Gürkan ve Karahanoğulları, 2014: 4). Tarihsel perspektif içerisinde bu aşama, sosyal yönleri oldukça güçlü olan Keynesyenizmin ülkelerin iktisadi ajandasındaki güçlü konumunu kaybetmesi ve neoliberal politikaların hayata geçirilmesinin başlangıcı olarak kabul edilmekte ve yirminci yüzyıl iktisadi tarihinin en önemli dönüşümlerinden birine işaret etmektedir. Bu doğrultuda, 1980’den önce yürütülen politikaların incelenmesi ve 1980 sonrası neoliberal dönüşümün anlamlandırılması oldukça önem taşımaktadır.

Neoliberalizmin kavram olarak ne ifade ettiği ve bahsedilen neoliberal dönüşümün nasıl gerçekleştiğine ilişkin bu bölümde yürütülecek olan tartışmanın temelde tarihsel bir anlatı şeklinde seyretmesi elzem görünmektedir. “[G]ünümüzde kötü inancın en yaygın biçimi sanki dün doğmuşuz gibi davranmak, tarihi öylece görmezden gelerek tarihin şekillendirici gücünü görmezden gelmektir” (Berman, 2014: 83) olduğu iddiası göz önüne alındığında, tarihin şekillendirici ve anlamlandırıcı gücünün dönüşümü açıklamadaki önemi açığa çıkar. Nitekim “[s]osyal bilimler için açıklayıcı olan o anki görünüm değil; süreçlerdir. Toplumsal olan her şey zaman içinde meydana gelir; ya da zamanla açığa çıkar. Bugün gördüğümüz şeyi ancak dün

nasıl görüldüğünü ve hangi yolda olduğunu bilirsek anlarız. Mevcut olan her şey sürekli bir seyir halindedir” (Streeck, 2016: 40).

O halde denilebilir ki neoliberalizm dendiğinde artık kavramın ne olduğuna ilişkin düşünmekten vazgeçilmeli; neoliberalizmin tarihsel olarak özgün olduğu iddiasından hareketle kavramın anlaşılması ve gelişim seyrinin apaçık edilmesi sağlanmalıdır (Saad-Filho ve Johnston, 2014: 10). Bu özgünlük esasında “[n]eoliberalizm düşünce biçimlerimiz ve iktisadi/siyasi pratiklerimize sirayet eden hegemonik bir diskur şekline dönüşmüştür” (Harvey, 2007: 22) iddiasında açık bir şekilde belirir. Benzer şekilde “neoliberalizmin yalnızca iktisadi ve mali politikalar bütününden ibaret olmayıp, iktisadi ve mali alanın ötesine taşan, toplumun kültürel ve politik yapılarını ve ilişkilerini dönüştüren bir politik tutum ve ideoloji olması” (Gürkan ve Karahanoğulları, 2014: 3) iddiamızı kuvvetlendirir. Bahsettiğimiz bu “kapsamlı içerik” ve “müphem düzen” (Gambetti, 2009: 145) iddiaları da neoliberal dönüşümün anlaşılmasını zorunlu kılar. Bu doğrultuda, temeline krizi, bölüşümü ve makro politikaları alan ve tüm bu kavramlar arasındaki etkileşim üzerinde seyredecek olan bir tez için neoliberalizme ilişkin detaylı bir analize girişmek ve dönüşümü tarihsel bir perspektifte ele almak yine elzem görünmektedir.

Neoliberalizm, Dumenil ve Levy’nin İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden yıllar ile yirminci yüzyılın son yirmi yılı arasındaki çarpıcı karşıtlıktan yola çıkarak 1970’li ve 1980’li geçiş yılları sonrası için kullandığı terimdir. Evvelki kapitalist şekillenmeyi “Keynesyen uzlaşma” olarak adlandıran yazarlar bu dönemi yüksek büyüme oranları, sürekli teknolojik gelişme, alım gücünde artış, başta sağlık ve emeklilik konuları olmak üzere refah sisteminin gelişmesi ve düşük işsizlik

oranlarıyla tanımlarlar (Dumenil ve Levy, 2013). Erinç Yeldan da aynı argümanı sunar okuyucularına:

Yüksek büyüme rakamları, düşük enflasyon, düşük işsizlik ve –krizden uzak refaha yakın– bir düzen uzun yıllar egemenliğini sürdürdü. Kapitalist dünya baş döndürücü büyüme hızlarına ulaştı. Asya, Afrika ve Latin Amerika’nın yoksul emekçileri tarihte ilk defa reel gelirlerinde bir artış olanağı yaşadılar (Yeldan, 2009: 13).

Daha önce de belirtildiği üzere, Keynesyen dönemin öne çıkan temel özellikleri toplumun satın alma gücünün kamusal otorite tarafından bilinçli bir biçimde desteklenmesi ve böylelikle efektif talebin yüksek tutularak üretilen malların realizasyon probleminin çözülmesi (Foster, 2008: 8), ekonomik alanın yalnızca özel sektör tarafından idame ettirilmesinin önüne geçilerek kamunun iktisadi yaşantıda aktif bir aktör olarak ön plana çıkarılması, kamu harcamalarından geniş ölçekte yararlanılması, yatırımların denetlenerek teşvik edilmesi, gelir dağılımının düşük gelirli gruplar lehine yeniden düzenlenerek tüketme eğiliminin güçlendirilmesi şeklinde özetlenebilir (Eaton, 2013: 111).

Devlet-emek-sermaye korporatizminin sağlandığı ve yüksek reel ücret-verimlilik artışı-düzenlenmiş finans sektörü (Bahçe, 2009: 17) olarak tarif edilen ‘Keynesçi itki’ 1970’ler ile birlikte yavaşlamaya başlamış ve makroekonomik göstergelerde başlayan kötüleşme dünya ekonomisinin bir kriz içerisinde olduğu kanısına evrilmiştir. Bu bir anlamda “güzel zamanların ancak bir yere kadar sürebileceği” (Eatwell and Milgate, 2011: 25) şeklindeki kötümser çağrının dışavurumudur. Neoliberalizmin ortaya çıkışı ise tarihsel süreçte tam da bu döneme denk düşmektedir. Bu nokta “talep yanlısı Keynesyen sosyal devlet projesinin çöküşü” ve “yeni bir hegemonya projesi olarak yeni sağın yükselişi ya da kapitalist

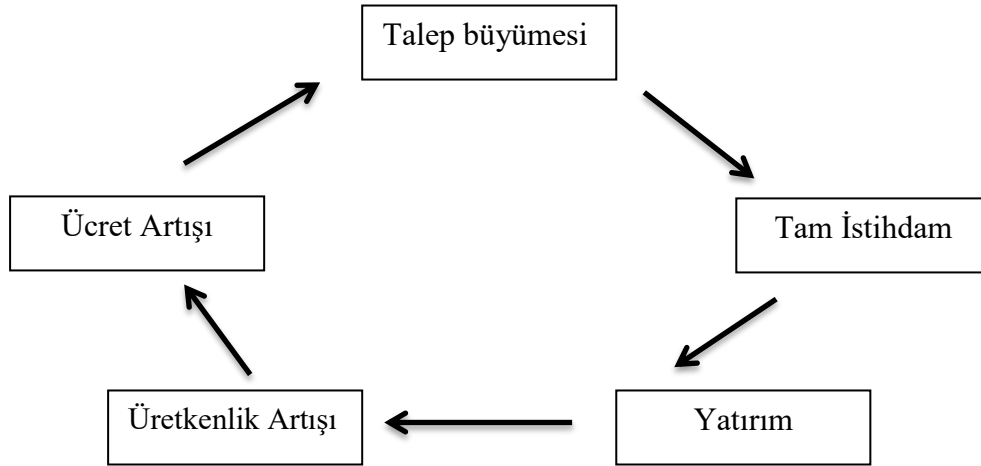
devletin yeni bir formunun türemesi” şeklinde somutlaştırılabilir (Topal, 2011: 63-64). Harvey ise bu dönüşümü şöyle özetler:

1960’ların sonlarına doğru, küresel kapitalizm bir düzensizlik ile karşı karşıyaydı. Bu yıllara kadar sermaye ile işçi sınıfı arasında, sosyal ve bireysel ücretlere çok önem veren, müdahaleci bir devletin aracılık ettiği bir uzlaşım süregitmekteydi. Ancak sermaye ve işçi sınıfı arasındaki bu kırılgan sözleşmeye kuvvetli vurgusu ile savaş sonrası dönemi kapitalizmi, artık işlememekteydi (Harvey, 2012: 72).

Bu durumda Keynesyen uzlaşma olarak adlandırılan dönemin genel bir tasviri yapılarak tarihin ilerlemesi faydalı görünmektedir:

Keynesçi uzlaşma kapitalizmi, Büyük Bunalım’a bir yanıt olarak doğmuştu. Politikalarda ve kurumlarda üç yeni türün ortaya çıkmasından oluşuyordu. İlk olarak, bazı sermayelerin, hepsinden önemlisi de finans kapitalin, gerek yurt içindeki gerekse uluslararası nitelikteki belli davranışlarına bazı sınırlamalar getirilmesini içeriyordu. İkinci olarak, ekonomiyi canlandırmak amacıyla makroiktisadi müdahale politikalarını (hem para hem de maliye politikalarını) içeriyordu. Üçüncü olarak, belli emek ve refah politikalarını içeriyordu (Campbell, 2014: 309).

Şekil 1: Keynesyen Dönemin Genel Tasviri, 1945-1947

Kaynak: Palley (2016: 8).

Yukarıdaki şekilde de belirtildiği gibi, tam istihdam hedefini önceleyerek belli oranda ücret ve üretkenlik artışını öngören dönemin ardından neoliberalizmin hegemonik bir diskur olarak belirmesi ve son otuz yılın ekonomik politikalarına yön

vermesinin tarihsel ilk aşamaları özetlemeye çalıştığımız Keynesyen dönemin sonlanması ile ortaya çıkmıştır.

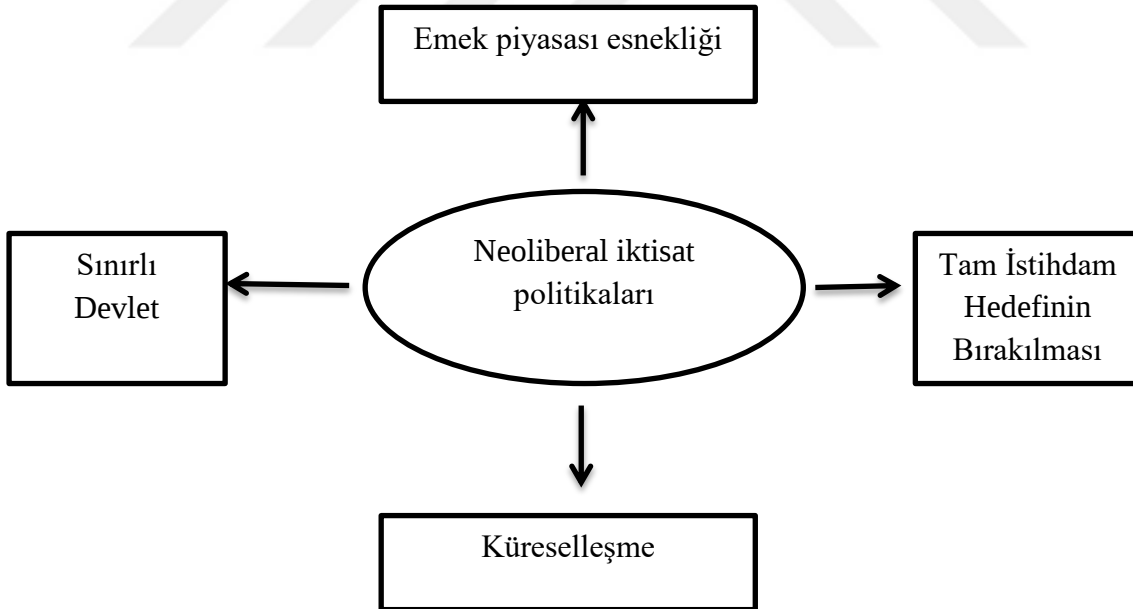
Keynesyen dönemin sonlanmasıyla beraber ortaya çıkan yeni rejim ise kendinden bir önceki uygulamaların tam aksi istikamette seyretmiştir. Buna göre neoliberal politikalar özelleştirme ve piyasalaştırma faaliyetlerinin yaygınlaşması, fiyat hareketlerinin serbest bırakılması, finansal sektörün giderek daha da fazlaşan oranda düzenlemeden arındırılması, ticaretin tümüyle serbestleştirilmesi ve sermayenin dolaşımı önündeki tüm engellerin kaldırılması, yabancı yatırımların özendirilmesi, sosyal güvenlik sisteminin ciddi bir reforma tabi tutulmasıyla güvencesizleştirilmesi, sendikanın güçlerinin törpülenmesiyle emek piyasasının esnekleştirilmesi şeklinde ekseninde uygulamaya geçirilmiştir (Baer ve Maloney, 1997: 314-315). Bu uygulamalarla birlikte kemer sıkma politikaları temel anlayış olarak kabul edilerek “konsolidasyon devleti”ne doğru bir evrilme başlamış, sermaye üzerinden alınan vergiler düşürülmüş, gelirin yüksek gelir gruplarına yeniden dağıtılmasını sağlayacak şekilde ciddi vergi indirimlerine gidilmiş, refah devleti döneminden kalma sosyal harcamalarda giderek bir azalma hedeflenmiş, emeğin istihdamında esnekleştirme yaygın bir pratik halini alarak bireysel ücret sözleşmeleri uygulamaya konmuş, kamuda ücretlerde iyileşme sağlanamamış, sendikaların güçsüzleştirilmesi yönündeki çabalar hız kazanmış, özelleştirme ve deregülasyon girişimleri ile devletin ekonomiden çekilmesi ve piyasalaştırma çabaları yaygınlaştırılmıştır (Gürkan ve Karahanoğulları, 2014: 2).

Yukarıda bahsedilenler çerçevesinde neoliberalizmin genel karakteristik özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

Borç verenler ve hissedarların lehine olacak şekilde yeni bir emek ve yönetim disiplini; devletin kalkınma ve refah alanındaki müdahalelerin azaltılması; finansal kurumların çarpıcı büyümesi; finansal ve reel sektörler arasında birincilerin faydasına olacak yeni ilişkilerin uygulamaya geçirilmesi; birleşme ve satın almalar lehine olacak hukukî bir tutum; merkez bankalarının güçlendirilerek faaliyetlerinin fiyat istikrarına yönlendirilmesi ve çevrenin kaynaklarının merkeze aktarılması konusunda yeni bir kararlılık (Dumenil ve Levy, 2013: 27).

Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston da neoliberal dönüşümü tanımlamak için benzer argümanları kullanır: “[n]eoliberalizm, birikimin maddi temelini beş düzeyde dönüştürmek için serbest piyasa kisvesi altında devlet gücünün sistemli olarak kullanılmasına dayanır:³ kaynakların tahsisi⁴, uluslararası ekonomik bütünleşme, devletin rolü, ideoloji ve işçi sınıfının yeniden üretimi” (Saad-Filho ve Johnston, 2014: 10).

Şekil 2: Neoliberal İktisat Politikaları

Kaynak: Palley (2016: 9).

³ Bu çıkarım genelde devletin iktisadi yaşantıdan giderek çekildiği şeklinde tezahür eden düşüncenin tam aksini iddia eder.

⁴ Bu kavramı bölüşüm olarak değerlendirmek mümkündür.

Uygulanan neoliberal politikaların genel bir çerçevesini çizen şekil 2’de de görüleceği üzere, neoliberal dönüşüm ile birlikte devletin düzenleyici pratiklerden çekilmesi mümkün olmuş, emek piyasaları giderek esnekleştirilerek işçi hakları saldırıya uğramış, enflasyon hedeflemesi tam istihdam hedefinin yerini almış ve bu doğrultuda müdahaleci maliye politikası yerini para politikasına bırakmıştır. Uygulanan politikaların daha derin bir analizi ve bu politikaların eşitsizlikler üzerinden okunması ise bir sonraki bölümün üzerine inşa edileceği temel argüman olacaktır.

1.2 Neoliberal Dönemin Ekonomi Politikalarını Makroekonomik İstikrarsızlıklar Üzerinden Anlamak

Fordist birikim rejimi 1970’lerin sonunda sona ermiştir. Bu dönemi sona erdiren iktisadi faktörler durgunluk, yüksek enflasyon, yüksek işsizlik, üretkenlik artış hızının yavaşlaması, büyüme oranlarının düşmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Stockhammer, 2010: 8). Fordist birikim rejiminin krizini sonlandıran bu faktörleri neoliberal dönemde uygulanan ekonomi politikalarıyla daha belirgin bir hale getirmek mümkündür.

Neoliberal dönemin başlamasıyla Keynesyen dönemde uygulanan ekonomik politikaların rafa kaldırıldığı gerçeğinden hareketle, yeni koşullara uygun yeni bir büyüme modelinin ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Vurgulanmak istenen nokta, II. Dünya Savaşı’nın ardından otuz yıl boyunca uygulanan ithal-ikâmecî anlayışın terkedilmesine ilişkindir. Bu dönüşümün gerçekleşmesi ise temelde daha önce bahsedilen finansallaşmanın giderek yaygın bir pratik haline gelmesi ve

uluslararası sermaye akımlarının deregüle edilmesinin bir sonucu olup; ülkelerin giderek daha fazla cari işlem açığı –ya da fazlası– verebilmesinin önünün açılmasıyla mümkün olmuştur. Stockhammer’e göre (2013), bu durum iki farklı büyüme modelinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır;

- “ihracat yanlı büyüme” (*export-led growth*),
- “borç yanlı büyüme” (*debt-led growth*).⁵

Tablo 1: Neoliberal Dönemde Merkez ve Çevre Ülkelerdeki Borç Yanlı ve İhracat Yanlı Büyüme Modelleri

	Borç Yanlı Büyüme	İhracat Yanlı Büyüme
Merkez	Birleşik Devletler, Birleşik Krallık	Almanya, Avusturya, Japonya
Çevre	Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya	Çin

Kaynak: Stockhammer (2013: 10).

İhracat yanlı büyüme, ülkenin üretken kapasitesini yabancı piyasalar odaklı büyümeyi hedefleyen strateji olarak tanımlanabilir. Bu büyüme modelinin temelinde yatan rasyonalite, iktisadi açıklığın, ticaret işlemlerinin ve finansal piyasaların serbestleştirilmesinin oldukça faydalı olduğudur (Palley, 2011: 3). Finans yanlı ya da kredi temelli büyüme stratejisi olarak da adlandırabileceğimiz borç yanlı büyüme ise temelde hanehalkı harcamalarına yaslanan ve gelir dağılımının giderek emek aleyhine dağıtılması olgusunun yol açtığı şekliyle baskılanan gelirlerin kredi olanakları, yeni finansal enstrümanların keşfi, varlık fiyatlarının değerlendirilmesi, şirket hissedarlarının kazançlarının ençoklaştırılması gibi mekanizmalar üzerinden telafi edildiği, bu haliyle özel kesimin giderek borçlandırılması sonucunu doğuran

⁵ İhracat yanlı büyüme ve borç yanlı büyüme kavramları sırasıyla ihracata dayalı büyüme ve borca dayalı büyüme şeklinde de kullanılmaktadır.

stratejidir (Detzer, 2016: 2). Bu stratejinin altında yatan mantık, finansallaşma ve şirket hissedarlarının kazançlarının artmasıyla birlikte –ki bu süreç “yatırımsız büyüme” (Cordonnier, 2006) olarak betimlenebilir– toplam talep üzerinde olumlu bir etkinin meydana getirilebileceği; böylelikle sermaye birikim süreçlerinin ve büyümenin tesis edilebileceğidir. Ancak böyle bir anlayış, gelirin yeniden dağılımından kazançlı çıkan kesimin harcama eğiliminin yüksek olması şartına dayanır. Böyle bir şartın gerçekleştirilmesi ile gelirin emeğin aleyhine yeniden dağıtılmasının neden olabileceği toplam talep mekanizmasının aksaması sorunu telafi edilebilecektir. Öte yandan, neoliberal dönemin başat karakteristiklerinden sermaye akımlarının giderek mobilize hale gelmesi ve böylelikle ülkeye sermaye girişlerinin artması gelişmelerine paralel olarak kredi genişlemesi ve borçlanma olanaklarının giderek yaygınlaşması mümkün hale gelecek ve ortaya çıkması muhtemel olan tüketicinin finanse edilmesi sorunu da halledilmiş olacaktır (Stockhammer, 2010: 20; Stockhammer, 2013: 11; Stockhammer ve Onaran, 2012: 13). İhracat yanlı büyüme modelinde ise yüksek düzeydeki net ihracat seviyeleri toplam talebin ve dolayısıyla büyümenin temel bir bileşeni haline gelecek ve görece zayıf kalan özel kesim harcamaları telafi edilecektir.

Yukarıda belirtilen süreçlerin biraz daha derinleştirilmesi gerekmektedir. Nitekim son otuz yılda uygulanan ekonomi politikalarıyla ortaya çıkan borç yanlı ya da ihracat yanlı büyüme modellerini küreselleşmenin ve uluslararası sermaye hareketlerinin etkisi dikkate alındığında birbirinden yalıtık bir biçimde incelemek mümkün görünmemektedir. Bu doğrultuda, iki büyüme modelinin birbirlerine muhtaç durumda olduğu iddia edilebilir. Kredi yanlı bir büyüme modelini esas alarak açık veren ülke, fazla veren bir ülkeye ihtiyaç duyar. Aynı şekilde, ihracat yanlı

büyüme yi esas alan bir ülke ihracatını absorbe edecek açık veren ülkelere ihtiyaç duyar. Stockhammer (2010) bu noktada, neoliberal iktisadi politikaların finansal deregülasyon ve gelir polarizasyonu temelinde incelenmesi gerektiğini vurgular ve bu iki gelişmenin birbirleriyle etkileşimini de hesaba katılması durumunda yukarıda belirtilen büyüme modellerinin yaratacağı ulusal ve uluslararası makroekonomik istikrarsızlıkların daha anlaşılabilir hale geleceğini belirtir.

Tablo 2: Hanehalkı Borçlarının Gayri Safi Yurt İçi Hasılaya Oranı, %

	2000	2008	Değişim 2000–2008
Birleşik Devletler	70,21	96,35	26,13 ↑
Birleşik Krallık	75,16	107,43	32,27 ↑
İrlanda	51,55	114,26	62,71 ↑
Yunanistan	19,83	55,29	35,46 ↑
İspanya	54,22	88,06	33,84 ↑
Portekiz	76,96	102,34	27,38 ↑
İtalya	35,29	53,61	18,32 ↑
Almanya	73,41	61,70	–11,71 ↓
Avusturya	47,13	55,04	7,91 ↑
İsviçre	74,86	77,70	2,94 ↑
Hollanda	86,98	119,81	32,83 ↑

Kaynak: Stockhammer (2013: 12).

Tablo 2’de de görüleceği üzere, borç/kredi yanlı büyüme ve ihracat yanlı büyüme modelleri ekseninde oluşan makroekonomik görünüm, borç yanlı büyüme yi benimseyen ülkelerin hanehalklarının borçlarında muazzam bir yükselişe; “neo-merkantilist model” olarak da nitelendirebileceğimiz ihracat yanlı Almanya’da ise

belirgin bir düşüŖe neden olmuŖtur. Buna ilaveten, –daha önce de bahsettiğimiz gibi– her iki büyüme modeli birbiri ile sıkı bir etkileŖim içerisinde olup borç ekseninde büyüyen ölkeler özel kesimin borçlanmasına dayandığı için krediye ihtiyaç duymuŖ ve açık verir pozisyona evrilmiŖ, neo-merkantilist olarak kavramsallaŖtırdıđımız ölkeler ise borç yanlı ekonomilerin açıklarını gidermek için kredi temin etmiŖlerdir. Ortaya çıkan son durum hem yurt içinde hem yurt dıŖında makroekonomik dengesizliklerin ortaya çıkması Ŗeklinde olmuŖtur.

Son otuz yılda ortaya çıkan makroekonomik istikrarsızlıkların temelini oluŖturan ekonomi politikalarını “kemer sıkma” kavramı üzerinden ele almak mümkün görünmektedir. Büyümeyi temin edebilmek adına devlet bütçesini sıkma politikaları olarak da kavramsallaŖtırabileceđimiz kemer sıkma, ekonominin rekabet gücünü sağlamak için maaŖların, fiyatların ve kamu harcamalarının azaltılması yoluyla yapılan gönüllü bir deflasyon Ŗeklidir (Blyth, 2017: 14). Bu durumda kemer sıkmanın uygulanabilmesi için en iŖlevsel yöntem devletin bütçesini, borçlarını ve açıklarını kısıarak dıŖlama etkisini ortadan kaldırmak ve özel kesimin yatırım yapması için ihtiyaç duyduğu güveni temin etmektir.

Neoliberal dönüşüm olarak ele aldığımız süreç kemer sıkma politikalarının makroekonomik politika seçeneği olarak kullanıldığı döneme karŖılık gelmektedir. Bu olguyu özelleŖtirmeyi, serbest ticareti, ihracata dayalı ya da borç yanlı büyümeyi, finansal sermaye hareketliliğini, emek piyasasının düzenlemelerden arındırılmasını ve makroiktisadi kemer sıkma politikalarını savunan “Washington uzlaŖması”nın (Saad-Filho ve Johnston, 2014: 51) egemen anlayıŖ haline gelmesiyle açıklamak mümkündür.

Kemer sıkma politikalarının tümüyle egemen duruma gelmesi ise bu defaki kriz sonrasında uygulanan politikalar bağlamında ele alınabilir. Nitekim anaakım iktisat teorisinin krizin nedensellik ilişkisini devlet borcu üzerinden kurması ve devletin kriz yaratan mekanizmadaki rolünü yadsınamaz olarak kavramsallaştırılması krizin temelde devlet borcu krizi olduğu ve bu doğrultuda yapılması gerekenin kemer sıkma yoluyla borçların azaltılması gerektiği şeklinde bir yönelimi ortaya çıkarmıştır. Bu noktada Mark Blyth'in "[k]rizin esasen dönüştürülmüş ve iyi kamufle edilmiş bir bankacılık krizi" (Blyth, 2017: 17) olduğu şeklindeki itirazı anlamlı görünmektedir. Blyth'in argümanını iki önemli gelişme ile yorumlamak olasıdır. Bu gelişmelerden ilki küresel bankacılık sisteminin batmasına izin verilmeyecek kadar büyük bir hale gelmesidir. İkinci gelişme ise aynı doğrultuda ve daha dramatik bir düzlemde bankacılık sisteminin devlet tarafından kefaletle kurtarılamayacak kadar büyümesidir. Bu iki gelişme bir arada ele alındığında krizin sorumlusunun devlet değil; batmasına izin verilemeyecek ve aynı zamanda ironik bir biçimde kefaletle kurtarılamayacak kadar büyük olan bankacılık sistemi olduğu iddiası ortaya çıkar. Bu durumda kriz sonrasında benimsenmesi gereken tek şey devletin bilançosunun tüm sistem için –bilhassa bankacılık sistemi için– tampon olması ve kemer sıkmanın egemen iktisat politikası olarak benimsenmesidir (Blyth, 2017: 18).

Kemer sıkmanın egemen iktisat politikası aracı olarak benimsenmesi beraberinde ciddi sorunları getirmektedir. Nitekim "kemer sıkmanın her şeyden evvel gelir dağılımına ilişkin politik bir sorun olduğu" (Blyth, 2017: 25) iddiasından yola çıkıldığında borçtaki azalmanın kimler tarafından üstlenildiği meselesi önem kazanır. Kemer sıkma politikalarının en ciddi etkileri gelir dağılımının orta ve alt grupları üzerinde belirir. Alt ve orta gruplar genelde devlet desteğine en çok ihtiyaç

duyan toplumsal gruplardır.⁶ Gelir dağılımının alt kategorilerine doğru ilerledikçe kemer sıkma politikalarının etkisi giderek dramatik bir hal alır. Finansal piyasaların – özellikle bankacılık sisteminin– bu denli büyümesinde sorumlu tutulamayacak olan alt gelir grupları kemer sıkmanın doğrudan muhatabı haline gelir. Özetle, “borcun sadece birinin ödeme yükümlülüğü değil, bir başkasının da varlığı ve gelir kaynağı olduğu” (Blyth, 2017: 19) dikkate alındığında kemer sıkmanın tümüyle uygulanması hem ulusal hem uluslararası ölçekte ekonominin küçülmesi sonucunu doğurmaktadır. Kriz sonrası makroekonomik görünümün genel olarak “yavaş toparlanma” ya da “kalıcı durgunluk” şeklinde nitelendirilmesinde de teşhis edilebileceği üzere, yeterli bir büyüme oranına ulaşamadığı ve neoliberal ideolojiye uygun bir biçimde kamunun giderek ekonomik aktiviteden uzaklaşarak kamu harcamalarının azaltıldığı bir ekonomide kemer sıkma borç yükünün azaltılmasına katkı sağlamadığı gibi büyümeyi de temin etmez (Streeck, 2017: 52). Sarkastik bir anlatım ile “[h]epimiz aynı pantolonu giydiği sürece herkesin kemer sıkması taraftarıyım. [...] partiye azımız davetliydi, ama faturasını hepimizin ödemesi bekleniyor” (Blyth, 2017: 23-24)

“Borç yanlı” ve “ihracat yanlı” büyüme stratejilerinin doğurduğu ulusal ve uluslararası makroekonomik dengesizliklerin yanına hem egemen ideoloji hem de yaygın bir ekonomi pratiği olarak “kemer sıkma”nın etkileri eklendiğinde ortaya sürdürülmesi mümkün olmayan ve bağrında içkin kriz tehlikesi taşıyan –Streeck’in “konsolidasyon devleti” (Streeck, 2017: 129) olarak kavramsallaştırdığı– bir ekonomik sistem çıkar. Bu sistemin önemli aktörlerinden biri piyasayı kontrol altında tutmak yerine piyasaya imkan tanıyan ve bunu güçlü bir bütçe disipliniyle sağlayan

⁶ Blyth (2017: 25), devlet desteğinin alt gelir grupları için “varlık sigortası” olduğunu iddia eder.

devlettir (Blyth, 2017: 62). Yerleşik hale gelen politikalardan kazançlı çıkan grup giderek daha varlıklı hale gelen üst gelir grupları olurken kaybedenler tarafında ise toplumun alt sınıfları yer almaktadır.

1.3 Neoliberal Dönüşümün Geniş Bağlamı

Neoliberal politikaların genel makroekonomik çerçevesi çizilirken 1980 sonrası dönüşümün yalnızca iktisadi ve mali politikalar vasıtasıyla çözümlenemeyeceği, neoliberalizmin hem kavram olarak hem de toplumsal hayatı düzenleyen yönetsel kapsamının daha geniş ve eleştirel bir çerçevede ele alınması gerekliliği vurgulanmıştı. Daha önce kullanılan “kapsamlı içerik” ve “tüm hayatımıza sirayet eden hegemonik diskur betimlemeleri de dikkate alındığında yaşanan dönüşümün daha geniş bir bağlamda ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Böyle bir kavrayış tezin ilerleyen bölümlerinde savunulacak olan argümanların anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Bu doğrultuda, neoliberal evreye geçişi “*fait accompli*”⁷ olarak nitelendirmenin sakıncalı olabileceği; aksine neoliberalizmin devam eden bir süreç olduğu, kendini sürekli yeniden üreterek dönüştürdüğü ve bu bağlamda sivil toplumu, sosyal/politik mücadeleleri, devleti dönüştürerek salt bir iktisat ideolojisi olmaktan çıktığı ileri sürülebilir (Plehwe vd., 2006: 1-25). Yani anaakım iktisat anlayışının neoliberalizmin “*pensée unique*”⁸ olduğu iddiası bu anlamda geçerli

⁷ TDK’ye göre bu söz öbeği ‘Başkasına karışma fırsatı vermeden bir işi aceleye ve kargaşalığa getirip sonuca bağlama, olupbitti, emrivaki’ anlamına gelmektedir.

⁸ Fransızca kökenli bir kelime olup ‘tek, biricik düşünce’ anlamına gelmekte ve genel anlamda neoliberalizmin yegâne yol olduğuna işaret eder. Thatcher’ın TINA’sı (*There Is No Alternative*) bu kavramın en bilindik ifadesidir.

değildir; çoğulcu bir söylemi benimsemek yeğdir. Bop Jessop (2002) da bu iddiaya katılmakta ve yalnızca iktisadi ilişkiler doğrultusunda bir değerlendirme yapmanın yerinde olamayacağını; aksine neoliberalizmin sivil yaşamı ve devleti de içine aldığını vurgulamaktadır. Bu ilişki aynı zamanda “yeni sağ ve yeni liberalizm ilişkisi” olarak adlandırılır ve neoliberal evrenin ‘siyasal/iktisadi bir proje’ olduğu söylemini somutlaştırır. Böylece çıkarını ençoklama saiki ile hareket eden birey ile otorite/gelenek tarafından yönlendirilen ve muhafazakar bir söylemde kendini konumlandıran bir toplum tasarımı birleşerek liberalizm ile muhafazakarlık arasında bir barış tesis edilir (Topal, 2011: 65).

Daha da iddialı bir söylemle ifade edecek olursak; “[n]eoliberalizm varlığımızın bir formu haline gelmiştir; yalnızca iktisadi ilişkileri kapsamakla yetinmemiş; sosyal ilişkileri, yaşama şekillerimizi ve öznelliğimizi de etkilemiştir” (Dardot ve Lawal: 2013: 6-23). Örneğin, sosyal ilişkilerin değişimi ilişkilerin piyasa modeline indirgenerek giderek artan ve Disraeli’nin iki kabilesine⁹ doğru yol alan eşitsizliklerin dramatik bir biçimde artması şeklinde tezahür etmiş ve bu bağlamda bireyler birer girişimci karakterine bürünerek yaşantılarına devam etmeye başlamışlardır. Yani neoliberalizmin devleti/yöneteni dönüştürdüğü argümanı doğru ancak eksiktir; neoliberalizm ‘yönetilen’i de dönüştürmüştür. Vurgulanan nokta rekabetin genelleştirilerek davranışsal bir norm haline getirilmesi ve öznelğin girişimciliğe göre inşasıdır. Hatta neoliberalizmle birlikte birey yurttaşlık temelinde somutlaştırdığı kimlik arayışını bir anlamda kredi kartlarına ve tüketmenin hazzına teslim eder. Bu nokta neoliberalizmin yurttaşı tüketiciye dönüştürmesi ya da “tüketiyorum öyleyse varım!” şeklinde somutlaştırılabilir. O halde denilebilir ki

⁹ Disraeli’nin iki ulusu ile anlatılmak istenen toplumun giderek iki kutba ayrılmasıdır; azınlık olan zengin grup ve sayıca çok olan yoksullar.

yüzyıllar boyunca devam eden üretim/bölüşüm tartışmalarının merkezine ‘tüketim’ konulmuştur (Munck, 2014: 115-116). Wendy Brown da bu noktada *Undoing the Demons* adlı kitabında neoliberalizmi hemen her şeyin bir şekilde ekonomiye dahil edildiği bir yönetim mantığı çerçevesinde ele alarak tartışır:

Neoliberalizmde insanlar pazarın aktörü haline gelir; herhangi bir alanda yapılan aktiviteler pazara ait olur ve her türlü kişilik (kamu ya da tüzel; kişi, işletme veya devlet) bir şirket nasıl yönetiliyorsa o şekilde yönetilir. Neoliberalizm, öğrenim görmek, birisiyle flörtleşmek ya da alıştırma yapmak gibi paranın belirleyici olmadığı alanlarda bile piyasa çözümlemeleri yapar. Bunları, pazar ölçülerine uydurur; pazar tekniği ve uygulamalarıyla yönetir. Hepsinden önemlisi bireyleri sürekli mevcut ve gelecekteki değerine göre hareket eden insan sermayesi olarak görür (Brown, 2015: 31).

Tüketim tartışması esasında neoliberalizmi kavramak açısından son derece faydalı bir patika açar. Nitekim alt gelir grupların baskılanan gelirlerine rağmen hayat standartlarını yükseltmek ya da en azından korumak maksadıyla tüketime yönelmesi yepyeni bir dönemin habercisi olmuştur. Finansallaşma süreci ile birlikte borçlanma olanaklarının artması ve bireyin tüketebilmek –hatta varolabilmek– için borçlanmaktan başka çaresinin kalmaması bu doğrultuda neoliberalizmin ortaya çıkardığı yapısal dönüşümlere işaret eder. Bu durumda neoliberalizmi bir “borç ekonomisi” olarak görmek ve kredi verenler ve borçlananlar temelinde bir neoliberalizm eleştirisi getirmek de mümkündür (Lazzarato, 2015: 25).

Homo economicus olarak kavramsallaştırılan iktisadi-insan çağdaş kapitalizmin öznel figürü olan gelir artışı elde etmeden sürekli tüketen ve borçlandırılan insana dönüştürülür. Öznelliğini neoliberalizme teslim etmiş ya da etmek zorunda bırakılan birey aynı zamanda ahlaki bir borç ekonomisinin içerisine çekilerek geleceğin barındırdığı tüm seçim ve karar imkanlarını da kaybeder. Böylece bireyin davranışlarını ve öznelliğini dönüştüren ve yeniden inşa eden

neoliberal yönetim ve kontrol sistemi aynı zamanda öngörülemez gelecek zamanı da risk ve belirsizlikle yüklü biçimde ele geçirir ve finansal sermayenin kârlılığına uygun biçimde gelecek bir bütün olarak borç ekonomisi içerisinde şimdiden şekillenir. Yaşayan şimdi, geleceği tesis edilmiş bir çerçeveye indirgenir; gelecek sadece fiili tahakküm ve sömürünün basit bir örnekleme haline gelir (Lazzarato, 2015: 64). Bireyin davranışlarının ve öznelliğinin inşası, kontrolü ve yönetimi ile el ele giden neoliberal birikim rejimi böylelikle gelecek zamanı fiktif sermayenin beklentilerine göre ‘şimdi’den sürekli olarak inşa eder. Tümüyle bireyi kredi ilişkileri içerisine hapseden bu zaman anlayışı bizzat insanın kendisini meta olarak yalnızca bireyler arası ilişkilerde değil, zamanlar arasında da değiş tokuş aracı haline getirir. Öyle ki –Marx’ın da belirttiği üzere– “[k]redi sisteminde insanın içinde yürürlükten kalkan para değildir; aksine paraya dönüşen bizzat insandır. Paranın ruhunun cismani malzemesi benim şahsi varoluşum, etim ve kanım, toplumsal erdemim, toplumsal namım olur” (Aktaran Lazzarato, 2015: 55). Geline nokta ise bireyin henüz çalışıp kazanmadığı kazancının şimdiden tüketmesi ve borçlanmaya devam ederek varoluşsal bir tehdit altında döndürücü haline gelmesidir (Ross, 2015: 168).

Bireyin dönüşümü değildir tüm bu sürecin yegâne sonucu; makroekonomik politikalar bağlamında neoliberalizmin devlete duyduğu ihtiyaç ve devletin geçirdiği dönüşüm de dikkate değerdir. Anaakım iktisatçıların salık verdiği üzere piyasa ilkeleri devlet aklında da hâkim hale gelmelidir ve devlet olabildiğince sınırlı bir faaliyet alanına hapsedilmelidir. ‘Yönetişimci’ olması gereken devlet Keynesyen refah devletinin öngördüğü klasik işlevlerinden ve yüklerinden tamamıyla arındırılmalı; her türlü piyasa-dışı ve sermaye-dışı iktidar ilişkilerinden ve baskılarından kurtulmalı ve piyasanın ahengini engelleyecek davranışlardan ve politikalardan kaçınmalıdır.

Smith'in iyimser doğal mekanizma işleyişi ve kendi kendini düzelten piyasalar geriye kalan her türden problemi halledecektir. Nihayetinde rekabet, sınır tanımayan bencillik/kendi faydasını gözetme tüm topluma fayda sağlamakta ve “yukarıdan aşağıya damlama”¹⁰ sistemi (Beder, 2009: 3) ile birlikte *Panglossian*¹¹ bir dünya meydana gelmektedir. Bu türden bir iyimser dünyada devletin yükleneceği eylem en ideal formunda bir nevi eylemsizlik halidir. O halde şu soruyu sormakta fayda vardır; böyle bir Panglossian dünya tahayyülünün yahut tabii, katıksız, saf bir piyasa/devlet etkileşiminin gerçek yaşamda bir karşılığı bulunmakta mıdır?

‘Hayır!’ diye cevaplandırır Harvey bu soruyu. Önceki kısımlarda vurgulanan neoliberalizm ve kapitalizm ilişkisinden yola çıkılırsa “[k]apitalist insanın en önemli işlevsel aygıtı devlettir” (Harvey, 2005: 2-3) saptamasını yapmak mümkün hale gelir. Marx devletin kapitalist formasyona geçiş sürecinde oynadığı role ilişkin “ilk birikimin temel unsuru” (Harvey, 2007: 34) sıfatını kullanır. Nitekim kapitalist üretimin doğumu sırasında burjuvazi, devlet zoruna ihtiyaç duyar ve bunu kullanır. Gerçek tarihte en önemli rolü fethin, boyunduruk altına almanın, soygun için insan öldürmenin, kısacası zorun oynadığı bilinir. “[E]konomi politiğin incelikli tutulmuş kayıtlarında ezelden beri saf ve temiz bir hava hüküm sürmüştür. Gerçekte, ilk birikim yöntemleri her şey olabilir, ama saf ve temiz olmadıkları kesindir” (Marx, 2011: 687). Özetle, Marx’ın ilkel birikim süreci olarak kavramsallaştırdığı süreç metalaşma, toprağın özel mülkiyet haline getirilmesi, köylü nüfusunun topraklarından zor kullanarak atılması, ortak mülkiyetin tesis edilmesi, emek gücünün meta haline getirilmesi gibi olgularla gerçekleşmiş olup devlet şiddet

¹⁰ Bu kavram ‘Trickle-down economics’ olarak literatürde yerini almıştır.

¹¹ Voltaire’nin *Candide* eserinde ele alınan bu kavram yaşanan dünyanın olası tüm dünyaların en iyisi olduğuna işaret eder.

tekeli yasal olarak kullanarak bu süreçlere doğrudan müdahale etmiştir (Harvey, 2004: 37).

Bir önceki paragrafta bahsettiklerimizi neoliberal döneme uyarlamak da pekâlâ mümkündür. Neoliberalizm kavramındaki ‘neo’ olan unsur o halde piyasa inşacılığıdır. Smith’in arzuladığının aksine piyasa inşa edilmesi gereken alan, devlet de başat bir aktördür. Yani iddia edilenin zıttı bir biçimde amaç devleti saf dışı bırakmak değil, kapsamını ve rolünü yeniden tanımlamaktır. Yine ‘devletin minimalist bir kimliğe kavuşturulması’ iddiası da geçersiz görünmektedir. Stockhammer’ın (2010: 10) Foucault’nun “rekabetçi öznelleştirme yoluyla yönetim” (*governance by competitive subjectification*) kavramına dayanarak öne sürdüğü üzere, neoliberalizmi klasik liberalizmden ayıran şeyin neoliberalizmin piyasaları serbestleştirme amacı gütmemesidir. Aksine amaçlanan piyasa yaratmak ve devleti bu doğrultuda ikincilleştirmektir. Bu da basit bir akıl yürütmeyi gerektirir; piyasalar kendi kendine var olamazlar, inşa edilmeleri ve devamlılıklarının sağlanması gereklidir. O halde devlete tam da bu noktada ihtiyaç duyulmaktadır ve ikincilleştirme denilen şey devletin gücünün kullanımının esirgenmesi değil; bilakis bu amaç doğrultusunda sistematik ve kuvvetli bir biçimde kullanılmasıdır. Bu durumda yeni sağ ve neoliberalizm için kullanılan “simbiyoz” (Topal, 2011: 66) kavramı daha da öteye götürebilir ve neoliberalizm-devlet ilişkisi için kullanılabilir hale gelir. ‘Varoluşunu başkası olmadan idame ettirememe’ ya ‘başkası olmadan yapamama’ olarak da nitelendirebileceğimiz kavram ‘neoliberalizm-devlet’ ilişkisini bu doğrultuda apaçık etmektedir ve bu ilişki gerek krize sebep olan dinamiklerde gerekse politika önerilerinde tekrar gündeme getirilecektir.

1.4 Neoliberal Dönüşüm Üzerine Ara Değerlendirme

Bu zamana kadar öne sürülen argümanların toplulaştırılması sonraki tartışmalara kapı açması açısından oldukça yararlı olacaktır. Berman'ın iddia ettiği “tarihin şekillendirici gücünü görmezden gelmek” (Berman, 2014: 83) tehlikesinden kaçınmak ve Carr'ın öne sürdüğü “tarihi dönemlere bölmenin gerekli bir düşünce aracı olması” (Tanyılmaz, 2002: 323) iddialarından hareketle neoliberal dönüşüm öncesi genelde Keynesyen uzlaşma dönemi olarak irdelenmiş ve 1980'ler ile birlikte neoliberalizmin hegemonik bir söylem olarak ön plana çıkmasıyla önemli bir kırılma noktasının yaşandığı dile getirilmiştir.

Tablo 3: 1980 Öncesi ve Sonrasına Toplulaştırılmış Bir Bakış

Mekanizma	1980 öncesi/Fordist Dönem	1980 sonrası/Neoliberal Evre
Ücret ayrışması	Sendikal güç ve devletin iş piyasasına müdahil olması dolayısıyla ücretler arasındaki ayırım azalmıştır.	OECD ülkelerinin hemen hepsinde üst gelir gruplarının payı alt gelir grupları aleyhine artmış ve makas açılmıştır.
İşsizlik ve aktif işgücü içerisinde bulunmayan nüfus	Tam istihdam hedefi doğrultusunda çalışılmış; aktif işgücünde olmayanlara yapılan sosyal transferler ile eşitsizlik azaltılmıştır.	Yüksek bir işsizlik kalıcı bir hale gelmiştir.
Ücretlerin millî hasıladaki payı	Ücret payı artmış; gelir eşitsizliğinde daralma meydana gelmiştir.	Ücretin payı giderek azalmaktadır ve bu eğilim günümüzde de sürmektedir.
Sermaye gelirleri (kâr ve rant)	Üst gelir gruplarının servetleri görece azalmıştır.	Servet artışıdaki azalma durdurulmuş ve sermaye gelirleri ivme kazanmıştır.
Transfer gelirlerinin payı	Piyasa süreçlerinde artan eşitsizlik sosyal transferler ile tanzim edilmiştir.	Sosyal transferler vasıtasıyla yeniden dağılım azaltılmıştır.
Artan oranlı doğrudan vergilendirme	Artan oranlı vergiler ile üst gelir gruplarının kazançlarının dramatik artışının önüne geçilmeye çalışılmıştır.	Üst gelir gruplarına uygulanan vergi oranları azaltılmış ve vergi indirimleri uygulanmıştır.

Kaynak: Atkinson (2015: 76).

Tablo 3 yardımıyla ayrıntılarıyla teşhis edeceğimiz üzere, Keynesçi itkinin temelde sermaye ve işçi arasında devlet aracılığıyla demokratik temelde bir politik uzlaşmayı hedeflediği ve bu hedef doğrultusunda kapitalizme bir kurumsal nitelik kazandırdığı ancak neoliberal evreye geçişle birlikte bu dönemde uygulanan politikaların terkedildiği; serbestleştirme, deregülasyon, özelleştirme hareketlerinin ivme kazanarak sermaye-işçi kesimi arasındaki sarkacın işçi kesiminin aleyhine doğru hareket kazandığı tespit edilmiştir. Böylelikle ortaya çıkan ekonomik düzen tam istihdam hedefinin terkedilerek sınırlı olduğu iddia edilen bir devlet aracılığıyla emek piyasalarının esnekleştirilmesini mümkün kılmıştır. Bu bir anlamda gelirin ve servetin yeniden bölüşümünün ücrete bağımlı sınıf aleyhine yapıldığı iddiasının tezahürüdür. Neoliberal dönemin makro istikrarsızlıklar yarattığı da bu doğrultuda öne çıkan diğer bir argümandır. 1980’ler ile birlikte ortaya çıkan “borç/kredi yanlı” ve “ihracat yanlı” büyüme modelleri temelde sürdürülemez eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuş; halihazırda birbirinden yalıtık halde bile kırılgan bir ekonomik yapı ortaya çıkarabilen bu iki tip büyüme modeli etkileşim içerisinde hem ulusal hem de uluslararası ölçekte önemli iktisadi problemleri beraberinde getirmiştir.

Neoliberalizmin iktisadi bir kategori olmanın ötesinde toplumsal ve siyasal alana da sirayet eden hegemonik bir söylem ve kapsamlı bir yönetim stratejisi olması iddiasından hareketle, neoliberalizm hem bireyin dönüşümü hem de devletin dönüşümü üzerinden ele alınmış ve tartışmanın bağlamı genişletilmiştir. Aslında bu teorinin gerçeğe bir tepkisidir zira neoliberalizm iktisadi planda kapitalistik piyasa ilişkilerini sürekli iktisadi ve kapitalistik olmayan alanlara genişletme eğilimindeki bir sermaye birikim ve yönetim modelidir. Bu bakımdan neoliberalizmin içeriği

yazında sürekli bir genişleme eğilimi içindedir. Tartışmayı bu bağlamda ilerlettiğimizde, tesis edilen yeni neoliberal düzende yurttaş tüketiciye dönüşmüş; bireyler yalnızca iktisadi pazarın değil, aynı zamanda Keynesyen dönemde pazar olarak görülmeyen toplumsal alanlarda da rekabetçi-girişimci bir özne olarak piyasa aktörü haline gelmiştir. Bu süreç neoliberal politikaların temelde alt ve orta gelir gruplarının ücretlerini baskılamasıyla birlikte gelişmiştir. Bireyler yaşamlarını borç ekseninde şekillendirmeye mecbur kılınmıştır. Esasında bu durum, alacaklı-borçlu ilişkisi etrafında yükselen neoliberalizmin toplumsal ilişkileri de hakimiyeti altına alması ve emekçileri tüketmek zorunda kalan borçlulara çevirmesi ile tarif edilmektedir. Böylelikle birey, herhangi bir gelir artışı yaşamadan sürekli tüketen ve dolayısıyla borçlandırılan bir tüketici-yurttaş dönüşmüştür. Bu doğrultuda, borç bireyin toplumsal, politik, iktisadi ve hatta kültürel varoluşunun temel bir yönetsel düzeneği haline gelmiştir. Bireyin dönüşümünün bir sonraki aşaması ise –vurguladığımız üzere– yaşayan şimdinin geleceği teslim alması, geleceğin tesis edilmiş bir çerçeveye indirilmesi durumudur. Böylelikle birey nihayetinde tümüyle tahakküm ve kontrol altına alınmış bir pazar alanına hapsedilmiş konuma getirilmiştir.

Neoliberal dönüşümle birlikte yönetenin de değiştiği; devletin piyasa alanından çekilmenin tam aksine piyasa inşacılığına soyunduğu ortaya konmuştur. Bu değişim “simbiyotik ilişki” çerçevesinde ele alınmış ve devletin neoliberal dönemde son derece işlevsel bir biçimde aktif olduğu görüşüne yer verilmiştir. O halde bu zamana kadar geniş bir bağlamda ele alınmaya çalışılan neoliberal politikaların sebep olduğu temel dönüşümler şu şekilde özetlenebilir:

i. “[N]eoliberalizm kapitalizmin altın çağının krizini işçilere geniş çaplı bir saldırı yoluyla çözmeye çalıştı ve sonuç son otuz yılda emeğin gelirdeki payında muazzam bir gerilemeye yol açmıştır” (Onaran, 2010: 2).

ii. “[N]eoliberalizmin esasında emek ve sermaye arasındaki güç ilişkisinin ikincisi lehine kaymasından dolayı talep yönünden büyük makroekonomik dengesizlikler yaratarak eşitsizliğin giderek artmasına sebebiyet vermiştir” (Stockhammer, 2010: 3).

Bu doğrultuda, neoliberal politikalar ile krizlerin güçlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu; giderek daha fazla eşitsizlik üreten doğasıyla neoliberalizmin daimi olarak krizlere zemin hazırladığını söylemek mümkün görünmektedir.

Neoliberal dönüşümle başlayan tartışma ve uygulanan ekonomik politikaların doğurduğu makroekonomik istikrarsızlıklara ilişkin temel bir soru sormak bu noktada analizin evrileceği patikayı berraklaştıracaktır. Piketty bu noktayı doğru soruyu sormak şeklinde ifade etmektedir (Piketty, 2014: 7). Ricardo da bu hususta mutabık görünmektedir. Malthus’un fikirlerinden zaman zaman etkilenen Ricardo, Malthus’u ekonomi politiğin temel meselesini ele almamakla ve kendini salt ‘üretim’ ile sınırlandırmasını eleştirirken şöyle demektedir:

Sizin fikrinize göre politik iktisat servetin doğası ve nedenleri üzerine bir incelemedir. Ben bunun yerine politik iktisadın sanayi ürünlerinin sınıflar arasında bölüşümünü tayin eden kurallara dönük bir sorgulama olduğunu düşünüyorum. Her geçen gün ilk önermenin beyhude ve yanıltıcı olduğunu; ikincisinin ise bilimin hakiki konusu olduğuna kanaat getiriyorum (Bonar, 1887: 175).

1.5 Eşitsizlik

Kuramın gücünü tarihten aldığı iddiasına (Bahçe, 2010: 1) dayanarak insanlık tarihinin oluşumunda ‘bölüşüm’ün yerini tayin etmeye çalışmak kriz ve neoliberal dönüşüm arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek için yararlı bir başlangıç olacaktır. Sencer Divitçioğlu şöyle yazmaktadır:

Yaşamak için yemek, yemek için de emek sarf etmek (çalışmak) gerekir... İlkel topluluklarda yemek ihtiyacını gidermek için tabiata yönelen bu basit emek eylemi, insanın tabiat üzerindeki hâkimiyet sürecinin ilk adımıdır. İnsanoğlu, kendi tarihini çalışma ile kurmaya başlar (Divitçioğlu, 2011: 6).

Tarihin ilerlemesinden faydalanarak işbölümüne ve uzmanlaşmaya dayalı toplumlarda emek-yemek ilişkisinin daha kapsamlı olduğunu ve bu nedenle zaman içerisinde yeni ihtiyaçların yaratımı ve bu ihtiyaçların giderilmesi için yeni yeni araçlarla yeni mal ve hizmetlerin üretildiğini iddia eden Divitçioğlu bu sürecin sonunu şöyle özetler: “[i]nsanın salt emeği yerini üretilmiş araca, yemek de yerini üretilmiş mal ve hizmetlere bırakmıştır. Artık insanoğlunun karşısından tabiat silinmiş, yerine üretilmiş nesneler geçmiştir. Emek-yemek ilişkisi, insan-nesne ilişkisine dönüşmüştür” (Divitçioğlu, 2011: 6) Aristoteles’in “*zoon politikon*” kavramında da mutlak olduğu üzere “insanın toplumsal bir varlık olduğu” iddiasından (Gintis vd., 2015) yola çıkan Divitçioğlu, insan-nesne ilişkisinin üstüne insan-insan ilişkisini ekleyerek bu sürecin kaçınılmaz olduğu sonucuna ulaşır. Çünkü “[m]al ve hizmetlerin üretilmesi için insanlar arasında bir işbirliğine ihtiyaç olduğu gibi, üretilen malların yoğaltılması için bunların mübadele edilmesi de şarttır” (Divitçioğlu, 2011: 6). İnsan-nesne ilişkisinin insan-insan ilişkisi ile bütünlüklü bir hal aldığını savunan yazara göre insan tarihsel gelişimini ancak toplum içerisinde

geliştirir; tıpkı Aristo'nun insanın toplumsal alanın dışında hayatına devam etmesinin mümkün olamayacağı tezinde olduğu gibi (Divitçioğlu, 2011: 6; Yeşilçayır, 2014: 64). O halde insan-insan ilişkisinin sonucu insan tarihinin temeline yerleşmiştir; “insanın üretime katılmasının payının ne olduğunu (bölüşüm) bilmek isteği”. Bu isteği iktisadi mesele olarak adlandıran Divitçioğlu “[i]ktisadî mesele, insanın tabiata hâkimiyet sürecinin ve dolayısı ile insanoğlunun gelişiminin bir *sine quo non*'udur (insan onsuz olamaz!). İktisadî mesele, insanın tarihi ile başlar, yoksa tarihin bir sonucu değildir” (Divitçioğlu, 2011: 6) diyerek ‘bölüşüm’ün tarihsel anlatıdaki başat karakteristiğini sağlamlaştırır.

Bölüşümün iktisadi analizdeki yerinin önemi oldukça mutlak görünmektedir. İnsan emeğinin üretim sürecinin sonunda ortaya çıkmış olan mal ve hizmetin nasıl paylaşılacağı olarak da tanımlanabilecek olan bölüşüm işi “çetin bir iştir” (Sönmez, 2001: 193). Üretilen mal ve hizmetlerin bölüşümü hiçbir toplumda gelişigüzel yapılmaz; nitekim tüm toplumlar da bölüşümün nasıl olacağını tayin eden kurallar oluşturulmuştur. Marx'ın bölüşüme ilişkin çizdiği çerçeve de son derece dikkate değerdir. Marx'a göre bölüşüm, “[i]çerisinde üretim yaptığı üretim çerçevesinde konumunu koşullandıran ve dolayısıyla üretimden önce gelen bir toplumsal yasa olarak görünmektedir” (Marx, 1999 [1857]: 31). Ricardo'nun politik iktisadın birincil meselesi iddiası bu doğrultuda oldukça dikkate değer bir argüman olarak sağlam bir temele oturmaktadır. Bahsedilen bu birincil olma durumu klasik iktisat evresinde muhakkak iken zaman içerisinde anaakım iktisat bölüşümü iktisadın periferi uğraşlarından biri haline getirmiştir (Sandmo, 2013: 3). Değer yargılarından bağımsız ve eşitlik-adalet gibi temel meselelere eğilmekten kendini imtina eden anaakım iktisadın iddiasına göre bölüşüm değer yargılarından bağımsız olarak ele

alınması mümkün olmayan bir olgu olup, piyasa süreçleri içerisinde gayrişahsi bir şekilde ve yapısal unsurlarıyla ele alınmalıdır. Nitekim fiyatlar vasıtasıyla sağlanan bölüşüm belirli kurallar çerçevesinde doğal bir biçimde belirlenmekte ve irrasyonel politik süreçlerden arındırılmaktadır.¹²

Genel olarak söylenebilir ki neoklasik yazınla beraber her üretim faktörünün üretime yaptığı katkı oranında pay alacağı argümanı ve piyasanın işlemesi dahilinde fiyatlar vasıtasıyla bölüşüme ilişkin bir çözüm sunulması bölüşüm problemini iktisadi analizin dışına itmiştir. Yine denilebilir ki devlet müdahalesinin sınırları piyasa aksaklıklarını gidermekle kısıtlanmış; piyasanın kaynak tahsisi ve toplumun ürettiği mal ve hizmetlerin bölüşümünde en etkin mekanizma olduğu ve piyasanın işlemesi ile refaha ulaşılacağı tezi korunmuştur (Albayrak, 2003: 106). Bu dönüşümü şu şekilde açıklamak mümkün görünmektedir:

Peki nasıl oldu da bölüşüm meselesi iktisadi analizin merkezindeki yerini kaybetti? Bu sorunun yanıtı ‘piyasa köktenciliği’ olarak da adlandırılan, kapitalizmin ve anaakım iktisadın piyasa fetişizminde yatmaktadır. Liberal teorinin bir özgürlük alanı olarak piyasaya biçtiği hem ekonomik hem de toplumsal rol, anaakım iktisadın temel taşı oluşturmıştır. Buna göre piyasanın kendiliğinden, etkin işleyişi ile hem bireysel hem de toplumsal düzeyde en yüksek refah düzeyine ulaşabilecektir (Albayrak, 2014: 642).

İktisadın temel sorusunun “kim ne alır?” (Goldfarb ve Leonard, 2005: 80; Norton, 2014: 151) olduğu saptamasında da görüldüğü üzere, iktisadın göz ardı etme uğraşında olduğu sorunun tekrar sorulması ve iktisadi analiz çerçevesine yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu soru heterodoksi tarafından defalarca sorulmuş ve

¹² Goldfarb ve Leonard bu uzaklaşmayı sarkastik bir anı ile süsler ve bir doktora öğrencisinin başından geçen olayı okuyucusuna sunar. Buna göre Goldfarb’ın öğrencisi bir iktisat profesörüne iktisat eğitim süresi boyunca gelir dağılımına ilişkin -bilhassa bireysel/hanehalkı bazında- hiçbir şey öğrenmediğini ve bu eksiklik halini gidermek için ne yapması gerektiğini sorar. İktisat profesörü iktisadın yakın dönem ontolojik problemlerini istem dışı da olsa açığa vurur; “İktisatçılar yalnızca gelirin fonksiyonel dağılımı ile ilgilenirler. Bahsettiğiniz haliyle bir çalışma yapmak istiyorsanız gideceğiniz departman sosyoloji departmanı olmalıdır” (Goldfarb ve Leonard, 2005: 80).

iktisadın temel meselelerinden biri disipline hatırlatılmaya çalışılmıştır; ancak Paris Ekonomi Okulu'ndan yükselen bir ses yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına doğru bu sorunun en çok satanlar listesine girmesine vesile olmuştur. Piketty anaakımın dışından her daim yükselen seslerin akıbetinin aksine önemli bir başarı elde etmiştir. Piketty'nin kitabın hemen başında sorduğu soru son derece basit bir meseleyi gündeme getirmektedir:

Özel sermayenin birikim dinamikleri, Marx'ın 19. yüzyılda inandığı gibi, sermayenin kaçınılmaz olarak bir avuç zengin ve güç sahibinin elinde yoğunlaşmasına mı yol açıyor? Yoksa büyüme, rekabet ve teknik ilerlemenin dengeleyici güçleri, 20 yüzyılda Kuznets'in düşündüğü gibi, gelişmenin ileri evrelerinde eşitsizliklerin azalmasına ve ahenkli bir istikrara mı yol açıyor? (Piketty, 2014: 1).

Yapılan esasında –tarihsel olarak menşei net olmamakla birlikte– sıklıkla kullanılan ve bölüşüm tartışmalarının ontolojisinde kendine yer edinen “pasta”¹³ metaforuna bir göndermedir. Piketty iktisadi pastanın giderek büyümesi ancak sanılanın aksine eşit bir biçimde dağılmaması sorununa eğilerek bölüşüm/eşitsizlik meselelerinin yirmi birinci yüzyıl itibariyle tekrar iktisadın esas inceleme nesnesi olması gerektiğini iddia etmiştir.

Harvey (2015b: 170-177) de bölüşüm mücadelesinin kapitalizmin tarihi boyunca devam ettiğini söyleyerek kriz sonrası dönemde ultra-zenginlerin üç gün içerisinde kazandığı parayı çoğu New York'lunun ancak bir yılda kazanabildiği gerçeğinin altını çizer. Harvey'e göre, 1970'lerden bu yana bölüşümdeki eşitsizliklerde dramatik artışlar yaşanmış ve krizle birlikte en zengin yüz milyar

¹³ İktisatta sıklıkla kullanılır ‘pasta’ metaforu. Bu metafor Mill'in *Politik İktisadın İlkeleri* kitabının 1859'daki üçüncü baskısının ön sözüne yazdığı ‘meyvenin paylaşımı’ ile benzeştirilebilir. Kavramın doğrudan kullanılmasında ise yazarın ulaşabildiği en eski kaynak 1895 yılındaki *American Journal of Sociology* dergisindeki ‘economic pie’ tasviridir.

2012 yılında servetlerine iki yüz kırk milyar dolar ilave etmiştir. Öyle ki bu rakam dünyadaki yoksulluğu bitirmeye yetecek olan tutarın dört katına tekabül etmektedir.

Harvey (2015b: 177-178), eşitsizliğin sermayeden ayrı bir iktisadi olgu olarak ele alınmasının mümkün olmadığını vurgulayarak eşitsizliğin sermaye için esaslı bir unsur olduğuna belirtir. Buna göre, eşitsizlik sermayenin emek üzerinde hâkim sınıf olarak inşa edilmesiyle gerçekleşir. Gelir ve servetin sermaye ile emek arasındaki dağılımı dengesiz olmak zorundadır; bu dengesizlik sermayenin kendini yeniden üretmesinin temel yoludur. O halde denilebilir ki 1970’lerden bu yana sermayenin emek üzerindeki denetimini tesis etmesi ile eşitsizlik arasında sıkı bir ilişki vardır ve bu ilişki dramatik bir görünüm halini alarak sistemik bir aksaklık unsuru olarak hakimiyetini kuvvetlendirmiştir.

Temel iktisadî metinlerde esaslı bir şekilde ele alınan ve tarihte gerçekleşmesi yönünde vazgeçilmemiş ideallerinden biri olan bölüşüm sorunu her ne kadar eleştirel heterodoks yaklaşımlar tarafından farklı şekillerde iktisadi analizlere dahil edilmeye çalışılsa da yakın zamana dek bu çaba tüm başarılı kuramsal sonuçlarına rağmen dikkatlerden uzak kalmıştır. Ancak 2008 kriziyle birlikte bu çabalar anaakım iktisat tarafından da sorulmaya başlanmış ve “anaakım politik ekonomi” (*political economics*) de tartışmalara dahil olmuştur. Tezin ilerleyen bölümlerde döneceğimiz üzere bu doğrultudaki en önemli girişim makroekonomide yeni uzlaşıdır. Anaakım politik ekonomi, büyümenin tayininde dağılım sorununun oldukça önemli bir rol teşkil ettiği ve basit korelasyonların ötesinde bir düşünme şekli oluşturulması gerekliliği iddia ederek gelirin yeniden dağılımı ve büyüme arasındaki geleneksel ödünleşme (*trade-off*)’nin geçersiz olduğu; aksine sürdürülebilir bir büyümenin sağlanmasının eşitsizliklere eğilen politikalar vasıtasıyla mümkün olabileceğini

savlamıştır (Berg ve Ostry, 2011; Dabla-Norris vd., 2015; Ostry vd., 2014; Ostry vd., 2016). Bu iddianın –sınırlı bir biçimde de olsa– anaakım iktisatçılar tarafından krizden sonra dile getirilmesi oldukça ciddi bir ayrışmayı gözler önüne sermektedir.

Bölüşüm ilişkilerinin yirmi birinci yüzyılın en önemli meselelerinden biri olarak görme eğilimi yalnızca akademik dünyada belirmemiştir. Siyasetten sivil toplum kuruluşlarına, dini oluşumlardan en zengin kesimlere değin geniş bir yelpazede eşitsizliğin tehdit edici bir unsur olduğuna ilişkin bir konsensüsün varlığı dikkat çekmektedir. Ünlü işadamlarının “eşitsizliği gidermek için kapitalizmin ortadan kaldırılması gerek”¹⁴ serzenişinde olduğu gibi ya da gelirin dağılımının eşit olmasının gerekliliğinin Papa tarafından vurgulanması¹⁵ örneklerinde olduğu gibi kapitalizmin bölüşüm üzerinden eleştirilmesi yaygın bir hâl almıştır. Bu satırların yazıldığı vakitlerde Amerika’da yayımlanan bir rapor “kendini genelde orta sınıf olarak tanımlayan Amerika toplumundaki orta sınıfın artık resmi olarak çoğunluk olmadığını, bölüşümdeki ayrışmanın giderek derinleştiğini ve kriz öncesinde kendini orta sınıf olarak tanımlayan kişilerin çoğunun artık kendini alt sınıf olarak nitelendirdiği” gerçeğini ortaya koymuştur (Pew Research Center, 2016). Gelir dağılımına ilişkin araştırmalarıyla ünlü Oxfam Araştırma Merkezi de eşitsizliklere bir son vermenin zaruriyetinden bahsederek “aşırı boyuta ulaşan eşitsizliklerin yol açtığı sorunlara” eğilmiştir (Oxfam, 2014). Benzer teşhisler Avrupa için de geçerli görünmektedir. Yine eşitsizlikleri temel alan bir rapora göre Alman orta sınıfındaki durum Amerika’daki durum ile benzerlik göstermektedir (Grabka vd., 2016). Bölüşüm ilişkilerine ve dağılımdaki adaletsizliğe yönelen ilgi ve tepkinin sayısı daha

¹⁴ ‘<http://www.businessht.com.tr/ekonomi/haber/1178915-ali-koc-kapitalizmin-daha-adaletli-sisteme-donusmesi-sart>’. Erişim tarihi: 13.02.2017.

¹⁵ ‘http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150710_papa_imf’. Erişim tarihi: 12.01.2016.

da fazlalaştırılabilir muhakkak. Zuchman'ın titizlikle yazdığı *Ulusların Gizli Zenginliği*'nde ortaya koyduğu vergi cennetlerinin yol açtığı yıkım (Zuchman, 2013) henüz tam olarak kavranamamışken tüm dünyada yankı uyandıran “Panama Belgeleri” ortaya çıkmıştır. Buna göre Panama menşeli bir hukuk firmasına ait milyonlarca belgenin sızdırılmasıyla birlikte servet gizleme, vergi ödememe yahut kaçırma, kara para aklama, haksız kazanç sağlama gibi pek çok faaliyet gözler önüne serilmiş ve belgelerin siyasetten iş dünyasına dek tanındık pek çok ismi ihtiva ettiği görülmüştür. İnsan yaşamı da tüm bu bahsettiğimiz gelişmelerden etkilenmiştir. Kredi kartı intihar haberleri, mavi yaka-beyaz yaka arasındaki makasın kapanarak çalışanların esnekleşme, güvencesizleşme ve standartlaşma ekseninde bir araya gelmesi (Cömert ve Sümbül, 2014), aşırı çalışmadan kaynaklanan ve literatüre “*karoshi*” adıyla geçen ölümler, toplumsal bölünmenin giderek mutlaklaştığı ve Disraeli'nin iki ulusunu (Polanyi, 2010: 398) anımsatan toplumun kesimleri arasındaki kutuplaşmanın giderek aşırılaşması bu gelişmelerin yalnızca birkaçıdır. Evvelce alıntıladığımız “tarih gücünü kuramdan alır” savı bu tezin esas motivasyonu olan “yazılanlar gücünü gündelik hayatın bizzat kendisinden alır” ifadesinde somutlaşır.

Bu noktada gözlemlere bir nokta koyup bölüşümün giderek artan bir şekilde akademinin ilgi alanına girmesinin nedenine ve gelir dağılımının/eşitsizlik meselesinin uzunca bir zamandır hiç olmadığı kadar geniş bir kesim tarafından kucaklanması hususuna dikkat çekmekte fayda görünmektedir. O halde bir tezin var olmasını sağlayan ‘soru sorma’ eylemini gerçekleştirerek anaakım düşüncenin egemenliğinde şekillenen iktisat anlayışının periferisine hapsedilen ‘bölüşüm’ sorunundaki bu evrilişi anlamlandırmak gerekmektedir:

Dünyada her şey yolunda gidiyor gibiydi; politik özgürlük ve bireysel girişim gezegenin en ücra köşelerine kadar yayılabilecek görüntüsü veriyordu; Asya'da ve Latin Amerika'da açlık gerilemeye başlamıştı; ekonomik büyüme küresel anlamda tarihte görülmemiş bir hız yakalamıştı; her şey bu ekonomik büyümenini sürdürülebilir ilerlemeye dönüşmesine imkân verecek teknik ilerlemeler sayesinde ve hatırı sayılır bir nüfus artışıyla yoğun ekonomik yatırımın da katkısıyla devam edeceğini düşünüyordu. *Nasıl oldu da bu hale düştük?* (Attali, 2015: 11).

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK DURGUNLUK ve KURAMSAL AÇIKLAMALAR

2.1 Büyük Durgunluk Üzerine Genel Bir Değerlendirme

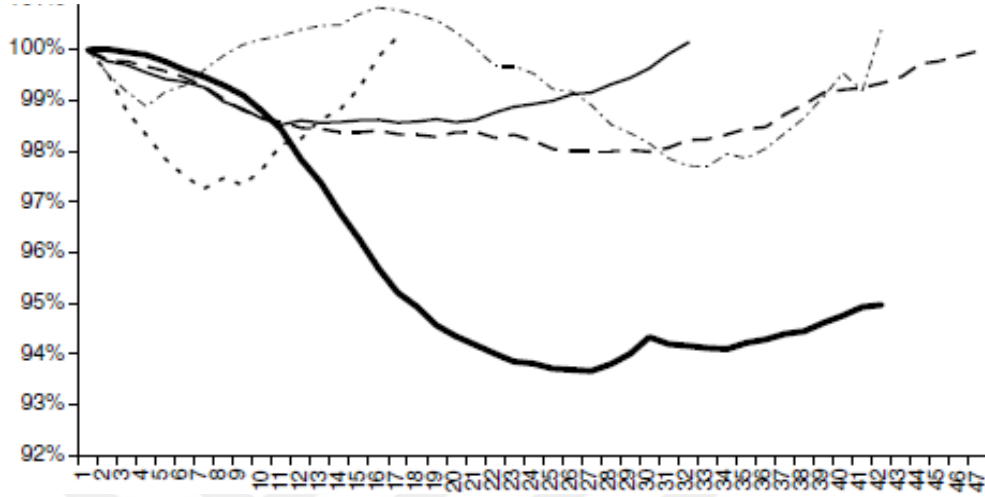
2007 yılının Aralık ayında Birleşik Devletler ekonomisi uzun yıllar devam edecek bir resesyon sürecine girmiştir. 2008'in ilk çeyreğindeki iktisadi parametreler de bu gerilemenin varlığını teyit etmiştir (Cynamon vd., 2013: 3). IMF'nin yayınladığı raporda da belirtildiği üzere “[d]ünya ekonomisi 1930’lardan bu yana en ciddi şokunu yaşamaktadır” (IMF, 2008: 1). Önceleri hafif bir resesyon olarak değerlendirilen krizin çabuk bir toparlanma (*recovery*) süreci ile nihayete ereceği sanılmıştır. Kriz üzerine teorik ve ampirik çalışmalarıyla ön plana çıkan post-Keynesyen iktisatçılar Dünya Bankası ve Ben Bernanke’nin söylemlerini dikkate alarak bu sanrının yanlışlığını ortaya koymaktadır. Dünya Bankası ve Bernanke’nin iddiası, büyüme hızının yavaşladığı ve 2008’de küçük bir daralmanın meydana gelebileceği fakat gerekli ekonomik ve finansal düzenleme mekanizmalarının devreye girmesiyle büyümeye geri dönüşün yaşanacağı yönündedir (Cynamon vd., 2013: 3). Ancak ortaya çıkan sonuç anaakım iktisatın iddia ettiği şekilde gerçekleşmemiştir. Korkut Boratav bu dönüşümü “Büyük İtidal (*Great Moderation*) döneminin sonlanması” olarak yorumlar (Akçay ve Güngen, 2014: 9). “Piyasanın sıcacık düşünün boğucu bir karabasan”a (Panitch vd., 2012: 11) evrilmesi olarak da karakterize edilebilecek bu dönüşüm iktisadi düşüncede ciddi bir ayrışmanın belirdiğini açık bir biçimde göstermektedir. O halde Bernanke’nin “1929 krizini anlamak makroiktisadın kutsal kitabıdır” (Bernanke, 2000: 5) saptamasını 2007-2009

krizine uyarlayarak iktisat teorilerindeki yapısal ayrışmaları incelemek gerekmektedir. Nihayetinde iktisadi yelpazenin belli bir kanadı krizin dışsal bir şok olduğunu ve etkilerinin hızlı bir toparlanma sonucu ile yok edebileceği iddiasında bulunurken, diğer kanatları krizin yapısal ya da sisteme içkin bir eğilim olduğu argümanını ileri sürmektedir. Krizin farklı iktisat teorileri arasında nasıl yorumlandığına geçmeden önce, ilk olarak krizin etkilerinin ne denli ciddi olduğunu kavrayarak krizin önemini tayin etmek gerekmektedir.

İlkin; 1974-75 yılından itibaren Birleşik Devletler'in yaşadığı ciddi kriz dönemlerindeki istihdam profillerini içeren şekil bu konuda aydınlatıcı olacaktır. Şekil 3'te görüldüğü üzere, her bir resesyon döneminin başlangıcındaki istihdam seviyesi '100 (yüz)' olarak ele alınmakta ve resesyon dönemlerinde yaşanan istihdam düşüşlerinin süresi şematize edilmektedir. Amaç istihdam verilerinin resesyon öncesi seviyesine dönme süresini –yani toparlanma süresini– açıklamaktır. Şeklin bize gösterdiği 'Büyük Durgunluk'ta yaşanan istihdam seviyesindeki düşüşün önceki krizlerde görülen istihdam düşüşlerine oranla üç kat sert olduğudur. Bunun yanı sıra, krizin ciddiyetini ve derinliğini gösteren diğer bir olgu krizdeki istihdam kayıplarındaki devamlılığa ilişkindir. İstihdam kayıplarının krizin başlangıcından yirmi beş ay sonra başlayan hafif toparlanma sürecindeki gelişiminin devam etmesi halinde, kriz öncesi istihdam düzeyine ulaşılması sekiz yılı alacaktır ki bu durum 1930'lardan bu yana görülmemiştir (Cynamon vd., 2013: 7).

Şekil 3: Birleşik Devletler’de Yaşanan Yakın Zaman Krizlerindeki İstihdam Profili

Durgunluğun
başlangıcındaki oransal
istihdam seviyesi

Durgunluğun başlamasından sonra geçen ay sayısı

- - - Eylül 1974-Şubat 1976 ···· Nisan 1980-Eylül 1983 - · - Mart 2001-Ocak 2005
— Temmuz 1990-Şubat 1993 — Aralık 2007-Mayıs 2011

Kaynak: Cynamon vd. (2013: 7).

Krizin yalnızca finansal bir olgudan ibaret olduğunu iddia edenlerin aksine post-Keynesyen kuramcılar krizin salt bir finansal kriz olarak görülemeyeceğini ileri sürmektedir. Yukarıda değinilen istihdam perspektifli kavrayışlarına bu noktada tüketimi de ekleyen yazarlar, 1980’lerden bu yana ilk defa Birleşik Devletler’in tüketim seviyelerinde ciddi bir düşüşün yaşandığını ortaya koyar. İki çeyrek boyunca sürekli bir şekilde artan tüketimin harcanabilir gelire oranı 2008 yılında yüzde dört oranında düşmüştür. 1974’te ve 1980’lerde yaşanan krizlerde de yaşanan bu düşüş (Cynamon vd., 2013: 7) esasen olağan görünmektedir. Bu gelişmenin olağan olarak adlandırılmasının sebebi, krizin yol açtığı düşüşün kriz sonrası toparlanma süreci ile

telafi edilerek kriz öncesi oranların tekrardan temin edilmesi durumuyla alakalıdır ki böyle bir iyileşme bu defa tecrübe edilememiştir. Bir diğer makroekonomik gösterge ise konut inşaatında meydana gelen azalmada somutlaşır. Gayri safi yurt içi hasıla içerisindeki payı önemli ölçüde artan konut inşaatı, tarihsel çizgisinden ayrılarak 2006 yılı ile beraber düşüş trendine girmiştir. Buna göre, konut inşaatındaki yatırımın zirve noktası olan 2005 yılında ulaşılan parasal miktara krizin üzerinden dört yıl geçmesine rağmen ulaşamadığı; hatta bahsi geçen zirvenin değerinin yarısından bile az bir seviyenin görüldüğü ortaya konulmuştur (Cynamon vd., 2013: 7). Bu noktada yazarlar tarihsel süreci argümanlarına ortak ederek “Birleşik Devletler’de yaşanan durgunlukların ertesindeki toparlanma süreçleri ekseriyetle konut sektörü tarafından yönlendirilmiştir; ancak bu defa krizin üzerinden beş yıl geçmesine rağmen, bu yönde herhangi bir emare görülmemektedir” (Cynamon vd., 2013: 8) saptamasında bulunur.¹⁶ Krizin yalnızca finansal etkilerine odaklanmayan, reel etkilerini de analize dahil eden çalışmalar da benzer sonuçlara ulaşmıştır.¹⁷ O halde genel olarak krize ilişkin aşağıdaki saptamaları yapmak mümkün görünmektedir:

- ‘Büyük Durgunluk’, gösterdiği eğilimler bağlamında –nedeni ne olursa olsun– derin bir kriz hâline işaret etmektedir.
- Krizin resmi başlangıç tarihinden (Aralık-2007) 2009’un ilk çeyreğine dek tüketim sürekli bir şekilde düşmeye devam etmiştir. Bahsedilen bu durum Şekil 4’te görülmektedir. Düşüş hem dayanıklı hem de dayanıksız mallar için geçerlidir. Dayanıklı mallarda daha şiddetli görünen bu düşüş diğer

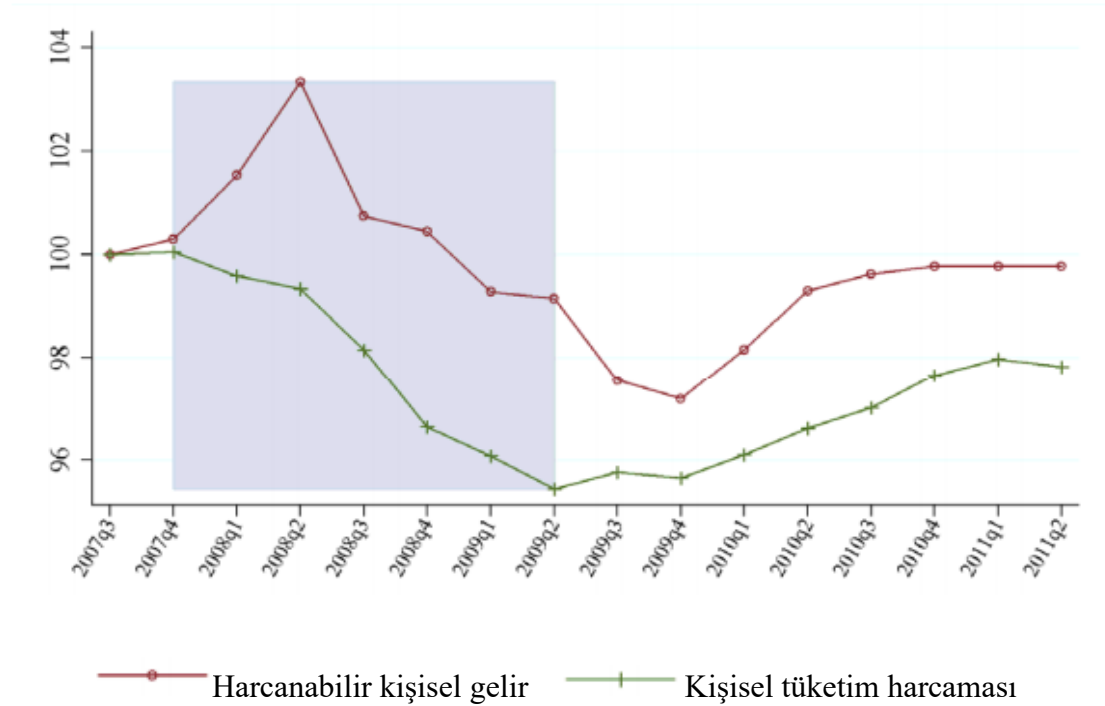
¹⁶ Esasında bu durum Descartes’in açtığı ‘şüphe’ patikasını izlemek olarak somutlaştırılabilir. Kendiliğinden meydana gelmiş bir şüphedense düşünülen, istenilen, aklın ışığı ve iradenin gücü ile hakikatı aramaya yönelen (Öktem, 1999: 311) ‘kuşkulama hali’ni benimseyen yazar, bu saptamaların peşine düşer ve suç ortakları aramaya başlar.

¹⁷ Benzer bulgulara ulaşılan diğer çalışmalar için bkz Crossley vd. (2012); Kaplan vd. (2015); Dabla-Norris vd. (2015); Vuletic (2015); Verick ve Islam (2010).

krizlerden farklı olarak dayanıklı olmayan mallarda –bilhassa hizmet sektöründe– kendini göstermiştir.

- Şekil 4’teki eğilimlerden de çıkarabileceğimiz üzere, tüketim harcanabilir gelirden daha fazla düşmüştür.
- Kriz, uzun bir dönem boyunca devam etme eğilimi göstermiştir. Şekil 4’te de tespit edileceği üzere, tüketim krizin baş göstermesinin üzerinden on beş çeyrek geçmesine ve krizin resmi olarak bittiği iddia edilen tarihin üzerinden sekiz çeyrek geçmesine rağmen hâlâ durgunluk öncesi seviyesinin yüzde iki altındadır. Bu durum kriz ertesinin “yavaş toparlanma” ve “sürekli bir durgunluk” olduğu iddialarını güçlendirmektedir (Kozlowski vd., 2016; Petev vd., 2011: 2-3).

Şekil 4: Kişisel Tüketim ve Harcanabilir Kişisel Gelir, Birleşik Devletler (2007-2011)

Kaynak: Petev vd. (2011: 5).

2.2 Büyük Durgunluk’u Açıklayan Farklı Kuramsal Yaklaşımlar

Bir tartışmanın özü çelişkisiz bir sonuca ulaşma uğraşısına ya da uzlaşma sağlayarak bir çözüm bulma amacına indirgenemez. Tartışma, doğasında kesinliğe ulaşma arzusunu barındırmaz. Bu anlamda tartışmaların ebedi muzafferleri yoktur. İktisadi tartışmalar da bu önermelerden muaf değildir ve iktisadi tartışmaların uzlaşa ile sonuçlandığına pek nadir rastlanmıştır. Ancak, iktisadi düşünce alanında ‘ebedi muzafferler’ yaratılarak iktisadi yazın üzerinde mutlak bir hakimiyet alanı kurma girişimleri –bilhassa son otuz yılda– yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda, yirminci yüzyılın sonunda –ve krize kadar olan süreçte– iktisadi düşünce alanında Thatcher’ın “başka alternatif yok” iddiası ya da Fukuyama’nın “tarihin sonu” güzellemesi (Vandevelde, 2016) görüşlerinin yaygın bir biçimde hâlâ kabul gördüğü teşhis edilmektedir. Ancak bu tez, anaakım düşünceye karşı çıkmakta ve muzaffer iddiasını kalkan eden anaakım analizlerin ötesine geçmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, yerleşik açıklamaları ötelemeden eleştirel açıklamalarla ilerlemek amaçlanmaktadır. O halde ‘Büyük Durgunluk’u açıklamaya yönelen anaakım ve eleştirel heterodoks yaklaşımları okuyucuya aktarmak faydalı olacaktır.

Basit bir soru sorarak yukarıda bahsedilen amacı anlamlı hale getirmek mümkün görünmektedir. “Nasıl tarifleyeceğiz bu şeyi?” (Attali, 2015: 20) ya da “Ne türden bir kriz ile karşı karşıyayız?” (Radice, 2012: 38). Yirmi birinci yüzyılın ilk krizini, uzunca bir zamandır deneyimlenmemiş bu denli büyük bir krizi anlamaya çalışan yazarların da ilk derdi krizin ne türden bir kriz olduğuna ilişkin meraklarıdır. Krizin kökenini açıklamaya yönelen kuramların –ileride görüleceği üzere– birbirleriyle çelişkili olması da krizi kavramsallaştırmanın önemini göstermektedir.

2.2.1 Anaakım İktisat Temelinde Büyük Durgunluk

2007-2009 krizi ile birlikte iktisadi düşüncede ciddi oranda ayrışmaların yaşandığı açık bir biçimde ortadadır. Nitekim Harvey'in de saptadığı üzere kriz oluşumunu tek bir nedensellikte açıklayabilen bir kuram bulunmamakta ve bu anlamda oldukça farklı türden açıklamaların geliştirilmesi mümkün görünmektedir (Akçay ve Güngen, 2014: 60; Harvey, 2010). İktisadın bilhassa son otuz yılında hâkim ideoloji olarak yerini alan anaakım iktisat da bu doğrultuda yaşanan krize yönelik kuramsal analizler geliştirmiştir.

Burada ilk olarak vurgulanması gereken nokta anaakım iktisatta krizlerin “istisnai sapma” olarak ele alınmasıdır; bu doğrultuda krizler sisteme içkin değil, dışsal olarak değerlendirilir (Goda, 2013: 12). Krizin sisteme içkin olmayışı genellikle “siyah kuğu” metaforu ile açıklanarak krizin kapitalist düzen içerisinde oldukça nadir rastlanılan ve öngörülmesi mümkün olmayan bir olgu olduğu vurgulanır¹⁸ (Orhangazi, 2011: 1). Aynı şekilde, benzer bir vurguyu metaforik bir anlatımla “tüm dinazorları dünya üzerinden silip götüren göktaşının finansal karşılığı” anlatısında bulmak mümkündür (Blyth, 2017: 41). Krizin sistemik ve içkin olmadığından hareketle, sistemi krize savuran şey yapısal olanın ötesinde, insan unsurunda aranmalıdır. İddia edildiği şekliyle kriz politika yapım sürecinden kaynaklanan yanlışlıklar nedeniyle ortaya çıkmış bir “pilotaj” ya da “parkur hatası”dır (Akçay ve Güngen, 2014: 20; Attali, 2015: 42). Bu kavrayış doğası

¹⁸ “Siyah kuğu” varlığı belirsiz olandır. Ortaya yüzyılda bir çıkar ve ne zaman ne şekilde çıkacağını kestirmek mümkün değildir. Metafor ile anlatılmak istenen kapitalizmde krizlerin olmayacağı; olsa bile ancak yüzyılda bir olacağı ve bunu öngörmenin mümkün olmadığıdır. Eleştirel iktisat anlayışı ise bu kavrayışı reddeder; nitekim kriz bir metafor ile anlatılacak olursa sıradan bir “beyaz kuğu”ya benzer. Kriz de sıradan bir olgudur ve devamlı olarak düzene içkindir. Bkz. Orhangazi (2011).

itibariyle sistemik aksaklık argümanını dışlayarak, insan unsuru temelinde yanlış politika tercihlerine öncelik vermektedir.

Bu önermeyi detaylandıracak olursak, kriz FED başkanı Alan Greenspan'ın kararlarına ve yönlendirdiği yanlış politikalara dayanmaktadır. Temelde kendi kendini düzenleme yeteneğine haiz olan piyasaların doğasına olan inanç doğrultusunda para politikası dizayn edilmiş ve deregülasyonlar hızlandırılmıştır. “*Greenomics*” olarak da değerlendirilebilecek bu yeni ekonomi politikaları temelde devletin müdahale alanının oldukça daraltılması, iş adamları ve bankaları kısıtlayan düzenlemelerin –geniş anlamda piyasa düzenlemelerinin– asgari düzeye indirilmesi, üst kesime uygulanan vergilerin azaltılması ve finansal sistemin daha yüksek oranda düzenlemeden arındırılmasına dayanmaktadır. Deregülasyon politikaları ve gevşek para politikası nihayetinde varlık fiyatlarını şişirmiş ve krizin gerçekleşmesine neden olmuştur. Vurgulanmak istenen esas nokta piyasaların kendi kendini düzenleyen yapısının insan unsuru tarafından tahrip edilmesi ve yanlış politika uygulamalarıyla birlikte “*self-correcting*” mekanizmaların aksamaya uğramasına sebep olunmasıdır. Bu görüşü temel olarak “indirgemeci-aktör eğilimli” olarak ele almak mümkün görünmektedir (Akçay ve Güngen, 2014: 21-22).

Krizin aktör temelli açıklamasının ötesinde başka anaakım kavramsallaştırmalar da bulunmaktadır. Bu kuramsal mekanizmaların ekseriyetle gevşek para politikası ve artan devlet müdahalesinin yanlışlığı etrafında birleştiği görülmektedir (Florio, 2012; Goda, 2013). Genelde muhafazakar iktisatçılar tarafından paylaşılan görüşe göre, devletin oldukça demogojik nedenlerden ötürü konut piyasasına aşırı müdahale etmesi ve politika yapıcıların başka koşullarda ödeme gücünden yoksun olan alt gelir gruplarının ev sahibi olması için finansal

piyasalara eklemelenmesini sağlaması konut fiyatlarının yapay olarak artmasına ve sonunda balonun patlamasına neden olmuştur. İnşaat ve gayrimenkul piyasalarında gerçekleşmesi mümkün olmayan anormal bir eğilimin Amerika Merkez Bankası'nın rolü olmadan sürdürülemeyeceği saptamasından hareketle balon ihtimalinin öngörülmesine rağmen yetkililer yanlış para politikası izleyerek bankaların parasal maliyetlerini önce azaltmış; daha sonra da arttırmıştır. Bu gelişme, –metaforik anlatımla– yangının başlaması için gerekli olan yakıtı piyasalara sağlamak, sonrasında çıkan yangını söndürmek için yangına soğuk suyla müdahale etmek ve nihayetinde su baskınına neden olmaya benzemektedir Vurgulanmak istenen piyasaların nihayetinde ulaşacağı dengeye “politik fırsatçılık” nedeniyle ulaşamamış olmasıdır (Florio, 2012).

Oldukça katı bir serbest piyasa tutuculuğu olarak adlandırılabilen bu yaklaşımların ötesinde anaakım kriz kavramsallaştırmaları mevcuttur. Krizin kurumsal temelde ele alınması bu kavramsallaştırmaların en önemlileri arasında yer alır. Kurumsal mekanizmalar bağlamında krizin nedeni finansal piyasaların doğru bir şekilde düzenlenememesi/denetlenememesidir. Kurumsal değişimleri tarihsel bir düzlemde ele alan bu yaklaşıma göre, Birleşik Devletler'de 1999 yılında *Glass-Steagall* yasalarının kaldırılmasıyla birlikte finansal sistemin sınırlarının kontrolsüz bir biçimde genişlemesi mümkün kılınmış ve riskin aşırılışması krize sebebiyet vermiştir. 1929 krizi sonrasında oluşturulan ve temelde mevduat ve yatırım bankalarının ayrılmasını sağlayarak riskli yatırım pratiğinin marjinal bir faaliyet alanı olarak kalmasını sağlayan ve finansal kurumlara devlet koruması getiren *Glass-Steagall* yasalarının kaldırılmasıyla mevduat bankacılığı ve yatırım bankacılığı arasındaki ayırım belirsizleşerek yeni tip bir gölge bankacılık sistemi ortaya çıkmıştır.

Düzenleme ve denetleme faaliyetlerinin büyük oranda kaldırılmasıyla birlikte “finansal inovasyonun yaygınlaşması”, “bireysel ve kurumsal borçların metalaştırılarak yeniden alım-satım konusu haline getirilmesi/menkul kıymetleştirme” ve “riskin metalaşması olarak türevler” meydana gelmiş ve risk tüm finansal sisteme yayılmıştır. Riskin tüm finansal sisteme yayılması ve sistemin giderek kırılgan bir hale evrilmesine sürecin tümüyle devlet kontrolünden çıkması eklenmiş ve kurumsal temelli tarih çizgisi krize evrilmiştir (Akçay ve Güngen, 2014: 24-36).

Yukarıda bahsedilen açıklamalar bölüşüme ilişkin sağlıklı bir çerçeve sunmaz. Nitekim Krugman’ın tam istihdamın zenginlere ait lüks yatlarla da mümkün olabileceği yönündeki iddiası¹⁹ anaakım iktisadın analiz ve ahlaki çerçevesi içinde iktisadın toplumsal adaleti koşulsuz sağlayabilecek bir dinamiği oluşturamadığını ve bu bağlamda gelir dağılımına ilişkin sağlıklı bir çerçevenin anaakım iktisatta bulunamayacağını göstermektedir. Bunun soyut analizdeki nedeni piyasa ve toplumsal adaletin bir ve aynı şey olarak düşünülmesi, bu bağlamda üretime katılanlardan bireysel hizmetlerine göre piyasa tarafından bir değer biçilmesi, bu değerın bireylerin kendi rasyonel hesabına ve çıkarına dayanması, böylelikle üretim çıktısının bölüşümünün marjinal verimlilik ölçütü düzleminde anlaşılmasıdır. Neyin adil olduğu piyasa tarafından karar verilen bir durumdur ve piyasada bu durum rasyonel aktörlerin –ister tüketici, ister üretici olsun– değişim ilişkileri içinde açığa çıkan rasyonel ve çıkarıcı kararları doğrultusunda oluşan fiyatlar aracılığıyla ortaya çıkar. Bu doğrultuda piyasa adaleti, sosyal adaletin irrasyonel görünümüne karşıt rasyonel bir bölüşüm prensibi sunar (Streeck, 2016: 96). Krize yol açan devlet müdahalesinin aşırılığına yapılan vurgu bu noktada da baskındır. Devletin piyasa

¹⁹ <https://krugman.blogs.nytimes.com/2013/01/20/inequality-and-recovery/> Erişim tarihi: 15.06.2017.

ekonomisinin işleyişine doğrudan müdahale ederek sosyal adaleti tesis etme çabası krizin oluşmasında son derece önemli bir rol oynamıştır. İddia edildiği üzere, piyasanın fiyatlar aracılığıyla gerçekleştirdiği rasyonel bölüşüm, sosyal adalet söz konusu olduğunda politik süreçler içerisinde şekillenir. Sosyal adalet doğası itibariyle maddesel olup piyasanın biçimsel rasyonalitesini irrasyonel bir şekle çevirir. Politik süreç bu doğrultuda piyasanın gayri şahsiliğini ve fiyat üzerinden oluşturduğu temiz, apolitik ve insan eli değmemiş bölüşüm ilişkisini yozlaştırır (Streck, 2016: 99-100).

Son olarak, anaakımın eleştirel heterodoks geleneğe yaklaştığı ve Türkiye akademisinde oldukça sınırlı sayıda çalışmaya konu olan “Rajan Hipotezi”ne yer vererek anaakım içerisinde yükselen alternatif fikirleri irdelemek analizin derinliği açısından yararlı görünmektedir. Nitekim, eşitsizlik-kriz ilişkisinin krizden belli bir süre sonra yerleşik iktisatçılar tarafından da dikkate alınması gelişmesinde olduğu gibi Rajan da eşitsizliğin artmasını bir gerçeklik olarak ele almaktadır. Rajan’a göre (2011), eşitsizliğin artmasıyla birlikte ev sahipliğinin daha ulaşılabilir bir hedef haline getirilmesi –bilhassa Birleşik Devletler’de– popülist bir politika aracı olarak kullanılmıştır. Bu popülist politika anlayışı da devletin *mortgage* piyasalarına giderek daha fazla oranda müdahil olmasını gerektirmiş ve ev alma kudretinden yoksun hanehalklarının ev sahibi olması teşvik edilmiştir. Sürecin sonunu bilindik balonun patlaması olarak nitelendiren Rajan, temelde kamusal müdahaleyi krizden sorumlu tutmakta ancak eşitsizlik olgusunu da analize dahil etmektedir. Eşitsizliği temelde teknolojik gelişme ve yetenekli-yeteneksiz işçi ayrımı yaparak ele almasına rağmen, Rajan anaakım iktisat içerisinde dikkat çekici alternatif bir ses olmuştur (Palley, 2016: 2).

Özetle, ilk getirilen indirgemeci-aktör eğilimli kriz açıklaması esasında krizi oldukça dar bir çerçevede yorumlayarak krizi kişisel kararlar ve yanlış alınan politikalar bağlamında değerlendirmeyi tercih etmektedir. İkinci açıklama ise aşırılaşan devlet müdahalesini, gevşek para politikasını ve denetim/düzenleme mekanizmalarının yanlış kurgulanmasını krizin nedeni olarak görmekte ve kurumsal açıklamayı başat hale getirmektedir. İddia edilenlerin tarihsel gerçeklere tekabül etmemesinin ötesinde, bahsedilen bu kavramsallaştırma krizin sistemin içsel bir sorunu olmadığını iddia ederek gerekli düzenlemelerin yapılarak krizin olmamasının sağlanabileceğini öne sürmektedir. Eşitsizliğe ilişkin genel çerçeve ise yine temelde piyasanın gayri şahsiliği ve fiyatlar aracılığıyla oluşturulan adil düzene yaslanmakta; politik süreçlerin ahlaki bir alan olmayan iktisadi yaşantıda irrasyonel bir çerçeve sunduğunu iddia etmektedir. Anaakım içerisinde görece eleştirel kalan Rajan ise, –artan eşitsizlik olgusunu– yanlış eşitsizlik tanımına rağmen bir gerçeklik olarak ele almakta ancak krize yanlış devlet politikaları düzleminde açıklama getirmektedir.

2.2.2 Marksist Kriz Kuramları ve Büyük Durgunluk

“[N]asıl sağlık bilimleri patoloji vasıtasıyla ilerleme kaydediyorsa aynı şekilde Marksizmin ilerleme patikası da kapitalist krizlerdir” (Choonara, 2009). Büyük Durgunluk da bu doğrultuda Marksist kuram için incelenmesi gereken önemli bir tarihsel gelişmedir. Krizin anaakım iktisadın öne sürdüğü sistemik bir aksaklıktan ötürü oluşmadığı iddiası Marksist kriz teorileri bağlamında geçerli görünmemektedir. Nitekim kriz Marksist teorinin tüm farklı kollarında yapısal bir unsur olarak ön plana çıkmakta olup kapitalist sistemin dinamik işleyişinin içkin bir unsurudur. O halde

Marx'ın dış görünüş ve şeylerin özüne referansla bilimin gerekliliğine ilişkin öne sürdüğü argüman²⁰ anaakım iktisadın hayli karşısında yer alan Marksist açıklamalara karakterini veren temel metodolojik önermedir. Krizin daha önce bahsettiğimiz haliyle oldukça şiddetli bir şekilde meydana gelmesi ve etkilerinin henüz tam olarak atlatılamaması Marksist çerçevenin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Marksist kriz kuramlarında kriz yaratan mekanizmaların ne/neler olduğuna ilişkin tümüyle bir konsensüsün bulunmadığını söylemek mümkün görünmektedir. Bu durum kuramların temel iddiaları çerçevesinde belirli temalar etrafında bir tartışma yürütmeye engel değildir. Nitekim başlangıç olarak krizin kapitalist üretim tarzına içsel olduğu, kriz teorilerinin de esasında sermaye birikime ilişkin teoriler olduğu savunulabilir. Bu haliyle kapitalizmin içsel dinamiğinin özü kapitalistlerin sermaye birikimi dürtüsünde somutlaşır. Öte yandan sermaye birikiminin/kapitalist üretimin gerçek engeli, bizzat sermayenin kendisidir (Akçay ve Güngen, 2014: 37; Tonak, 2009: 29).

Marksist kriz teorilerini genel olarak “kâr oranlarının düşme eğilimi”, “aşırı birikim”, “eksik tüketim”, “kâr sıkışması”, “sektörler arasında dengesizlik” savları etrafında incelenebilir (Akçay ve Güngen, 2014; Goda, 2013; Önder, 2009).

Kâr oranlarının düşme eğiliminde Marx, üretim sürecinde artan rekabetin de etkisiyle teknoloji yoğunlaşmasının giderek daha fazla oranda makine kullanılmasını teşvik ettiğini belirtir ve sermayenin organik bileşiminde değişmeyen sermaye kısmının yoğunlaştığı, değişken sermaye (işçi) aleyhine ise oransal bir düşüşün yaşandığını gösterir. Yani, kârın temelde artı değer üzerinden elde edildiğini gösteren

²⁰ “Dış görünüş ile şeylerin özü, eğer doğrudan doğruya çakışsaydı, her türlü bilim gereksiz olurdu” Marx (2004: 175).

Marx'a göre sermaye arasında yıkıcı rekabet faktör maliyetlerini düşürmeye zorlayacak, emeğin verimliliğinin arttırılması yönünde bir baskı meydana gelecektir. Kapitalist üretim sürecindeki bu yıkıcı rekabetin ve dolayısıyla yenilik arayışının nihai noktası kârın biricik kaynağı olan canlı emeğin giderek üretim sürecinden dışlanması, kapitalist firmanın giderek daha az oranda artı değere el koyar hale gelmesi ve –sömürü oranında değişiklik olmaması durumunda– firmanın kâr oranının azalma eğilimine girmesidir. Toparlayacak olursak, kârların düşme eğilimi kuramında temelde karşılığı ödenmeyen emeğin kârın temel kaynağı olduğu; ancak yukarıda bahsedilen süreç doğrultusunda sermayenin organik bileşiminde değerin kaynağı olan değişken sermaye oranının azalacağı ve kapitalist kârın düşme eğilimine gireceği belirtilmektedir (Akçay ve Güngen, 2014: 38-39; Harvey, 2015a; Karataş, 2011: 54-55; Kliman, 2015: 241).

Kâr sıkışması teorisinde sınıf mücadelesi temelinde bir kriz kuramı geliştirilmiş ve buna göre emek ve sermaye arasındaki mücadelenin sonucunda ücretlerin artacağı iddia edilmiştir. Bu politik kriz teorisi temel bir argüman üzerinden ilerler. Sermaye birikim sürecinde işçilerin mücadelesinin sonucu olarak reel ücretlerde bir artış meydana gelecek ve bu gelişme sömürü oranını azaltacaktır. Ücretlerin bir maliyet unsuru olarak ele alındığı bu çerçevede ücretlerin artışı kârlılığını azaltacaktır. Kârların azalmasıyla birlikte yatırımlar da azalacak ve iktisadi bir krizin işaretleri belirecektir (Bhaduri ve Marglin, 1988; Weeks, 1979: 262).

Eksik tüketim teorileri ise teknoloji yoğun üretim süreci sonucunda katma değerin sermayeye giden payının giderek arttığı durumdan hareketle ekonomide talebin arzın gerisinde kalmasını irdeler. Buna göre, daha önce bahsettiğimiz sermaye arasındaki rekabet sermayeyi emeğin verimliliğini arttırmaya zorlar (ücretin

baskılanması da bu türden bir amaca yöneliktir). Ücret artışı üretkenlik artışının gerisinde kaldığı müddetçe birikim sürecinde herhangi bir sorun görünmez. Emek-sermaye oranının giderek emeğin aleyhine değişmesi sonuç itibariyle hem ücret baskılanmasına hem de kitlesel işsizliğe neden olarak toplam talebin toplam arzın gerisinde kalması problemini doğurur. Bu durumda ortaya çıkan sonuç toplam faktör payları ile toplam tüketim arasında farkın oluşması ve meydana gelen atıl kapasite nedeniyle üretilen ürünlerin satılamamasıdır (Clarke, 1990; Goda, 2013; Önder, 2009).

Marksist teoride genel olarak ele alınan kriz teorilerinin ‘Büyük Durgunluk’ ile nasıl ilişkilendirilebileceği hususu Önder’in (2009) açıklamalarıyla berrak bir biçimde ortaya konabilir. Kapitalist sistemin işleyişini bütüncül bir çerçeveye yerleştiren Önder’e göre kapitalist birikim dürtüsü ile daha yüksek kâr elde etmek adına üretime yönelir. Daha fazla kâr elde ederek birikim yapabilmek için kapitalist faktör piyasasında monopson (emeği sömürmek maksadıyla), ürün piyasasında monopol (tüketiciyi sömürmek maksadıyla) olmak ister. Ancak, –daha önce de bahsettiğimiz gibi– sermaye arasındaki yıkıcı rekabet teknoloji yoğunlaşmasını beraberinde getirir ve teknoloji yoğun üretim sonucunda katma değerın sermayeye giden kısmı emek aleyhine artarak emek ve sermaye arasında bir orantısızlık meydana gelir. Sermaye, elde ettiği kârın tümünü harcamayarak bir kısmını tasarruf eder ve birikim güdüsüne tahvil eder. Sermayenin tasarruf ettiği bu fon daha fazla gelir elde etmek amacıyla faaliyet dışı alanlara yönlendirilir; özellikle finans alanına. Bu açıdan finans, sermayedar için risksiz sermaye tedarik kaynağıdır. Tasarrufunu finansa kaydıran sermaye hem değerin biricik kaynağı emeği sömürerek kazanç elde etmiş; hem de bu kazancı finansal piyasalar vasıtasıyla emekçilere borç olarak

aktararak fazladan gelir elde etme şansına erişmiştir. Her ne kadar bu durum başta tüketimin canlandırılması maksadıyla kullanılabilecek bir politika aracıysa da uzun vadede sürdürülebilir değildir. Nihayetinde finansal kesim reel kesimden hızlı büyür; reel kesim ile organik bağ kopar ve finans reeli aşar. Reelden kopuşla birlikte oluşturulan yapay mekanizma şişkin bir talebe ve fiktif bir varlık fiyat artışını ortaya çıkarır ve bu yapay varsıllık algısı borcun ödeneceği vakitte krize neden olur (Önder, 2009: 16-17).

Marksist kriz teorilerinin Büyük Durgunluk ile ilişkilendirilebileceği en temel noktalardan biri de yine “eksik tüketim/aşırı üretim” kuramıdır (Goda, 2013: 6). Bu kuramın ele aldığı öncelikli sorun oluşturulan artı değerin realize edilmesi ile ilgilidir. Buna göre, kapitalistler ihtiyacını gidermek amacından ayrık bir biçimde daha fazla kazanmak maksadıyla sürekli daha fazla üreterek satma amacını taşır. Rekabet baskısıyla birlikte daha fazla çıktı ortaya çıktığı bu sistematığın öteki yüzü ise kapitalistlerin ücreti maliyet unsuru olarak ele alıp ücretleri baskılamaya olan isteklilikleridir. Ancak bahsedilen bu iki durum birbirini dışlar niteliktedir; nitekim kapitalist adeta bir tüketim kısıtı altındadır:

Üretim dolaylımsız tüketimdir ve tüketim de dolaylımsız üretimdir. Her biri doğrudan kendi karşıtıdır. Ama aynı zamanda, bu ikisi arasında, aracı bir hareket de meydana gelmektedir. Üretim, tüketimin aracıdır ve onun maddi öğelerini yaratır ki, bunlar olmadan tüketimin nesnesi olamazdı. Ama tüketim de ürünlere, uğrunda üretildikleri özneyi sağlamakla, üretimin aracıdır. Ürün, son tamamlanmasını ancak tüketimde bulmaktadır. Yolcu taşımaya yaramayan bir demiryolu, yani kullanılmayan bir demiryolu, tüketilmez, ancak potansiyel bir demiryoludur, gerçeklikte değil. Üretim olmadan tüketim olmaz. Ama tüketim olmadan da üretim olmaz, çünkü o zaman üretim amaçsız olur (Marx, 1999 [1857]: 29).

‘Büyük Durgunluk’ta ücretli kesimin gelirlerinde epeydir yaşanan durgunluk, emekçilerin üretilen ürünleri satın alacak alım gücünden yoksun bırakılmasını

doğurmuş ve bu haliyle üretim ve tüketim arasındaki simbiyotik ilişki bozulmuştur. Bu durumda ortada “üretilmiş ancak kullanılmayan bir demiryolu bulunmaktadır”

2.2.3 Büyük Durgunluk’un Eleştirel Heterodoks Kriz Kuramları Temelinde Değerlendirilmesi

‘Büyük Durgunluk’u açıklamaya yönelik ciddi bir literatürün varlığı ve nedensellik ilişkilerinin aynı iktisadi düşünce okullarında dahi oldukça farklılaşması krize götüren mekanizmaların bağlamını daha da genişletmeyi gerektirmektedir. Bu doğrultuda, eleştirel heterodoks akımlar içerisinde ve krizin nedenlerini açıklayıcı gücü son derece kuvvetli olan kuramsal analizlere yer verilecektir. Radice’in (2012) sınıfsal kökenlere ve neoliberalizme yaptığı vurgu incelendikten sonra, Brenner’in (2009) krizin ertelenmiş bir kriz olduğuna ilişkin argümanları tartışılacaktır. Sonrasında Dumenil ve Levy’nin (2011) neoliberalizme ek olarak hegemonya temelli tartışması ele alınacak ve her iki unsurun da birbirleriyle etkileşime girerek krizin nedenini oluşturduğu argümanı üzerinde durulacaktır. Bir sonraki kuramsal açıklamada ise genel olarak finansallaşma üzerinden çıkarımlara yer verilecek; krizin finansal olduğu argümanına değinilecektir. Bu kuramsal açıklamaların yanı sıra, yakın dönemde oldukça ses getiren Streeck’in *Satın Alınan Zaman* (2016) ve Varoufakis’in *Küresel Minotauros* (2015) kitapları ekseninde krizin nedensellik ilişkisine girilecektir.

2.2.3.1 Sınıfsal Kökenler, Neoliberalizm ve Ertelenmiş Kriz

Marksist gelenek içerisinde yer alan Radice (2012) yukarıda bahsettiğimiz gereksinime sınıfsal ve neoliberalizm kökenli açıklamalarıyla önemli bir cevap aramaktadır. Radice'e göre, kriz neoliberalizm temelinde sınıfsal ilişkiler göz önüne alınarak irdelenmelidir. Tezin önceki sayfalarında vurgulandığı üzere neoliberalizm sınıfsal çatışmalar üzerinde şekillenen bir ideolojidir ve bu haliyle neoliberalizm bir sınıf tahakkümü projesidir (Radice, 2012: 56).

Radice'e göre 2008 krizinin odak noktası finans ve bankalardır; dolayısıyla mücadele bankaları kurtararak ekonomiyi tekrar eski patikasına koymak ve iş yaşamını alışıldık formuna döndürmek üzerinedir. Ancak gelinen süreç ortaya çıkarmıştır ki iş hayatının alışıldık biçimde kaldığı yerden devam edeceği beklentisi boşa çıkmış ve yeni bir kriz siyaseti baş göstermiş, devamında belirsizliklerle dolu bir evreye geçilmiştir. Böyle bir durum, sermayenin tabandan gelebilecek her türlü hak talebi karşısında neoliberalizm döneminde kopardığı tavizleri koruma mücadelesine girişmesine neden olmuştur. Yani, düzenlemelerin maliyeti halkın omuzlarına bindirilecek, harcamalarda kesintiye gidilerek özelleştirmeler genişletilecek, uzun vadede reformları finans alanında sınırlı tutarak şirketlerin küresel ölçekte oynadığı role dokunulmayacak ve finansın hegemonyası sürdürülecektir (Radice, 2012: 56). Radice'in neoliberalizm kavrayışına göre, neoliberal devrimin kuluçkasından kuralsızlaştırma, özelleştirme, finansallaşma ve küreselleşme çıkmış ve kalkınmacı anlayış geride bırakılarak iniş-çıkışlara izin vermeyen serbest piyasa itikadına bağımlı küresel ekonomik bir sistem oluşturulması hedeflenmiştir (Radice, 2012: 38).

Siyasi ve ideolojik boyutlarla birlikte krizi açıklamaya yönelik bir görüş sunan Radice tamamlayıcı açıklamaları da ihmal etmemektedir. Buna göre, kapitalizmin altın çağının sona ermesiyle beraber yapılması gereken düzenlemeler sürekli olarak ertelenmiş ve kriz bu ertelenme hadisesinden ötürü daha da şiddetli bir görünüme bürünmüştür (Radice, 2012: 38).²¹ Bir başka ifadeyle, işçi sınıfının altın çağ boyunca elde ettiği kazanımlar, yüksek kârlılık, muazzam ekonomik büyüme, hayat standartlarında beliren gözle görülür iyileşme gibi pek çok gelişme altın çağın kapanmasıyla birlikte sürdürülemez bir hâl almış ve bu sürdürülemezlik krize sebebiyet vermiştir. Buradan çıkaracağımız sonuç, kapitalizmin bu defaki krizinin “bir bardaktan taşma hadisesi” olduğu yönündedir. Brenner’in kavramsallaştırdığı haliyle krizin gerçekleşmesinin bir “zaman meselesi” (Radice 2012: 39) olduğu bu argümanı tamamlar niteliktedir; nitekim neoliberalizmin hâkim bir ideoloji olarak belirlediği tarihlere tekabül eden 1970’lerin krizi görüngünün arkasında devam ederek günümüze dek ulaşmıştır. Brenner de bu doğrultuda krizin yalnızca bir finansal kriz olarak adlandırılmasının haksız bir değerlendirme olduğunu ve krizin nedenselliğinin –finansal boyutun ihmal edilmemesi şartıyla– daha derin analiz edilmesinin zarurî olduğunu iddia etmiştir. Reel ekonominin oldukça iyi bir halde bulunduğunu iddia etmek ve krizi finansal bileşenler üzerinden basit bir olguymuşçasına açıklamak bu durumda oldukça yanıltıcı bir çerçeve sunmaktadır (Brenner ve Jeong, 2009)²².

Brenner temelde 1973 yılından bu yana makroekonomik büyüklüklerde kötüye gidildiği ve henüz sona eren 2001-2007 iş çevriminin savaş sonrası en zayıf iş çevrimi olduğunu iddia etmektedir (Brenner ve Jeong, 2009). Bu doğrultuda,

²¹ Radice’e göre (2012) bu kavramsallaştırma ‘Marksist’ ve ‘Keynesçi’dir.

²² Bu referans, 2009 yılında Jeong Seong-jin’in Brenner ile yaptığı görüşmeye dayanarak verilmiştir. İlgili görüşme hakkında daha detaylı bilgi için bkz. http://english.hani.co.kr/arti/english_edition/e_international/336766.html. Erişim tarihi: 20.02.2017.

1970'lerin başından bu yana geçen süre “uzun dönemli gerileme” olarak nitelendirilmelidir ve kriz sermaye oranındaki getirinin ve kârlılık oranlarının sürekli olarak düşmesi, aşırı kapasite kullanımı gibi Marksist perspektifler kullanılmak suretiyle açıklanmalı; böylelikle krizin yalnızca finansal kriz olduğu iddiası boşa çıkarılarak reel bir kriz anlayışına odaklanılmalıdır.

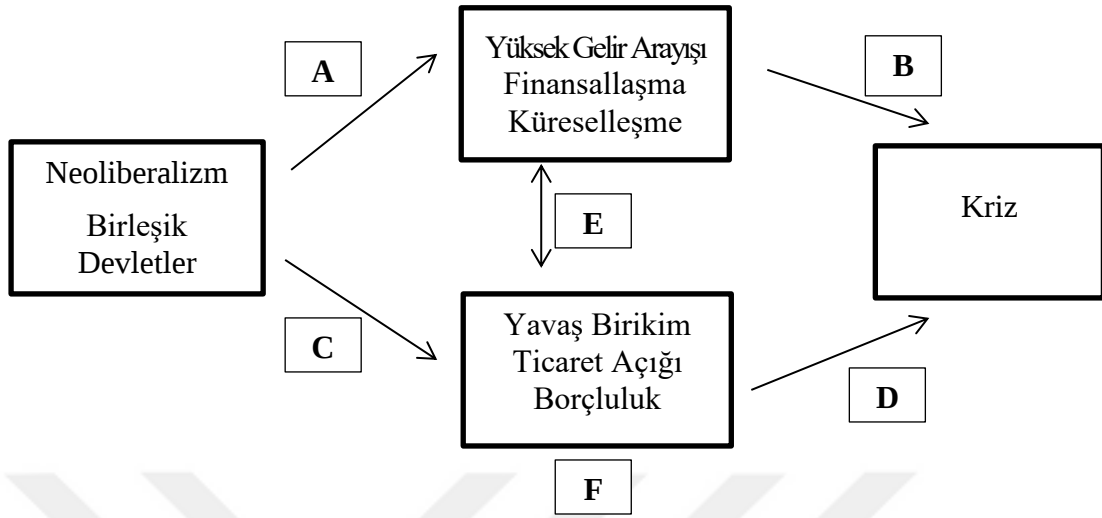
Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise krizin halihazırda otuz yılı aşkın süreden beri devam ettiği ve sürekli ertelenerek ortaya çıkmasının zaman aldığı yönündeki tespittir. Reel ücretlerin sabit kalması, yeni teknolojiler vasıtasıyla çevre ülkelerde üretimin giderek artması ve piyasaların giderek kuralsızlaştırılmasına rağmen kârlılık oranlarında istenen artış bir türlü gerçekleştirilememiş ve büyüme “varlık fiyatı Keynesçiliği” olarak tanımlanan kavram üzerinden yürütülmeye çalışılmıştır. Ekonomi kendini idame ettirebilmek için artan şekilde borçlanmaya ve giderek kuralsızlaşan finansal sisteme bağımlı hale gelmiş ve bu borçlanma emlak-varlık fiyatlarına duyulan güven üzerinden şekillenebilmiştir. Böyle bir yapının sağlıklı bir biçimde sürdürülemeyeceğinden hareketle emlak fiyatlarının düşmesiyle sistem krize girmiş ve reel ekonomi de durgunluğa doğru yol almıştır. Brenner bu noktada krizin temeline ilişkin önemli bir çıkarımda bulunmaktadır: “Reel ekonomide ve finans sektöründe yaşanan krizler arasındaki etkileşim birbirini besleyen bir etkileşimdir” (Brenner ve Jeong, 2009). Bu nokta, esasen krize sebebiyet veren mekanizmaların teşhisinin yanlış olmasının ötesinde pratik olarak izlenen krizden kurtulma yolunun da yanlış olduğunu yönünde bir akıl yürütmeyi getirmektedir. Dahası, halihazırda yanlış olan krizden kaçış gayreti, krizin yol açtığı koşulları daha da ağırlaştırmıştır.

Özetle, Marksist argümanlar temelinde yükselen Radice-Brenner katkısı ile krizin salt bir finansal olgu olmadığı; reel ekonominin 2007-2009 krizinde önemli bir neden olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Sınıf çatışması ekseninde şekillenen neoliberal politikaların sürdürülemez olması ve krizin –yalnızca bugünün değil– uzunca bir süredir ertelenmesi nihayetinde şiddetli bir krize yol açmıştır. “Bardaktan taşma hadisesi” olarak kavramsallaştırdığımız argüman da bu doğrultuda son derece uygun bir yorum olarak görünmektedir.

2.2.3.2 Neoliberalizm ve Hegemonya Temelli Kriz Tartışması

Neoliberalizmin krizin temel nedenlerinden birisi olduğuna dair argümanları Dumenil ve Levy’de (2011) bulmak mümkündür ancak krize götüren mekanizma yalnızca neoliberalizm ile tanımlanamaz; hegemonya kavramı da analize dahil edilmelidir. Bu doğrultuda yazarlar, kriz açıklamasının kapitalizmin eleştirel analizini gerektirdiğini ve bunun da kapitalizmin modern aşaması olarak nitelendirilen neoliberalizm temelinde yapılmasının şart olduğunu ileri sürmektedirler (Dumenil ve Levy, 2011). Bu noktayı temel alarak ilerleyecek olursak, bu defaki kriz bir “neoliberalizm krizi”dir ve Birleşik Devletler hegemonyası altında gerçekleşmiştir.

Şekil 5: Dumenil ve Levy'nin Kriz Diagramı

Kaynak: Dumenil ve Levy (2011: 2).

Yazarların kriz diagramının üst kısmında yer alan bölüm neoliberal kapitalizmin her ülkede değişmeksizin gösterdiği tipik mekanizmalardır: yüksek gelir için gösterilen dizginlenemeyen istenç, finansallaşma ve küreselleşme (Dumenil ve Levy, 2011: 1-2). Bu üç olguyla birlikte neoliberalizm 1980'lerden sonra yapısal bir dönüşüm içerisine girmiştir. Kapitalistlerin her daim maksimum gelir arayışında olması neoliberalizmin uygulanmasıyla birlikte yegâne amaç halini almıştır. Toplumsal ilişkiler de aynı şekilde temel bir dönüşüm geçirmiş; işçiler üzerinde yeni bir disiplin uygulanmış, politikalar üst sınıfların yararına olacak şekilde hayata geçirilmiş, serbest ticaret tüm işçilerin rekabet ettiği bir duruma evrilmiş, sermaye tüm dünya sathında maksimum kâr arayışı noktasında serbestleşmiştir (Dumenil ve Levy, 2011: 2). Tüm bu gelişmeler yazarların diagramın üst kısmında ele aldıkları üçlü kavram setinin sebep olduğu gelişmeleri açıklayıcı niteliktedir. Bahsedilen bu dönüşümlerin aşırı bir şekilde uygulama alanı bulmasıyla birlikte kriz gerçekleşmiştir; yani neoliberalizm şekildeki A ve B patikalarını izleyerek krize

neden olmuştur. Ancak yazarlar bu ilişkiyi yegâne sebep olarak ele almamakta ve etkileşimleri de hesaba katmaktadırlar. “Birleşik Devletler hegemonyası” kavramı göstermektedir ki dünyanın en büyük kapitalist ülkesi Birleşik Devletler krize yol açan mekanizmalarda başat bir rol oynamaktadır. Birleşik Devletler’in hegemonik güç olarak öncülük ettiği küresel ekonominin getirdiği değişimler diagramın üst kısmındaki üçlü kavram setiyle etkileşim içerisine girmiş ve ilgili ülke ekonomisinin dengesizlikleri hem ulusal hem uluslararası bağlamda farklı bileşenleri açık etmiştir. Bu bileşenleri “sermaye birikim oranının yavaşlaması, tüketimin yurt içi hasıla içerisindeki payının artması, hanhalklarının borçluluğunda gözlemlenen artış, dış ticaret açıklarının giderek genişlemesi” (Dumenil ve Levy, 2011: 2) üzerinden açıklamak mümkün görünmektedir. Dumenil ve Levy’nin savlamaları da bu doğrultuda diagramın alt ve üst kısmındaki faktörlerin birbirinden bağımsız bir şekilde tezahür etmediği; aksine birbirleri ile ilişkiye girerek (E ile gösterilen ilişki) krize neden olduğu şeklindedir. Örneğin, hanhalklarının borçluluğunda yaşanan muazzam artış tek başına nedensiz bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Finansallaşmanın ve deregülasyonun bu denli yaygın bir hâl almasından bağımsız bir hanhalkları borcu kavrayışı mümkün değildir. Hegemonya vurgusunu Birleşik Devletler’in öncülük ettiği küresel ekonomide Birleşik Devletler’in krize girmesiyle diğer ülkelerin ve genel olarak dünya ekonomisinin krize girmesinde de görmek mümkündür. Nitekim Birleşik Devletler son otuz yılda “küresel bir elektrik süpürgesi” gibi hareket ederek bütçe ve ticaret açığını bilinçli olarak arttırmış ve başka ülkelerin mal ve sermaye fazlalarını emmiş ve küresel bir huzurun tesis edilmesinde başat bir rol oynamıştır (Varoufakis, 2015: 32).

Özetle, Dumenil ve Levy tüm bu kırılğan mekanizmaların mortgage piramidinde yaşanan çöküntü ile ortaya çıktığını inkâr etmemekle birlikte; finansal krizin ardına reel krizi de ekleyerek “piramidin halihazırda orada bulunduğu” bahsetmektedirler. O halde denilebilir ki neoliberalizmin sürdürülemez eğilimleri giderek aşırı bir hâl alarak krize yol açmıştır (Dumenil ve Levy, 2011: 3).

2.2.3.3 Finansallaşma ve Büyük Durgunluk

Sosyal bilimcileri ilgilendiren uğraşlarda –sadece iktisat değil diğer bilim dallarında da– kullanılmaktan imtina edilemeyen, ancak kullanım sıklığı ile kullanılan kavramı gerçekten de kavrayabilme arasında ironik bir ilişkinin varlığına şaşırabileceğimiz pek çok kelime/kavram/tanım vardır; küreselleşme gibi. Küreselleşme örneği bu bakımdan oldukça yararlı bir araç olarak karşımıza çıkar; çünkü ilgili kavram her türden tartışmanın odağında muhakkak bir şekilde belirir ve sosyal bilimlerin işgal ettiği bağlamdan çok daha geniş bir düzlemde açıklayıcı/betimleyici güç olarak kullanılır. Ancak küreselleşme kavramı, yaygın kullanımının aksine günlük yaşantımızdaki ilişkileri açıklamak noktasında görece cimridir. Bu noktada itirazlar yükselecektir; günlük gıda alışverişimizden giyim tercihimize; farklı ülke vatandaşlarının hemen her yerde-her konumda giderek daha fazla görünür olmalarından internetin yaşantımızdaki başatlığına dek bir çok farklı argüman –genel olarak günlük yaşam pratiğinin çoğu unsuru belki de– küreselleşme ile ilintili hale getirilir; hatta tüm bu pratiklerin kaynağını bu fenomenden aldığı öne sürülür. Bu eleştirilerdeki haklılık payı görmezden gelinemez ancak biz burada farklı bir noktayı işaret etmek istemekteyiz. Küreselleşme ile hayatımızın odak noktasını

oluşturan şeyler artık ‘olağan yaşamın normal bir pratiği’ haline gelmiştir ve görece açıklayıcı gücünü kaybetmiştir. Örneğin ‘internet kullanımı’ artık günlük yaşantımızın olağandır; sanki her daim bizimle var olmuş ve normalleşme aşamalarını bitirerek artık tümüyle ‘doğal’a ulaşmıştır. İşte bu noktada görece yeni ve günlük pratiğimizin ‘doğal’ı olma yolunda hızla ilerleyen başka bir kavram karşımıza çıkar. Yani yukarıdaki iddialı önermemizin öznelerinden birinin –belki de en önemlisi– ‘finansallaşma’ olduğu nihayet iddia edilebilir. İndirgemeci bir yorumlama olarak algılanabilir olsa da gündelik yaşantımızda ilişkilerimizin dahi pek çoğunu açıklayan bu görece yeni kavram, hayatlarımızı, kısa ve uzun dönemli plan ve arzularımızı, geçmiş zamanı, şimdiyi ve geleceği tahakküm altına alma yolunda ilerlemektedir. Tüketebilmek, korunabilmek, barınabilmek, sağlıklı yaşamak, ev alabilmek, emekli olabilmek gibi pek çok temel ihtiyacın adresi artık ‘finansallaşma’ üzerinden/sayesinde mümkün olabilmektedir. Hayatlarımızın en önemli uğraklarını bu denli işgal eden bir kavramın, kriz gibi şekillendirici gücü mutlak olan başka bir kavramla etkileşim içerisine girmesi kaçınılmazdır. Her ikisi de gerek insan yaşamı gerekse iktisadi yaşantı üzerinde yıkıcı/kalıcı etkiler yaratır. Bu doğrultuda, finansallaşma kavramı üzerinden kriz tartışması yürütmek tezin amaçları doğrultusunda elzem hale gelmektedir.

Lapavitsas finansallaşma olgusunun ekonomik alanı hakimiyeti altına aldığını tespit ederek finansallaşmayı radikal politik ekonominin son yıllarda gündeme gelen en önemli fikirlerden biri olduğunu belirterek analizine başlangıç yapar (Lapavitsas, 2011: 611). Finansallaşma üzerinde herkesin mutabık olduğu bir tanımın olmadığını iddia eden Lapavitsas’a göre finansallaşma olgun kapitalist ekonomilerin sistematik dönüşümüne işaret eder ve üç temel unsur ile açıklanabilir (Lapavitsas, 2011: 611-

612). Bunlardan ilki finansal olmayan büyük şirketlerin banka kredilerine olan bağımlılığının azalması ve yeterli finansal yetiyi edinmiş olmalarıdır. Yeterli finansal kapasiteyi edinmelerinden kasıt şirketlerin yatırım için bankalardan daha çok kendi kaynaklarına yönelerek finans piyasalarına girmeleri ve finansallaşmalarıdır. İkinci unsur ise bankaların hanehalklarına kredi temin etme gibi geleneksel amaçlarının yanı sıra finansal varlık işlemlerine daha çok yönelmeleridir. Üçüncü ve son etken özel kesimin giderek artan oranda hem borçlu hem de varlık sahibi olarak finansal alana eklenmesidir (Lapavitsas, 2011: 612).

Krizin bu üç eğilim ile yakından ilişki içerisinde olduğunu anlatan Lapavitsas, süreç içerisinde hanehalklarının gelirlerinin-tasarruflarının giderek finansallaşma mimarisine eklenildiğini ve hanehalkı borçlarının sürdürülemez bir artış sergilediğini iddia etmektedir. Bu noktada Lapavitsas haklı görünmektedir; zira ekonomik gidişatın neoliberal patikaya evrilmesiyle birlikte devlet iktisadi yaşantıda daha az görünür olmuş ve sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çeken bireyler bu noktada bir kurtarıcıya sığınmıştır: ‘borçlanma’. Gelineen noktada birey, firma, hanehalkı, banka gibi hemen hemen tüm iktisadi aktörler finansallaşma heyulası içerisinde kendine yer edinmiştir.

Finansallaşmanın önemini açıkladıktan sonra Lapavitsas, Marksist yazının kriz açıklamalarına da eleştiri getirmekte ve üretim alanında meydana gelen istikrarsızlıklar ile kapitalist kriz arasındaki bağlantının muğlak olduğuna işaret etmektedir. Yani kapitalizm özünde istikrarsız olduğu argümanı geçerliliğini korumaktadır ve bu istikrarsızlar üretim alanında somutlaşabilir. Ancak üretim alanıyla başlayan çelişkilerin krize nasıl yol açacağı konusunda Marksistler yanılgıya düşmektedir. Bu anlamda krediler de analize dahil edilmeli; ödenemeyen ve

ödenmediği sürece yatırılması mümkün olmayan yükümlülüklerin krizlere gerçek bir kriz niteliği kazandırdığı göz önüne alınmalıdır. Sonuç olarak, finans alanına bakmadan bütünlüklü bir kriz analizi yapmak mümkün görünmemektedir ve ‘Büyük Durgunluk’ –üretimin ya da kârlılığın payını göz ardı etmeksizin– bir finansallaşma krizidir.²³

2.2.3.4 Büyük Durgunluk ve “Satın Alınan Zaman”

Esasında İngilizce bir deyim olan ve 2007-2009 krizini “satın alınan zaman”²⁴ çerçevesinde açıklandığı bu çerçeve esasında gerçekleşmesi an meselesi olan bir olayı engellemek ya da geciktirmek için kapitalist sistemin farklılaşan neoliberal politikalar uyguladığı iddiasını gündeme getirmektedir (Streeck, 2016). Sistemik bir kriz vurgusunun belirgin olduğu bu kriz anlatısında, kriz muhakkak gerçekleşecektir ancak kapitalist modernitenin en gizemli unsuru olan para bu gerçekleşmeyi geciktirmeyi başarabilir. Nitekim Streeck’e göre bu geciktirme ilkin enflasyon vasıtası ile, ardından devlet borcu ile, sonrasında özel borç piyasalarının gelişmesiyle ve son olarak devlet ve banka borçlarının merkez bankaları üzerinden satın alınmasıyla gerçekleştirilmiştir (Streeck, 2016: 42-43).

Kapitalizmin tarihini krizler silsilesi olarak yorumlamak ve krizleri kapitalizm için tarihsel bir normal olarak ele almak yeni bir yorum olarak görülmemelidir (Rendueles, 2017: 168; Streeck, 2016: 8). Kapitalizm her bir krizle birlikte yeni bir evreye girmekte ve yeni evreler yeni krizlerin başlangıç noktalarını

²³ Bu paragrafta Lapavitsas ile yapılan söyleşiden de yararlanılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. ‘<http://haber.sol.org.tr/ekonomi/costas-lapavitsasla-soylesi-avrupada-isyan-yukselmezse-fasizme-tanik-olacagiz-haberi-81326>’. Erişim tarihi: 21.10.2016.

²⁴ Kavramın İngilizce’deki karşılığı ‘*Buying Time*’ iken, Almancası ‘*Gekaufte Zeit*’tir.

oluşturmaktadır. Streeck'in tarihsel sınıflandırmasına göre günümüze uzanan süreç üç farklı dönem ile somutlaştırılabilir: 1980'ler ile birlikte ciddi bir faiz artışı ile enflasyonun bitirilerek emek piyasasından kopuş, ardından gelen kamu borçlanması evresi ve son olarak özelleştirilmiş Keynesçilik olarak da adlandırabileceğimiz kamu borçlanmasının yerine ikâme edilen özel borç ve finansallaşma dönemi. Bu üç evrenin ortaya çıkardığı devlet formları da bu doğrultuda “vergi devleti - borç devleti - konsolidasyon devleti”dir ve tüm bu tarihsel kopuşların ortak noktası “her an gerçekleşebilecek olan bir şeyin zaman satın alınarak ertelenmesi”dir (Streeck, 2016: 42-43).

1970'lerin dönüm noktası olarak neoliberal bir dönemeci işaret ettiğinden hareketle, savaş sonrası uzlaşısının (*post-war settlement*) çökmeye yaklaştığı, sınıflar arası bölüşüm çatışmasının ön planda olduğu bir krizin belirdiği söylenebilir. Nitekim, altın çağ olarak ele alınan 1945-1975 dönemi tarihsel bir normale değil, istisnai bir duruma işaret etmektedir. Kapitalizmin doğasında var olan kâra bağımlı sınıf ile ücrete bağımlı sınıf arasındaki çatışma, Keynesyen itkinin geçerli olduğu ve yüksek büyüme oranlarının elde edildiği dönemlerde açık bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Kapitalist sistem yüksek büyüme oranlarının yaşandığı dönemde ortaya çıkan kazancın belli bir bölümünün toplumun alt kesimlerine yeniden dağıtılması halinde sistem yönetilebilir görünmektedir; ancak ekonomik büyümede düşüş gözlemlendiğinde bölüşüm çatışması zirve yapar ve bu durumda toplumsal dengenin sağlanması zorlaşır. Toplumsal dengenin tekrardan sağlanabilmesi ise ancak ekonomik bir dengesizlik pahasına gerçekleştirilebilir. Özetle, büyüme oranlarının düşüşe geçmesiyle birlikte belli bir ölçüde yönetilebilir olan çatışma sonunda gün yüzüne çıkmış ve kapitalist tahakkümün giderek daha az ölçüde gerçekleştiğinin

farkına varan sermaye, bu türden bir kapitalizme bağılılığını redderek savaş sonrası uzlaşmasını meşruiyet krizine çevirmiştir (Streeck, 2016: 59).

Savaş sonrası uzlaşısına işçi ve tüketicilerin kitlesel olarak bağılı olduğu ancak sermayenin böyle bir bağılılığı kabul etmediği bu süreç, sermayenin kendisine dayatılmış olan sosyal demokrasi temelli kurumsal çerçeveyi reddetmesi şeklinde de ele alınabilir. Nitekim ortada temel bir çelişki gözükmemektedir. Kâra bağımlı sınıfların ortaya çıkan artık değerin daha fazla bir bölümüne el koyabilmesi yalnızca ücretli kesimin daha az kazanması ile mümkün olabilmektedir. Bu durumda, sermayenin sürekli bir biçimde yükselen taleplere yanıt vermesi mümkün olmayacak; geçmişte razı olduğu uzlaşısı kârının giderek azalmasına neden olacaktır.

Yukarıda da değinildiği üzere, geçici bir ekonomik barışın tesis edilmesi belli bir dönem meşruiyet sorununun görünür olmasına engellenmiştir. Ancak sürdürülemez olan bu dönem, “vergi devletinin krizi” olarak ele alacağımız ve “borç devleti”ne evrilmesine şahit olacağımız önemli bir dönüşümün irdelenmesini gerekli kılmaktadır.

Rudolf Goldscheid, feodal mülk devletinin modern bir vergi devletine evrilmesiyle devletin özel mülk sahiplerinden oluşan toplumu vergilendirerek kaynak edindiğini ileri sürer. Ancak Adolph Wagner’ın formüle etmiş olduğu üzere, devletlerin giderek artan kamu harcamaları ve faaliyetlerinin sonucunda ekonomideki payları sürekli olarak artıracak ve sonuçta vergi devleti toplumun kendisinden beklediği faaliyetleri karşılamak adına yurttaşlarından daha fazla vergi toplamak zorunda kalacaktır. Ancak Goldscheid’e göre, devletlerin yurttaşlarından gerekli kaynakları toplama kabiliyeti er ya da geç bir sınıra ulaşacak ve vergi devleti

finansman sağlamak amacıyla yeniden sermayelendirilmek durumunda kalacaktır. Bu durumda devlet, borç veren kreditorlerin eline geçecek ve kamusal mülkiyet büyük çoğunlukla kapitalist finansörlere ait olacaktır. Sonuç olarak, harcamalarının büyük bir kısmını vergiler yerine borçlanma ile karşılayarak giderek borçlanan ve elde ettiği gelirleri bu borcu çevirmek için kullanmak zorunda kalan bir devlet formu türeyecektir (Gürkan ve Karahanoğulları, 2013: 10; Streeck, 2016: 107-108).

Vergi devletinden borç devletine olan evriliş oldukça tartışmalı bir husustur. Tartışmaya yol açan şey ise dönüşümün iddia edildiği gibi kitle demokrasisinden ya da seçmenlerin sürekli daha fazla oranda talepkâr olmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığıdır. Daha da açık bir biçimde soracak olursak, kamu maliyesinin krizi olarak da ele alabileceğimiz yukarıdaki dönüşümü demokrasi krizi olarak ele almak mümkün müdür? Demokrasinin krizi düşüncesini savunanlara göre –kamusal tercih teorisi buna en güzel örnektir–, demokrasi yurttaşların kamusal finansmanı dilediği kadar sömürebildiği bir sistemdir. Politikacılar çoğunluğun taleplerine hizmet eder ve sonuçta devasa bütçe açıkları meydana gelir. Bu sebeple ortada bir “demokrasi fazlalığı” bulunmaktadır (Streeck, 2016: 88). O halde yapılması gereken, ekonomiyi demokrasiden soyutlamak ve dolayısıyla kapitalizmin demokrasiye karşı bağımsızlık kazanmasını sağlamaktır. Streeck’e göre ise sorun, kamu harcamalarının fazlalığı değil, gelirlerin azlığıdır. Nitekim özel mülk sahiplerinin hegemonyası üzerine kurulu bir toplum düzeninde devletin halktan vergi toplama becerisi giderek azalmıştır (Streeck, 2016: 101). Kamu harcamalarının artışını toplumun özellikle alt kesimlerinin daha talepkâr olmasıyla açıklayan görüşü gelir ve servet eşitsizliğindeki aşırılaşmanın bir gerçeklik olarak kabul gördüğü bir ortamda savunmak mümkün gözükmemektedir. Bu doğrultuda, devletin mali krizinin sebebi halkın büyük

çoğunluğunun demokrasi vasıtasıyla daha fazla talepkâr olup borca sebep olması değil; aksine kapitalist sistemden daha fazla faydalanmış olan üst grupların giderek daha az ödeme yapmasıdır. Nitekim alt gelir grupları uzunca bir süredir gelirlerinde durgunluk yaşamakta ve sosyal güvenceleri ellerinden alınmakta iken, gelir sürekli olarak yukarıya doğru dağıtılmakta; yukarıya dağıtılan gelirler ise giderek daha az ödeme yapmakta başarılı olmaktadır (Streeck, 2016: 110).

Ortaya çıkan borç devletini ve bu türden bir devlet anlayışının yaşayacağı muhtemel krizi Streeck’in “demokratik borç devleti” kavramsallaştırmasında incelemek mümkün görünmektedir (Tablo 4).

Tablo 4: Demokratik Borç Devleti ve Halkları

Kurucu Halk	Piyasa Halkı
Ulusal	Uluslararası
Yurttaş	Yatırımcılar
Yurttaşlık hakları	Talepler
Seçmen	Alacaklı
Seçimler (periyodik)	Açık arttırmalar (sürekli)
Kamuoyu	Faiz oranları
Bağlılık	Güven
Sosyal Hizmetler	Borç servisi

Kaynak: Streeck (2016: 115).

Streeck’e göre, borç devleti kurucu halk ve piyasa halkından oluşmaktadır. Ulus olarak örgütlenen kurucu halk, devlete vatandaşlık bağı ile bağlıdır ve bu doğrultuda devletten yurttaşlık haklarını talep edebilmektedir. Belirli zaman aralıklarıyla yapılan seçimlere katılarak siyasi süreçleri etkileyebilmekte ve kendilerini siyaseten ifade etme şansı bulabilmektedirler. Kurucu halk devletine karşı yurttaşlık haklarının güvence altına alınması ve devletin sunduğu hizmetler doğrultusunda sadakat ile bağlıdır. Piyasa halkında ise ulusal bir örgütlenmenin

yerini ulus ötesi bir örgütlenme almıştır. Bu halkın üyelerinin devlete bağlılığı yurttaşlık temelinde gerçekleşmez; genelde sözleşme üzerinden ya da yatırımcı hüviyetiyle gerçekleşir. Elde edilen haklar da bu doğrultuda kamusal değil, özel haklardır ve sözleşme hükümleri çerçevesinde işler. Piyasa halkının elindeki en dinamik araç faiz oranları ya da ellerindeki tahvillerin gücüdür. Her iki halkın da rızasını kazanmak zorunda olan devlet bir yandan kurucu halkın yurttaş sadakatini temin etmeye, diğer yandan piyasa halkının güvenini kazanmak zorundadır. Devlet, piyasa halkının güvenine giderek daha bağımlı olması durumunda ise devlet o ölçüde borç devletine dönüşür (Streeck, 2016: 115).

Borç devletinin ardından uygulanan evre ise konsolidasyon devleti aşamasıdır. Bu aşamada demokratik kapitalizmin vaatlerini yerine getiremeyeceği anlaşılmış olup kamu borcu özel borçla ikâme edilmiş ve zaman hançhalklarının finansal piyasalara eklemlenmesi ve giderek borçlandırılmasıyla bir kez daha satın alınmıştır. Bir anlamda refah devleti yerini rekabetin yegâne norm olduğu bir devlet anlayışına bırakmış; piyasa devleti de içine alacak şekilde genişlemiş ve sonuçta birey soyutlanmış bir öznelliğe mahkûm edilerek kemer sıkmanın geçer akçe olduğu bir dönemde varolmasının şartı olan borçlarla sisteme tutunur hale gelmiştir.

Böyle bir süreçte ortaya ciddi problemler çıkmaktadır. İlk olarak demokratik siyasetin ihmalî olarak adlandırabileceğimiz, demokratik kontrolün yurttaşların elinden alması olgusu ortaya çıkmaktadır. Kapitalizm demokrasiye karşı giderek daha fazla bağımsızlık kazanmakta, bilhassa alt gelir grupları demokrasiden ümidini kesmektedir. Alt sınıfların seçimlere katılım oranlarındaki ciddi düşüş bu iddiayı doğrulamaktadır. Gerçek olan seçmenlerin memnuniyeti değil, umutsuzluğu ve politik vazgeçişidir (Streeck, 2016: 95). İkinci olarak, piyasanın demokrasinin

üstünde olduğu inancının pekiştirilmesi ve seçim yoluyla toplumun herhangi bir hususta bir fark yaratacağına olan inancının azalması egemenlik problemini pekiştirmektedir. Kurallı ekonomi politikaları, bağımsız merkez bankaları ve seçimden muaf maliye politikaları (Streeck, 2016: 99) ile gelecek öngörülebilir bir biçime indirgenmiş; seçim yoluyla geleceği değiştirmek imkansız hâle gelmiştir. Sonuç, Streeck'in “görünüş demokrasisi” adını verdiği demokratik siyasetin neoliberalizmle asla bağdaşmayacağına olan inanç ve kapitalizmin demokrasiden arındırılmasının karşı konulamaz zorunluluğudur.

Özetle, krizi meydana getiren üç temel faktör ortaya çıkmaktadır; düşen büyüme oranı, eşitsizlik ve yükselen toplam borç. Durgunluğun kalıcı bir görünüm alması gerçeği de hesaba katıldığında böyle bir makroekonomik görünümün çıkmanın mümkün olan tek yolu talebin desteklenmesi olarak görülmüş ancak talep üretime dönük yatırımlar ya da yüksek değerli tüketimle desteklenmemiş; genelde varlık fiyatlarına dayanan ‘balon ekonomisi’ desteklenmiştir (Streeck, 2016: 24). O halde söylenebilir ki kriz sisteme içkin bir özellik taşımaktadır ve 1970’lerden bu yana uygulanan politikalar ile gerçekleşmesi kesin olan kriz ertelenmiştir. Neoliberal dönüşüm ile başlayan süreç içerisinde sürekli geçici önlemler alınarak toplumsal denge ekonomik dengesizlik pahasına korunabilmiş; ancak sonunda zaman tükenmiştir.

2.2.3.5 Küresel Minotauros ve Kriz

Ocak 2015 yılında radikal sol olarak nitelendirilen Syriza’nın Yunanistan seçimlerini kazanmasıyla maliye bakanı olarak göreve başlayan ve kısa bir süre

içerisinde “troyka”²⁵ tarafından dayatılan kemer sıkma önlemlerine karşı gelerek istifa eden Varoufakis’in, 2007-2009 krizine ilişkin yapmaya çalıştığı açıklamalar son derece faydalı olacak ve diğer kuramsal açıklamaları dışlamadan farklı bir kavrayışı ortaya çıkaracaktır. Krizin anlaşılabilmesi için yarısı nehre batmış bir çubuğun bükülmüş gibi görünmesi metaforundan yola çıkan Varoufakis’e göre krize ilişkin bir çok farklı gözlem hem doğru hem de yanıltıcı olabilecektir (Varoufakis, 2015: 36). Fizikçilerin “paralaks” olara tanımladığı olguya göre, nehre batırılmış çubuk etrafında dönülecek olursak hem açı değişecek hem de her konumda başka türlü bir perspektif elde edilecektir. Bu durumda krizi anlayışımız da –sürekli hareket halinde olan bir nehri ve etrafında dönen bizleri dikkate alacak olursak– sürekli değişecektir. O halde bütün kriz açıklamaları doğru gözlemlerden oluşabilir; ancak bükülmüş çubuğa ait olan temel gerçeklik ortaya çıkmamış olabilir (Varoufakis, 2015: 36).

“Paralaks” kavramından yola çıkan Varoufakis’e göre, daha önceki krizlere benzemeyen bu kriz belli bir sınıf, coğrafya ya da sektör ile açıklanamaz. Kriz bu defa ‘Büyük Buhran’da olduğu gibi tüm dünyayı kapsayacak kadar şiddetli bir etki yaratmıştır. Varoufakis’e göre, büyük bir ölçekte ortaya çıkan bu krizin açıklanması için altı farklı neden ortaya konabilir. Buna göre, ilk neden insanların sistemin bütününe yönelik riskleri anlama hususunda düştükleri hatadır. Aşırı borçlanma ve finansal genişleme davranışlarının dünyanın taşıyamayacağı kadar büyük bir yük getirmemesi gerekmektedir. Nitekim “risksiz risk” olarak kavramsallaştırılan ve matematiksel modeller vasıtasıyla riskin tümüyle elimine edildiğine olan inanç sistemin çöküşüne neden olmuştur (Varoufakis, 2015: 20-22). İkinci açıklama ise

²⁵ Bu kavram Avrupa Birliği, Avrupa Merkez Bankası ve Uluslararası Para Fonu için kullanılmaktadır.

finansal piyasaların doğasına ilişkindir. Varoufakis’e göre; “[l]imon fiyatını piyasalar belirler. Kurumsal etkilerin rolü son derece küçüktür, çünkü alıcılar kendilerine satılan limonun iyi olup olmadığını bilir. Ama aynı şey bonolar, tahviller ve sentetik finansal araçlar için söylenemez” (Varoufakis, 2015: 22). Sadece dışsal bilgilere sahip olan bireyler ve firmalar bu durumda dilediği kadar teminatlı borç senedini alabilir; AAA derecesine sahip olan bu kağıtlara güvenebilir ve ciddi kârlar biriktirebilir. Teminatlı borç senedi almak herhangi bir borçlanma sınırı olmadan yeni borç yapma imkânının sınırsızca kullanılması anlamına gelir. “Herkes kendi parasını basması için davetiye çıkarılması” olan bu yol ile süreç tümüyle kontrol edilemez bir hâl almıştır.²⁶ Üçüncü açıklama ise insan doğasının açgözlülüğüne ilişkindir. Bu inanişâ göre insan doğasının dizginlenmesi –serbest piyasa ne kadar etkin çalışırsa çalışsın– mümkün görünmemektedir. Bu durumda yapılması gereken piyasanın kanunlarını ve insanın doğasını kabul ederek kapitalizmin çalışmasına herhangi bir müdahale bulunmamak gerekmektedir. Krizin kaçınılmaz görüldüğü bu açıklamada devlete düşen görev kriz geldiğinde –krizin geleceğini öngören ebeveynler gibi– sabırla beklemek ve son aşamada müdahalede bulunmaktır. Krize getirilen dördüncü açıklama, kültürel kökenler üzerine inşa edilmiş ve Birleşik Devletler merkezli bir büyüme stratejisinin er ya da geç krize neden olacağına ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur. Varoufakis’in ele aldığı beşinci neden ise “Etkin Piyasalar Hipotezi”, “Rasyonel Beklentiler Hipotezi” ve “Reel İş Çevrim Kuramı”nın oluşturduğu toksik teoriler bütünüdür. Bu üç teori de “hurafenin matematikleştirilmesi”nden başka bir şey değildir ve piyasanın durgunluk ve gerileme dönemlerinde dahi en iyi pusulanın piyasa olduğu yönündeki inancın

²⁶ Varoufakis bu noktayı Dr. Frankenstein’in can verdiği yaratığın daha sonra kendisinin acımasız düşmanı olması ile metaforik bir anlatımla vurgular. Bkz. Varoufakis (2015: 25).

tekrardan belirmesine neden olmuştur (Varoufakis, 2015: 33). Son açıklama ise tümüyle sistemik bozukluk üzerinedir. İnsan doğası, politik aktörler, kurumlar ya da kuramlar suçlanamaz ise kriz sisteme içkin bir özellik olarak ortaya çıkar. Bu durumda sermayenin hükmü altında olan kapitalizm periyodik olarak krizlere girecektir (Varoufakis, 2015: 35-36).

Krizi açıklamak için irdelenen altı neden de krizin oluşmasının farklı yönlerine ışık tutmuştur. Ancak krizin asıl özü –simgesel bir anlatım ile– “Küresel Minotauros”²⁷’da yatmaktadır. Yunan mitolojisine dayandırılan bu açıklamaya göre, Birleşik Devletler son otuz yılda adeta “küresel bir elektrik süpürgesi” gibi hareket etmiş, bütçe açığını ve ticaret açığını bilinçli olarak arttırmış ve başka ülkelerin mal ve sermaye fazlalarını emmiştir. Dünyanın Almanya, Çin, Japonya gibi fazla veren büyük ülkeleri Birleşik Devletler’in bu politikası sayesinde seri üretime geçmiş ve ortaya çıkan kârların büyük çoğunluğu Birleşik Devletler’e Wall Street üzerinden geri dönmüştür. Bu durum sürekli olarak yeni finansal araçlara ve kredilere dönüşerek muazzam bir sermaye akışına vesile olmuş; Birleşik Devletler öncülüğünde bir küresel huzurun tesis edilmesi sağlanmıştır. Yarı insan yarı boğa olan Minotauros, bu anlatımda Birleşik Devletler’in ticaret ve bütçe açığını simgelemektedir. Mitolojik hikayedeki haraç ise küresel bir barış ve uluslararası ticaretin hegemonik gücü olan Birleşik Devletler’e giren mal ve sermayedir. Canavar tehlikeli bir şekilde yaralanınca – bu defaki nedeni bankacılık olmuştur – kriz ortaya çıkmıştır (Varoufakis, 2015: 38-42).

²⁷ Dönemin güçlü hükümdarı Girit Kralı tanrının onuruna kurban etmek için bir boğa ister. Boğaya hayran kalan kral verdiği sözü tutmaz ve cezalandırılır. Ceza, kralın eşinin boğaya aşık olmasıdır. Boğadan hamile kalan kralın eşi ‘Minotauros’u doğurur ve ortaya yarı boğa yarı insan bir canlı çıkar. Zaptedilemez bir hâle gelen Minotauros’u beslemek için normal insan yiyecekleri yeterli gelmez; aynı zamanda sürekli olarak insan eti vermek gerekmektedir. Bu durumda Girit Kralı Atinalılardan düzenli olarak haraç istemeye başlar. Bu haraç sürekli olarak Minotauros’un parçalaması için Atinalılar tarafından gönderilecek olan genç erkek ve kadınlardır. Bkz. Varoufakis (2015: 40-41).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK DURGUNLUĞU POST-KEYNESYEN TEORİ İLE ANLAMAK

3.1 Bu Defaki Krize Eleştirel Bir Giriş

On dokuzuncu yüzyıl iktisatçılarının temel mesele olarak gördüğü; hatta Ricardo'nun ekonomi politiğin birincil meselesi ilan ettiği bölüşüm sorunu son otuz yılda iktisadi analizin merkezindeki yerini kaybetmiştir (Albayrak, 2014: 642). Bu yerini kaybetme esasında daha evvel kavramsal olarak üzerinde durduğumuz neoliberalizmin hâkim iktisadi yaklaşım olmasından ileri gelmektedir. Bu yaklaşıma göre, piyasa etkin kaynak tahsisini sağlayarak bölüşümde adaleti gerçekleştirme potansiyeline sahiptir. Bu noktada yükselen itirazlar eşitsizlikleri dahil eden analizlerin ahlaki değer yargılarından bağımsız olamayacağı ve bu sebeple iktisadın bilimselliğini yitirmesine neden olacağı gerekçesiyle bastırılır. O halde denilebilir ki tüm üretim faktörlerinin marjinal üretkenliği düzeyinde gelir elde etmesi ile birlikte etkin piyasalar bölüşüm sorununu halleder ve iktisat bilimsel olma idealini bölüşümün gerçek, somut ve politik temellerini dışarıda bırakarak gerçekleştirir (Albayrak, 2014; Stiglitz, 2014).

Yukarıda bahsedilen tarihsel eğilim 2007-2009 krizini açıklamaya çalışan anaakım yaklaşımlarda da kendini göstermiş ve krize yol açan mekanizmalar genel olarak eşitsizliği arka plana iten kavrayışlar üzerinden tartışılmıştır. Anaakım iktisattaki genel arayış çoğunlukla reel ekonominin ötesinde somutlaşmış ve krizi yalnızca finansallaşma kavramı üzerinden inceleyen tartışmalar genel kabul görmüştür. Ancak krizin kökenlerinin çok daha derinlerde olduğuna ilişkin iddialar

da yakın dönemde sıkça dile getirilmeye başlanmıştır. Buna göre, kriz salt bir finansal olgudan ibaret olmayıp bölüşümdeki bozulmanın yol açtığı reel dengesizliklerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu açıdan finansallaşma olgusunu dışlamadan, reel ekonomik süreçlerin de yardımıyla kriz açıklaması yapmak mümkün görünmektedir. Nitekim buradaki ilişki birbirini dışlayıcılık değil; tamamlayıcılık üzerine kuruludur ve yalnızca finansallaşma vurgusunun ötesini genişleterek bağlamı genişletmek krizin anlaşılmasına hizmet edecektir (Cynamon ve Fazzari, 2015a: 374; Ezuh, 2011: 2; Florio, 2012: 2-3; Fitoussi ve Saraceno, 2010: 3; Goda, 2013: 7; Stockhammer, 2013: 2; Treeck, 2012: 3).

Krizin yalnızca finansallaşma vurgusu üzerine inşa edilemeyeceği ve bağlamın genişletilmesi gerekliliğinden hareketle reel ekonomiyi de içeren bir kriz tartışması krizin anlaşılması için son derece verimli bir kaynak oluşturmaktadır. Ancak bunun için ilk olarak krizin kapitalist ekonominin özellikle son otuz yılda en temel dinamiklerinden biri olan finansallaşma ile olan ilgisi kurulmalı, finansallaşma ile reel ekonomi arasındaki etkileşim incelenmeli ve “finansın ve reelin kopuşu” tezi detaylandırılmalıdır. Bu şekilde krizin salt bir finansal kriz olduğu şeklindeki yanılgi giderilecek; aynı zamanda finansallaşma olgusunu dışlamayan ve analizin içerisinde bütünlüklü bir şekilde dahil eden bir anlayış somutlaştırılacaktır.

3.2 Reel ve Finansın Kopuşu: Finansallaşma ve Reel Ekonomi İlişkisi

Krizin yalnızca finansallaşmaya indirgenmemesi gerekliliği daha önce de belirtildiği gibi finansallaşmanın tümüyle göz ardı edilmesine neden olmamalıdır. Nitekim finansallaşma son otuz yılda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri ciddi ölçüde etkilemiş ve ekonomik yapıyı hem makro hem mikro ölçüde dönüştürmüştür (Palley, 2007: 3). Şekillendirme gücü bu denli yüksek olan bir olgunun reel ekonomi ile etkileşime girmesi, ekonomiyi şekillendirmesi ya da ekonomi tarafından şekillendirilmesi hususları da gündeme alınarak tartışma zemini genişletilmelidir (Orhangazi, 2011: 2-3; Palley, 2007: 1-3). Tüm bu bahsedilen hususlar son derece verimli bir zemin üzerinden “reel ve finansın kopuşu” tezi üzerinden ele alınacaktır (Altvater, 1997: 52).

Reel ve finansın kopuşu tezini incelemek için ele alınacak ilk nokta paranın kapitalizmdeki doğasıdır. Buna göre, paranın iki işlevi vardır: meta dolaşımını ilgilendiren mübadele aracı olma işlevi ve paranın kendisiyle olan ilişkisi. Paranın kendisiyle olan ilişkisi ise paranın değer saklama aracı olması ve kredi olarak bir ödeme aracı olması şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutulabilir ki bu durum da temelde paranın sermaye olmasıyla oldukça yakından ilişkilidir. Bu durumda para, faiz yoluyla kendisiyle değerlendirilir. Parasal varlık sahibi alacaklı parasını borçluların kullanımına açar; bu durumda borçlu anaparayı ve faizi ödemek zorundadır (Arın, 2003: 575-576). Borçlunun anaparayı ve faizi ödemek için üretimde yeni bir değer yaratması gerekmektedir; bu anlamda “faiz üretime konmuş bir vergi gibidir” (Altvater, 1997: 51).

Faiz alacaklı için olduğu kadar borçlu için de kâr sağlamanın bir aracıdır; bu sebeple kullananın kâr elde etmesi gerekmektedir. Bu gereksinim nedeniyle faizin varlığı para üzerinde kısıtlayıcı bir etki meydana getirir. Para hem borçlu için parasal bir yükümlölük hem de alacaklı için parasal bir servet biçiminde görüldüğünden para yoluyla sosyal bir ilişki meydana gelir. Bu ilişki, son otuz yılda meydana gelen küreselleşme ve finansallaşma olgularının hemen hemen tüm ülkelerde yerleşiklik kazanması gerçeğı göz önüne alındığında küresel bir boyut kazanır (Arın, 2003: 576).

Paranın işlevlerini ve alacaklı-borçlu arasındaki sosyal ilişkiyi tanımladıktan sonra borçluların borçlarını ödemesi hususunun nasıl gerçekleşeceği sorusu akla gelir. Borçluların borç yükümlölüğünden kurtulması için yukarıda da belirttiğimiz gibi kâr elde etmesi gerekmektedir. Bu da borçlunun parayı reel ekonomik faaliyet kapsamında kapitalistçe kullanması ile mümkün olur ve borçlu üretim alanından elde edeceği kâr ile alacaklılara sürekli faiz ödemesi yapar (Arın, 2003: 576). Hilferding *Finans Kapital* kitabında paranın üretim araçlarının alınması durumunda kredi olarak rol oynayacağı argümanını sunar. Buna göre, borçlu üretim araçlarını değer üretmek amacıyla ödünç verenden satın alır. Üretim araçlarına harcanan para kapitaliste önceden ödendiğı için dolaşım süreci sonunda başta harcanan para borçluya geri dönmelidir. Bu durum ödünç veren kapitalist kişi için de geçerlidir. Kapitalist kişi ancak kendisine daha fazla büyüklükte bir parasal varlık şeklinde dönmesi halinde parayı ödünç verir. Hilferding'e göre bu nokta “üretim kredisinin esas koşuludur” (Hilferding, 1995: 113-114).

Yukarıda bahsedilenler doğrultusunda parasal ekonomi ile reel ekonomi arasında ciddi bir bağlantı bulunduğu söylenebilir. Bu bağlantıyı paranın doğası gereğı kamusal bir servet olması ile açıklamak mümkün görünmektedir. Paranın

değerinin, güvenliğinin, miktarının her daim kurumsal olarak düzenlendiği ve denetlendiği göz önüne alınırsa kamusal servet olması özelliği iyiden iyiye belirginleşir. Ancak parasal ekonomi ile reel ekonomi arasındaki ilişkinin altın standartının geçerli olduğu dönemin ortadan kalkmasıyla paranın kamusalılığı ortadan kalkmış ve para kamu denetiminden çıkarılarak özelleştirilmiştir. Böylece paranın maddi temeli ortadan kaldırılmıştır (Arın, 2003: 577). Para finansallaşmanın yerleşiklik kazanmasıyla birlikte sermaye birikim süreçlerine hizmet eder hale gelmiş ve sonsuz miktarda üretilebilir olmuştur. Finansallaşma ile birlikte para reel faaliyete yönelmekten vazgeçerek para ile reel ekonomi arasındaki bağ kopmuştur (Orhangazi, 2011: 7).

Altwater'in kuramsallaştırdığı reel ile finansın kopuşunda finansal sermayeye yatırım ve gerçek sermayeye yatırım şeklinde yapılan ayırım da oldukça önemli görünmektedir. Kapitalizmin altın çağında gerçek sermayeye yatırım esastır ve üretkenliği arttırmaya yönelik bu süreç gelir, üretim ve istihdam artışı ile sonuçlanır. Ancak gerçek varlıklara yatırım tezde daha önce belirttiğimiz kârın düşme eğilimi ya da kâr sıkışması gibi olgulardan dolayı kâr oranının üzerinde bir faiz oranı vaat eden finansal alana kayar; nitekim finansal alan kârlılık için daha cazip getiriler sunmaktadır. Neoliberal dönüşüm olarak imgelediğimiz dönemde devlet finansal hareketlerin ve sermayenin giderek serbestleşmesi için hareket etmiş ve finansal birikimin önünü açmıştır. Bu durumda sermaye kârlılığını arttırmak maksadıyla finansal sermaye alanına yönelir (Arın, 2003: 578; Gürkan ve Karahanoğulları, 2014: 9).

Reel varlıklar yerine finansal varlıklar üzerine yatırım yapılması son derece zararlı sonuçlara gebe bir ekonomik faaliyettir. Nihayetinde “paranın özü üretimde biçimlenir” ve “paranın bedeli üretimde yaratılan değerle ödenir” (Arın, 2003: 577).

Ancak finansal piyasalara yönelmenin reel ekonomik faaliyetlerden daha cazip hale gelmesi ile birlikte yüksek faizlerin ödemesi, önemi giderek azalan reel yatırımdan elde edilen kârlar vasıtasıyla yapılmalıdır. Bu durumda risk giderek fazlalaşır ve faiz oranları daha da yükselir. Böylelikle finansal piyasaların vaat ettiği getirilerin boyutları da aşırı bir biçimde artar ve bu mekanizma elde edilen kârların borçluların borçlarını ödeyemez hale gelmesiyle son bulur. 1980’lerden bu yana küreselleşme ve finansallaşmanın ekonominin temel özellikleri olduğu dikkate alındığında bahsedilen bu son mekanizma coğrafi olarak son derece geniş bir alana yayılarak uluslararasılaşır.

Marx’ın fiktif sermaye analizi bu noktada oldukça aydınlatıcı görünmektedir. Nitekim fiktif sermaye şirketlerin borçlanmak üzere çıkarttıkları maddi bir değeri olmayan ancak para yerine geçen menkul kıymetler olarak tanımlanmaktadır. Gelirlerin kapitalize edilmesiyle sermaye bağımsızlaşır ve hayalî bir form haline gelir. Fiktif sermaye kredi hacminin genişlemesiyle birlikte katlanarak artar ve yine reel süreçlerden kopar. Bu durum özellikle kârlılık sorunlarının ön plana çıktığı dönemlerde reelden kopuş ve finansallaşmanın yükselişi tezini haklı çıkarır. Böyle bir ekonomik ortamda üretim sürecinden kopuk bir biçimde paranın kendi doğasından getiri sağlamak mümkün olur ve kâr elde etme becerisi artırılır (Hilferding, 1995: 116; Karataş, 2011: 19).

Reel ile finansın kopuşunu bölüşüm ilişkileri temelinde de ele almak mümkün görünmektedir. Borçlunun gelirini kapitalistçe kullanarak ödünç aldığı parayı yeterli kâr elde ederek ödemekle yükümlü olması, gelirin kâr ve ücretler arasında dağılımını kâr elde edenler lehine değişmesine neden olur. Borçlu hem ödünç aldığı paranın faizi ile birlikte geri ödenmesi yükümlülüğünden kurtulmak için

hem de kârını ençoklaştırmak için çaba sarfeder ve ücretler bu süreç içerisinde baskılanır (Arın, 2003: 576).

Finansın baskısı ile sermayenin hep daha kısa vadeli kârlara yönelmesi ve uzun dönemli yatırımlardan kaçınmasıyla birlikte spekülâtif balonlar ve iflaslar da ortaya çıkar. Harvey'e göre (2015b: 184), finansın sıkıştırması sermayenin getiri oranlarını ortalamanın altına düşürerek, kârlılığını hala koruyan eski iş alanlarından yatırımları kaçırarak ve böylece ücretleri aşağı çekerek, ayrıca endüstriyel kapitalizmin yükselen ücretler üzerinden kârların paylaşma eğilimini zayıflatarak firmalar üzerindeki piyasa baskısının ağırlaşmasına yol açar. Böylelikle finans ile reelin kopuşu eşitsizliği yoğunlaştırır ve borsacıları gerçek üreticilerden daha fazla ödüllendirir.

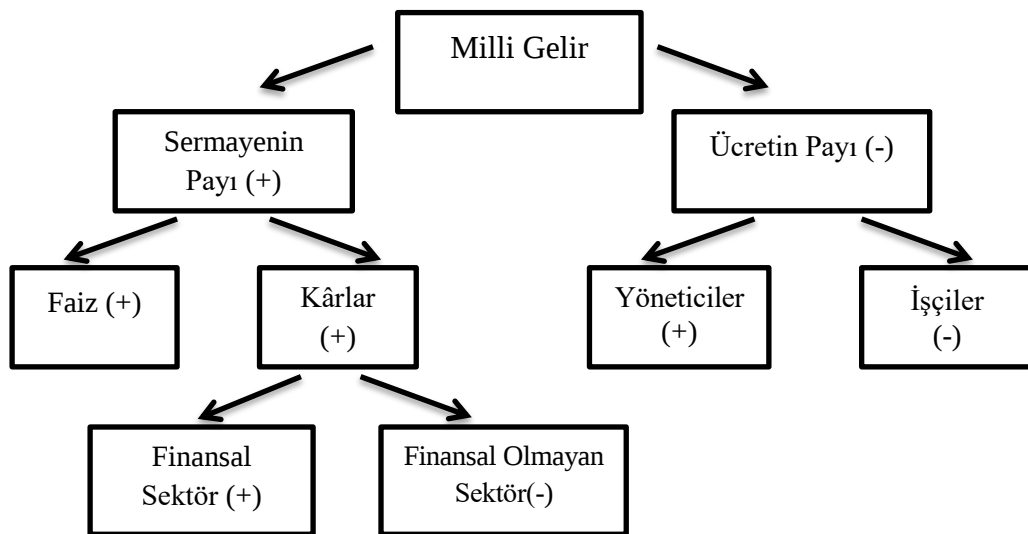
Bunların da ötesinde sermaye kâr arayışında devleti de işlevselleştirerek devlet borçlarını da kapsamına alır ve bu borçları finansal birikimin bir aracı olarak kullanmaya başlar. “[D]evletler finansal sermayenin en büyük borçlusu haline geldikçe ve finansal sermaye için kârlılık alanı yarattıkça reel ve finansal birikimin kopuşu da hızlanmıştır” (Gürkan ve Karahanoğulları, 2014: 9). Böylelikle devlet de sürecin bir aktörü haline gelir ve tümüyle finansal sermayenin buyruklarına göre hareket eder. Örneğin, bankalar böyle bir durumda özel kesimi kredileriyle desteklemektense devlete kredi vermeyi tercih eder. Böylelikle bankalar devlet borçlanmasının ana kaynağı haline gelir. Verilen krediler ise üretken kapasitenin artırılması ya da refah devleti uygulamalarına harcanmaz; aşırılaşan devlet borçlarının borçla kapanması maksadıyla kullanılır ve böylelikle devlet “borç döndürücü devlet” haline gelir. Döndürücü devlete giden krediler aynı zamanda reel ekonomiye gidecek olan fonların da kısıtlı kalmasına neden olur ve ekonominin reel

temelinden kopuk bir manipülatif kazanç arayışı başlar (Arın, 2003: 595-599; Ross, 2015: 54).

O halde finansın ikili bir rolü olduğu rahatlıkla iddia edilebilir gözükmemektedir. Finans hem büyümeyi kısa dönemde hızlandırıcı bir etkide bulunabilmekte hem de ciddi bir makroekonomik istikrarsızlık unsuru olarak belirebilmektedir (Orhangazi, 2011: 20). Finansın bu ikili rolü firmalar, bireyler ve devlet üzerinde ciddi dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bireyler ücretlerindeki baskıyı esnetebilmek adına finansal genişlemenin olanaklarından faydalanmış ve giderek finansal mimariye eklemlenmişlerdir. Firmalar uzun dönemli yatırım stratejilerini geride bırakarak kısa dönemli kâr ençoklaştırma arayışına girişmiş ve hissedar paylarının (*shareholder value*) maksimizasyonu hedefine yönelmiştir (Orhangazi, 2011: 11).

Finansallaşmanın gelir dağılımı üzerindeki etkilerini Şekil 6 yardımıyla özetlemek mümkündür:

Şekil 6: Finansallaşma ve Gelirin Fonksiyonel Dağılımı

Kaynak: Palley (2007: 12).

Özetle, reel ve finansalın 1980'lerden sonra kopuş sürecinin hızlanması ile birlikte kapitalizmdeki temel yönelim finansal alana kaymış ve finansallaşma süreci hız kazanmıştır. Ancak önemle belirtmek gerekir ki Marx'ın, Hilferding'in ve Altvater'in analizleri böyle bir yönelimin sağlıklı bir işleyiş olmadığı hususunda ortak bir zemini paylaşmaktadırlar. Bu açıdan, finansallaşma üzerinden şekillenen ekonomik sistem ciddi ölçüde sağlıklı dönüşümleri meydana getirmiştir. Nitekim, sermaye kârlılık problemleri ile baş edebilmek için hem neoliberal dönüşümün sunduğu olanaklardan fazlasıyla yararlanarak emeğin üzerinde ciddi bir tahakküm kurma yoluna gitmiş hem de finansal piyasaların sunduğu getirilere öncelik tanımıştır. Devlet de borç döndürücü olarak işlevselleşmiş ve finansal birikimin temel araçlarından biri hâline gelmiştir. Birey de –tıpkı sermayenin varolmasını finansallaşmaya tutunarak gerçekleştirme gayretinde bulunması gibi– finansal piyasalara eklenmiş ve finansallaşmanın bir bileşeni hâline gelmiştir.

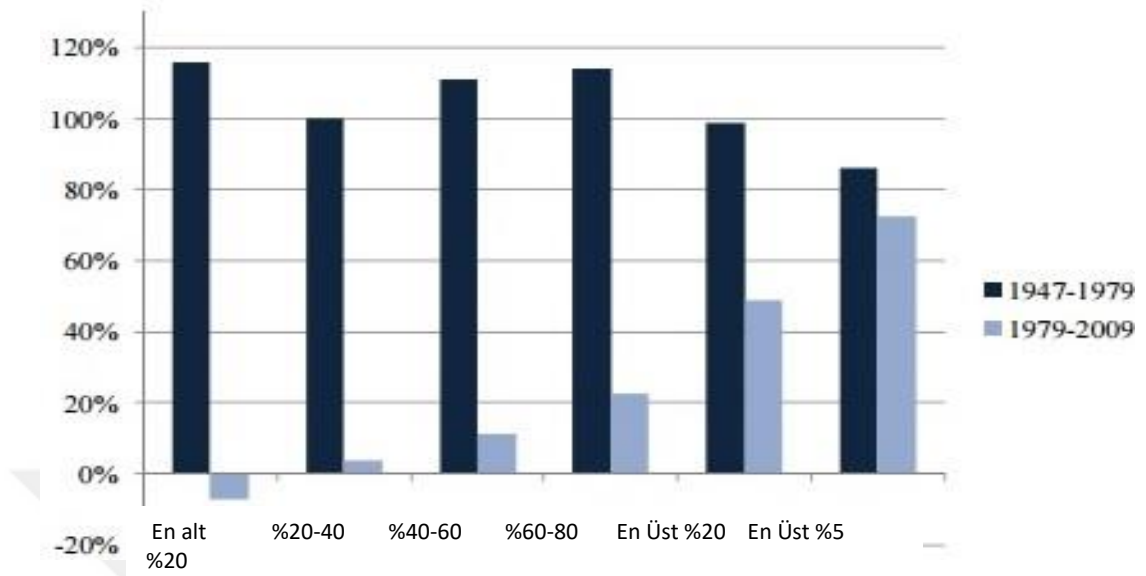
3.3 Bölüşüm Kökenli Sorunlar ve Post-Keynesyen Rasyonalite

Ekonominin reel kökenlerin son dönemde eleştirel iktisat okullarında krizi açıklamak için sıkça ele alındığı ve kriz sonrasında ciddi bir akademik literatürün oluştuğu tezde daha önce ifade edilmişti. Eleştirel iktisat okulları arasında üzerinde önemle durulması gereken bir iktisat okulu bulunmaktadır; post-Keynesyen iktisat. Post-Keynesyen teori temelde eşitsizliklerin makroekonomik istikrarsızlık yaratan bir unsur olduğunu ve ekonomiyi kırılgan hale getirerek sürdürülemez bir patikaya taşıdığını 2008 krizinden önce de sıkça tartışmıştır. Dahası, toplam talebe ilişkin ciddi tehlikelerin belirttiği ve toplam talep yaratım sürecinin özellikle Birleşik

Devletler’de bir sona doğru evrildiği teması sıkça işlenmiş; bu sona gelme durumunu örten mekanizmaların da tükenmekte olduğu post-Keynesyen iktisatçılarca vurgulanmıştır. Bu nokta post-Keynesyen iktisadın önde gelen figürlerinden biri olan Palley’in (2002) krizden altı yıl önce yazdıkları ile somutlaştırılabilir. Palley, 2000-2001’de yaşanan krizin geçici bir borsa şoku olduğunun sanıldığı; ancak Birleşik Devletler ekonomisinin sorunlarının çok daha derinlerde olduğunu iddia eder. Buna göre, Birleşik Devletler ekonomisinin toplam talep yaratım süreci ile ilgili ciddi problemleri bulunmaktadır ve bu problemler uzunca bir zamandır talebi telafi edici birtakım mekanizmalar (tüketici borcunun artması, varlık fiyatlarının patlaması, hanhalkı tasarrufunun azalması gibi) ile hasır altı edilmektedir. Ancak bu mekanizmalar tümüyle tükenmiştir ve çıkış ancak problemin temelinde yer alan gelir dağılımı dengesizliklerine odaklanan politikalarla mümkündür (Palley, 2002: 9). Yani, sürdürülemez olan süreçler üzerine inşa edilen mekanizmalar vasıtasıyla bozulan gelir dağılımı ile toplam talep yaratımı arasındaki karşıtlığın üzeri son otuz yıldır örtülmüş ancak bu karşıtlık ilişkisini gizleyen mekanizmalar tükenmiştir.

Son otuz yıl içerisinde bölüşümde giderek artan oranda bir bozulmanın görüldüğünü söylemek bu noktada şaşırtıcı olmayacaktır. Birleşik Devletler’de hanhalklarının reel gelirlerinde yaşanan dikkat çekici değişimin gelir grupları açısından analizi oldukça faydalı bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.

Şekil 7: Hanehalklarının Yüzdelik Gelir Grupları İtibariyle Reel Gelirlerindeki Yaşadığı Değişim (Birleşik Devletler)

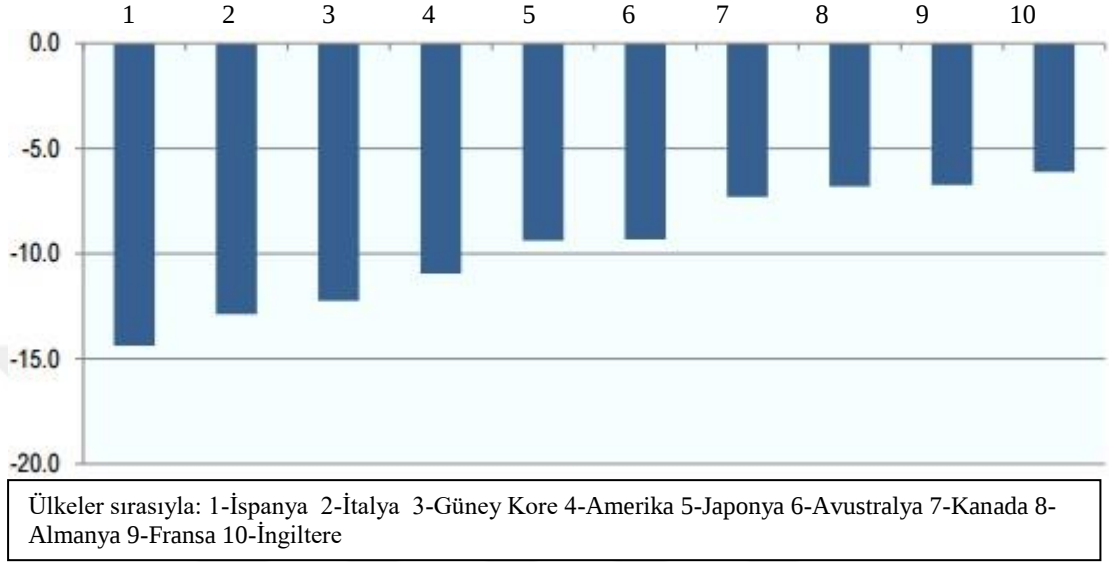

Kaynak: Florio (2012: 4).

Şekil 7'ye göre, her bir gruptaki hanehalkının reel geliri 1947-1979 yılları arasında istisnasız önemli ölçüde artış göstermiştir. Ancak 1979-2009 yılları arasındaki veri, önceki dönemin tam aksi istikamette bir seyir izlemiştir. Buna göre, bu yıllar arasında gelirin paylaşımı giderek bozulmuş; en üst yüzde yirmilik gelir grubunun –bilhassa en üst yüzde beş– aldığı payda yaşanan artışı diğer gelir grupları tecrübe etmemiştir. Gelir skalasının en alt kısmındaki yüzde yirmilik grup ise gelirinde herhangi bir artış yaşamamış; aksine negatif bir artışı tecrübe etmek durumunda kalmıştır. O halde savaş sonrası sosyal tarih ikili bir ayrıma tabi tutulabilir; tüm hanehalkı gelir gruplarında yaşanan artış dönemi ve eşitsizliğin patlama yaşadığı izleyen dönem... (Florio, 2012: 4-5). Öte yandan, gelirin fonksiyonel dağılımında da benzer trendlerin sürmekte olduğu ortaya çıkmaktadır. İlgili dönemde kâr payı, emek payı pahasına bir artış göstermiş ve ücretler ciddi ölçüde baskılanmıştır (Palley, 2002: 11). G-20 ülkelerini kapsayan OECD raporu,

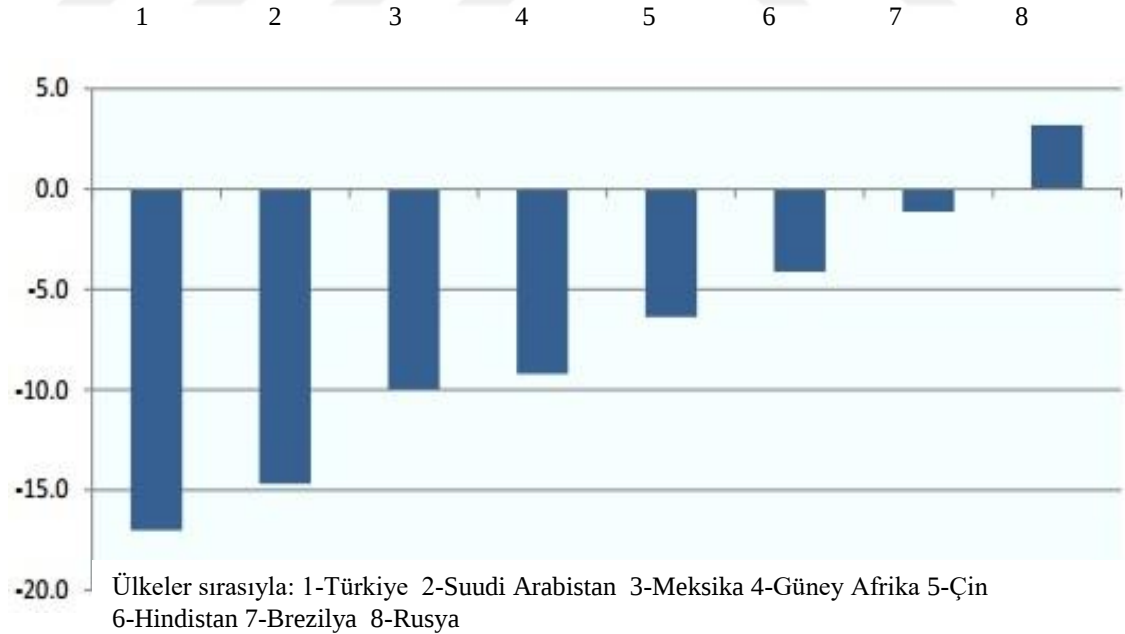
emeğin payının giderek azaldığını hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler bağlamında net bir şekilde ortaya koymuştur.

Şekil 8: G-20 Ülkelerinde Emeğin Payındaki Değişim, 1970-2014

Kaynak: OECD (2015).²⁸

Şekil 9 : Gelişmekte Olan Ülkelerde Emeğin Payındaki Değişim, 1995-2012

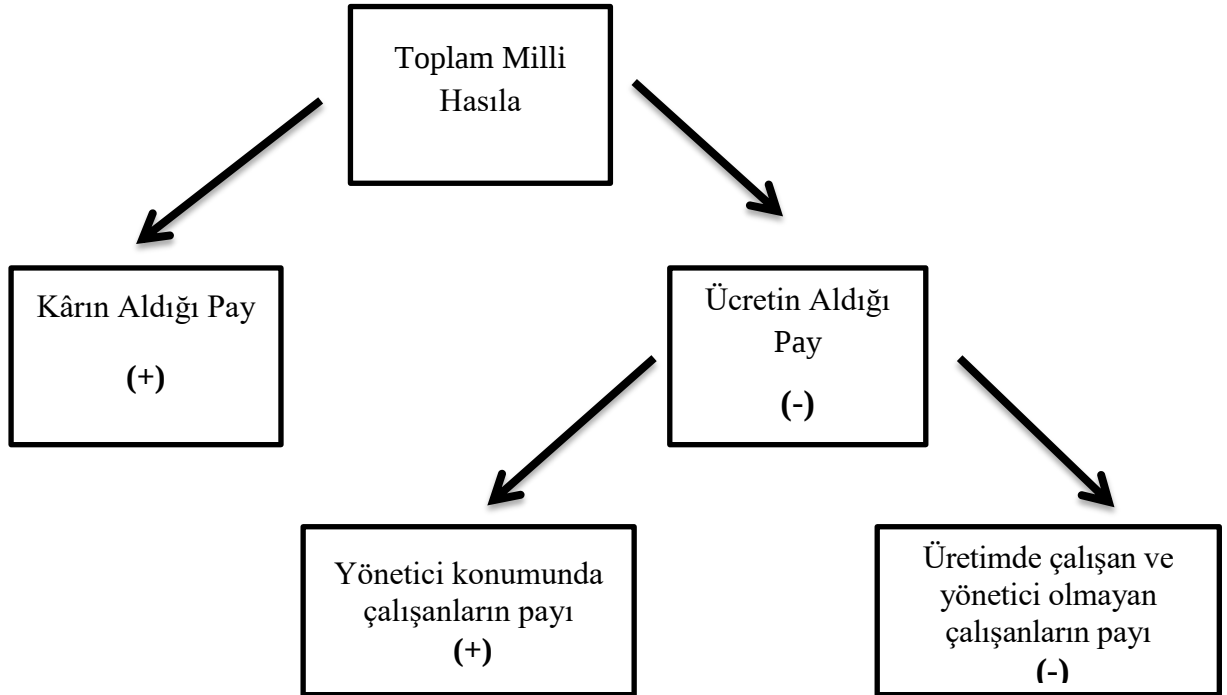

Kaynak: OECD (2015).

²⁸ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.oecd.org/g20/topics/employment-and-social-policy/The-Labour-Share-in-G20-Economies.pdf>. Erişim tarihi: 23.05.2017.

Şekil 8 ve 9'dan yola çıkarak denilebilir ki hanehalkları reel gelirlerinde herhangi bir artış yaşamamış ve kârın payının giderek artması ile reel ücretler baskılanmıştır. Fonksiyonel gelir dağılımında eşitsizliklere yol açan bu ilk mekanizma –kârın payının ücret payı aleyhine genişlemesi– post-Keynesyen iktisatçılar tarafından öne sürüldüğü haliyle yapısal sorunlar doğurabilecek potansiyele sahiptir. Bunun da ötesinde tamamlayıcı olarak görülebilecek nokta ücretin payının kompozisyonunda meydana gelen değişmedir. Ücret alan kesimde de bir ayrışma meydana gelmiş ve yönetici (*managerial*) ücretleri, üretim ya da yönetici olmayan (*nonsupervisory*) –ki ücretlilerin büyük bir kısmı bu kesime girer– çalışan kesimin aldığı ücretlerin aleyhine bir büyüme göstermiştir (Palley, 2002: 11). Bu durum halihazırda yeterince bozuk olan gelir dağılımını daha da bozucu hale getirmiştir.

Şekil 10: Toplam Hâsılanın Ücret ve Kâr Arasında Bölüşümü

Kaynak: Palley (2002: 12).

Toparlamak gerekirse, krizi yalnızca finansal düzlemde tartışmak ya da anaakımın öteden beri yaptığı üzere reel dinamiklerden kopuk bir şekilde ele almak krize yol açan mekanizmaları tam olarak kavramamızı engelleyecektir. Krizi post-Keynesyen teorinin yaptığı gibi reel bileşenler üzerinden analiz ederek bölüşüm odaklı bir kriz çözümlemesi oluşturmak krizi doğru bir şekilde yorumlamamıza imkan tanıyacaktır.

Krizin post-Keynesyen argümanlar etrafında detaylı bir biçimde incelemeden evvel bu seçimi rasyonel bir biçimde gerekçelendirmek gerekmektedir. Buna göre, post-Keynesyen teori kapsamlı ve tutarlı bir iktisat teorisi geliştirme yolunda ciddi bir mesafe kaydederek anaakım iktisada alternatif olma yolunda ciddi bir mesafe kaydetmiş ve anaakımın hakim konumdaki metodolojik yaklaşımına teorik, ampirik ve kuramsal bağlamda yanıt vermek için kapsamlı bir çaba içerisine girmiştir (Eichner ve Kregel, 1975). Yine, post-Keynesyen teorinin Marksistler, Kurumsalcılar, Yapısalcılar, Evrimci Okul, Fransız Düzenleme Okulu, Neo-Ricardocu Okul'un da aralarında bulunduğu pek çok eleştirel heterodoks iktisat okulu ile etkileşime girmekte ve çoğulcu bir anlayışla hareket etmektedir (Palley, 2016; Walters ve Young, 1997; 332). Bunların da ötesinde 'Büyük Durgunluk' öncesinde krizin geleceğini gören pek çok yazar post-Keynesyen iktisat geleneğinden gelmiştir. Dahası, kriz sonrası yazın üzerinde post-Keynesyen iktisatçılar ciddi bir literatür oluşturarak hem krizin nedenleri hem de politika çıkarımlarını geniş bir ölçekte tartışmıştır. Bu doğrultuda güncel kapitalist yaşam ve neoliberal politikaların etkilerini detaylı bir şekilde post-Keynesyen iktisatta görmek mümkündür. Krizle birlikte iktisat okulları arasında ciddi bir rağbet gören post-Keynesyen okul bölüşüm, toplam talep gibi temel meselelerin tekrar gündeme gelmesinde zengin bir içeriğe

sunmakta ve krizi açıklamaya yönelik yaklaşımların bütünlüklü bir bağlamda okunmasına fırsat tanımaktadır. Nitekim bahsedilen bu bütünlüklü bağlam Kalecki, Keynes, Minsky gibi önde gelen iktisatçıların kuramları ve modelleri ile son derece elverişli bir çerçeveye oturmaktadır. Böylelikle kriz arz yanlı argümanların hâkimiyet kurduğu iktisat yazınında talep yanlı analiz de tekrar gündeme gelmiştir. Aynı doğrultuda, krize götüren sürecin tümüyle finansallaşma vurgusu üzerine inşa edilmesi, post-Keynesyen düşünce içerisinde tamamlanmaya çalışılmış; borçluluk, eşitsizlik, tüketim gibi makroekonomik unsurlar üzerinden finansallaşma tartışmaları zenginleştirilerek daha geniş bir düzlemde tartışma olanağı ortaya çıkmıştır. Son olarak, krizin nedeninin yanlış teşhis edilmesi geleceğe yönelik tehlikenin tohumlarını da bağrında taşıdığı için (Harvey, 2015b) krizin nedensellik ilişkisinin doğru kurulması politika uygulamalarında da oldukça önem arz edecek olması anaakım önerilerin aksi yönde şekillenen post-Keynesyen politika önerilerini son derece önemli bir hale getirmektedir.

3.4 Büyük Durgunluk, Bölüşüm ve Post-Keynesyen Mekanizmalar

2008 krizinin Büyük Buhran'dan bu yana tecrübe edilen en şiddetli kriz olduğu hususu akademide genel olarak kabul edilmekle birlikte evvelce bahsettiğimiz üzere krizin reel dinamiklerine odaklanan kriz açıklamaları bilhassa geleneksel iktisat anlayışı tarafından sistematize bir biçimde reddedilmiştir. Ortodoks iddialara göre finansal piyasaların düzenlenmesi durumunda kriz durumu yaşanmayacaktır. Hem anaakım iktisadın hem de eleştirel heteorodoks akımların finansallaşmayı kritik bir faktör olarak görmesi doğru bir teşhistir ancak yalnızca bu

yönüyle bir nedensellik ilişkisinin kurulması mümkün gözükmemektedir. Böyle bir kavrayış, bütünlüklü bir çerçevede meseleyi incelememizi zorlaştırır ve büyük bir krize yol açan sosyo-ekonomik faktörleri daha geniş bir bağlamda tartışmayı imkansızlaştırır. Örneğin, hanehalklarının son otuz yılda ücretlerinde herhangi bir artış meydana gelmemesine rağmen neden borçlandığı konusu cevaplanması gereken bir soru olarak beklemektedir. Yine, baskılanmış ücretlere rağmen tüketim seviyelerinin krize dek korunmasının rasyonel bir düzlemde değerlendirilmesi gerekmektedir. Tezin ilk bölümünde neoliberal dönüşüm evresinde bölüşümde meydana gelen bozulmanın –hatta aşırılaşmanın– neoliberalizmin üzerine inşa edildiği temel mekanizmalardan biri olduğu iddiasını hatırlamak analizimiz için şu aşamada yeterli olacaktır. Öte yandan, bölüşümdeki bozulma yalnızca eleştirel heterodoks iktisadın dikkat çektiği bir husus olarak değerlendirilmemelidir. OECD kısa bir zaman önce yayınladığı raporunda zengin ve yoksul arasındaki farkın son otuz yılın en yüksek seviyesinde olduğunu göstermiş ve OECD ülkelerinde en zengin yüzde 10'luk kesimin en alttaki yüzde 10'luk kesime oranla yaklaşık 9,6 kat daha fazla gelir elde ettiği saptamasında bulunmuştur (OECD, 2015: 15). Dahası, halihazırda oldukça yüksek düzeyde seyreden eşitsizlikler krizle beraber daha da yükselme eğilimine girmiş ve on dokuzuncu yüzyıl iktisatçılarının resmettiği karamsar tabloyu tekrar gündeme getirmiştir. Tezin önceki bölümlerinde ileri sürdüğümüz argümanlar da bu doğrultudadır ve eşitsizliğin giderek artan bir oranda yeniden üretildiği sürdürülemez bir iktisadi yapının varlığına işaret etmektedir. O halde denilebilir ki bölüşüm sorununu yeniden iktisadi analizin merkezine yerleştirmek gerekmektedir (Piketty, 2014: 16).

Bölüşümün tekrar iktisadın merkezine yerleştirilmesi yönündeki tüm bu çağrı ve çabalara rağmen iktisadi analizin eşitsizlikler ve kriz ilişkisini bütünlüklü ve yaygın bir biçimde ele aldığını; krizle nedensellik ilişkisini kurarak bunu sistematik bir tutarlılık içerisinde geliştirdiğini öne sürmek pek olası gözükmemektedir. Bu bakımdan bölüşüm merkezli bütünlüklü bir arayışa yanıt veren ve bu arayışı krizden önce de somutlaştıran post-Keynesyen teorinin argümanlarını tezin bu bölümünde ele almak son derece faydalı olacaktır. Nitekim post-Keynesyen yazın krizin patlak vermesiyle birlikte bahsettiğimiz arayışa hız vermiş ve anaakım iktisadın geliştirdiği argümanlara keskin ve rasyonel yanıtlar vermekte başarılı olmuştur.

3.4.1 Bölüşüm ve Toplam Talep İlişkisi

İktisadi analiz uzunca bir zamandır talebin arzın gerisinde kalmayacağı ve efektif talebin yetersiz olmayacağı doktrinleri üzerinden şekillenmiş; bu doğrultuda talep yetersizliğine ilişkin alternatif açıklamalar göz ardı edilmiştir. Keynes bu durumu “kutsal engizisyonun İspanya’yı fethetmesi gibi Ricardo’nun İngiltere’yi fethetmesi” şeklinde tasvir ederek klasik teorinin olgun zaman iktisatçıları olan Marshall, Edgeworth, Pigou gibi iktisatçıların bu yetersizliğe ilişkin herhangi bir çıkarımda bulunmadığını ileri sürmüştür. Bu durumu esasında Keynes’in de iddia ettiği gibi “doktrinin projelendirilen çevreye uygun düşmesi” olgusu ile açıklamak mümkün görünmektedir. Bu doğrultuda geleneksel iktisat teorisi, –iktisatçıların yaşamlarını Candides gibi evinin bahçesini işleyerek geçirmeye vakfetmesine neden olan– yapılacak en iyi şeyin hiçbir şeye dokunulmaması iyimserliğini benimsemiş; efektif talep yetersizliğinin refahın karşısına çıkabilecek yegâne engel olduğunu

hesaba katmamıştır (Keynes, 2010 [1936]: 37-38). O halde rahatlıkla denilebilir ki iktisat yazını –daha önce bölüşüm meselesinde de ileri sürdüğümüz gibi– oldukça önemli ama önemli olduğu ölçüde tartışmalı bir tutum geliştirmiştir. Tezin bu bölümünde ele alınacak tartışma krize götüren mekanizmaları eşitsizlik ve toplam talep temelinde ilerlemektedir. Bu doğrultuda bölüşümdeki bozulmanın efektif talebi nasıl etkilediği ve bunun da krizin oluşmasında nasıl başat bir rol oynadığı post-Keynesyen iktisadın öne sürdüğü iktisadi argümanlar temelinde incelenecektir.

Bu noktada krize götüren nedensellik ilişkisini literatürde sıklıkla kullanılan sorular yordamıyla ele almak tezin eğildiği temel meselelerin aydınlatılması için yardımcı olacaktır.²⁹ Sorulacak soru(lar), eşitsizlik temelinde makroekonomik istikrarsızlıkları açıklayarak kriz mekanizmalarını anlaşılır kılacaktır. “Dağılımdaki bozulma/değişme toplam talep üzerinde bir etki meydana getirir mi? Bölüşüm meselesi tüketim harcamaları ile ilişkilendirilebilir mi?” (Brown, 2004: 292). “Gelir dağılımında eşitsizliğin giderek artması toplam talebin durgunlaşmasına yol açarak kriz yaratabilecek bir makroekonomik istikrarsızlık unsuru olabilir mi?” (Stockhammer, 2013: 8-9).

Bu sorular eşitsiz ve sınıf temelli gelir dağılımının tüketim ve yatırımın belirleyici bir ögesi olduğu kapitalist ekonominin kaçınılmaz doğasını akla getirir (Foster, 2008: 7). Yani üretilen malların potansiyel alıcısı çalışan-alt/orta sınıftır ve Keynesyen bir vurgu ile bu grup gelirlerinin tümüne yakın bir bölümünü harcar. Bu önermeyi yakın zaman tüketici harcamaları araştırmaları da desteklemektedir.

²⁹ Israrla Voltaire’in söylediği iddia edilse de esasında 18. yüzyıl Fransız politikacısı olan Pierre Marc Gaston de Lévis’e ait olan “Birini yargılamanın daha kolay yolu verdiği cevaplar değil sorduğu sorulardır” sözü soru sormanın gerekliliğini ortaya koyar. Bu eylem yüz yıl sonra Fransız antropolog Claude Levi-Strauss’un “bilim adamı doğru cevabı veren kişi değil; doğru soruyu soran kişidir” iddiasıyla zenginleşir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.molbiolcell.org/content/24/6/680.full> <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4214509/>. Erişim tarihi: 15.12.2016.

Örneğin 2014 yılında Birleşik Devletler’de yapılan araştırmada düşük gelirli grubun gelirlerinin yüzde 80-90 arasındaki kısmını yalnızca temel ihtiyaçlara ayırdığını ortaya koymuştur (Schanzenbach vd., 2016: 7). Yine aynı çalışmada orta sınıfın ciddi bir sıkışma içerisinde olduğu, milli gelirden orta sınıfın aldığı payın giderek düştüğü ve bu sınıfın kazandığı ücretlerin durgun bir seyir izlediği de yakın zamanın önemli bir gelişmesi olarak görülmektedir. Bu gelişmeler yalnızca hikayenin belli bir bölümünü yansıtır. Benzer bir biçimde, orta sınıf olabilmenin ya da orta sınıf içerisinde kalabilmenin maliyeti giderek artmakta, –yaşam standartını korumanın da ötesinde– temel ihtiyaçların hanehalkı bütçesinin daha büyük bir oranını işgal ettiği görülmektedir.³⁰ Bu doğrultuda bir “orta sınıf sıkışması”ndan (Wolff, 2010: 34) söz etmek mümkündür. O halde, bu sıkışma durumunun ya da alt gelir gruplarının alım güçlerindeki azalma hâlinin talep yaratım mekanizmalarını doğrudan etkileyerek makroekonomik bir istikrarsızlık unsuru olarak belirdiği öne sürülebilebilir..

Buraya kadar ele aldığımız bölümde yaşanan bozulma, ücretin payının giderek milli gelirdeki oranının azalması, ücretlerin baskılanması türünden tüm gelişmeler esasında kapitalizmin asırlık bilmecesini ortaya çıkarır. Bu bilmece, kapitalist sistemin bir yandan ekonomik büyüme ve yatırımları desteklemek için nihai olarak ücret-temelli tüketime yaslanırken, diğer yandan da ücretleri düşük tutmaya bağımlı olan bir birikim (tasarruflar ve yatırım) sürecini yaratmak zorunda olduğu şeklinde somutlaştırılabilir. Fonksiyonel dağılımın emek kısmında yer almayan kesiminin arzu ettiği durum birikimin sürdürülebilmesi için ücretleri baskılamak yönündedir; ancak böyle bir gelişme daha önce vurguladığımız hususlar

³⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için;

<http://www.pewsocialtrends.org/files/2010/10/MC-Middle-class-report1.pdf>

<https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2014/09/MiddleClassSqueeze.pdf>

doğrultusunda pek de olası gözükmemektedir. Nihayetinde tüketim-yatırım gibi unsurlar alt gelir grubu ya da orta sınıf diye tabir edilen sınıfın harcamalarına yapısal bir biçimde bağımlıdır. Neoliberal evre olarak adlandırdığımız dönemde uygulanan ücretleri baskılamaya yönelik politikaların başarılı olduğu göz önüne alındığında toplam talebin bu durumdan ciddi bir biçimde etkilendiği görülmektedir (Foster, 2008: 8-9).

3.4.2 Eşitsizlik ve Toplam Talep İlişkisinin Post-Keynesyen Dinamikleri

Bu noktaya kadar yapılan açıklamalardaki temel vurgu artan eşitsizliğin toplam talep üzerinde aşağı yönlü bir baskı oluşturduğuna yönelik idi. “Talep durgunlaşması” olarak da nitelendirilebilecek bu durum gelir dağılımında yaşanan dönüşümden ötürü gelirin harcama eğilimi yüksek olan alt-orta kesimden harcama eğilimi düşük olan üst gruplara geçmesiyle açıklanabilir. Daha önce de belirtildiği üzere, son otuz yılda uygulanan ve özellikle ücretli kesimi hedef alan politikalar göz önüne alındığında bu gelişmenin toplam talep üzerindeki etkisini analiz etmek tartışmamızı anlamlı kılacaktır.

Temel önerme esasında basit bir ilişkiyi içermektedir; ücretin milli gelirden aldığı pay azaldıkça tüketim harcamaları üzerinde negatif bir etki meydana gelmektedir ve ücret ile geçinen kesimin harcama eğiliminin kâr elde ederek geçinen kesime göre daha yüksek olması nedeniyle de tüketime yönelik talep düşmektedir. Bu temel mekanizma genelde ortodoks iktisatçılar tarafından uzun yıllar tartışılmış ve ücret payının azalmasının tek etkisinin toplam talep üzerinde belirmediği; kâr payının artmasının da önemli bir faktör olarak ortaya çıktığı iddia edilmiştir. Bu

kavrayışa göre, kâr payının artmasıyla birlikte yatırımlar üzerinde olumlu bir etki ortaya çıkmaktadır. Bu iddia bir anlamda iktisadi yapıda arzın başat bir rol oynadığına ilişkin anlayışın bir tezahürüdür. O halde bu iki karşıt görüşün bir amalgamı olarak iddia edilebilir ki “[ü]cretin payının giderek azalmasının toplam talep üzerinde ortaya çıkardığı toplam net etki değişkenlerin³¹ büyüklüğüne bağlıdır ve teorik olarak belirsiz durumdadır” (Stockhammer, 2013: 9-10).

Eşitsizlik ve toplam talep arasında doğrudan bir ilişki olmadığı ya da olabilecek ilişkinin eleştirel iktisat okullarının iddia ettiği şekliyle gerçekleşmediği anaakım kavramsallaştırması, Bhaduri ve Marglin (1990)’nin yaptığı “İşsizlik ve Reel Ücret” çalışması ile sorgulanmaya başlanmıştır. Bhaduri ve Marglin, toplam talebin kâr yanlı mı yoksa talep yanlı mı olduğundan yola çıkarak ücret payı ve toplam talep ilişkisinin saptanabileceğini iddia etmiş ve tartışmayı post-Kaleckiye bir düzleme taşımıştır. Tablo 5’te de görüleceği üzere, ücret-yanlı rejim ücret payında meydana gelen bir artışın daha yüksek bir toplam talebe neden olduğu ve tüketim etkisinin yatırım ve net ihracat etkisinden daha büyük olduğu rejimdir. Bu durumda ücret yanlı bir rejimde meydana gelecek ücretin payındaki artış, daha yüksek bir toplam talebe neden olacak ve tüketim etkisi diğer iki etkiden daha yüksek olacaktır. Kâr yanlı rejim ise ücret payındaki artışın toplam talep üzerindeki etkisinin negatif olduğu rejimdir. Böyle bir düzende, ücretin payında meydana gelecek bir artış bir öncekinin tam tersi bir etki yaratacak ve toplam talepte negatif bir etki meydana getirecektir. Bhaduri ve Marglin bu çalışmalarıyla Kaleckiye hipotezin vardığı noktayı şu şekilde netleştirmektedir: talep dolayısıyla ekonomi

³¹ Bahsedilen değişkenler tüketim, yatırım ve net ihracattır.

ücret yanlıdır (Bhaduri ve Marglin, 1990: 388; Blecker, 2015: 27; Onaran ve Stockhammer, 2008: 209-210; Stockhammer, 2013: 9).

Tablo 5: Kâr Yanlı ve Ücret Yanlı Rejimlerin Tanımı

		Ekonomi üzerindeki toplam etki	
		<i>Genişletici</i>	<i>Daraltıcı</i>
Gelir dağılımındaki değişimin toplum üzerindeki etkisi	<i>Kâr payında artış</i>	Kâr yanlı rejim	Ücret yanlı rejim
	<i>Ücret payında artış</i>	Ücret yanlı rejim	Kâr yanlı rejim

Kaynak: Lavoie ve Stockhammer (2012: 5).

Tablo 6: Bölüşüm Politikaları Temelinde İktisadi Düzenler

		Bölüşüm politika ve stratejileri	
		<i>Kâr yanlı politikalar</i>	<i>Emek yanlı politikalar</i>
İktisadi düzen	<i>Kâr yanlı</i>	Teorideki neoliberalizm Trickle down kapitalizmi	Başarısız sosyal reformlar
	<i>Talep yanlı</i>	Uygulamadaki neoliberalizm (istikrarsız, dışsal faktörlere ihtiyacı var; borç yanlı büyüme gibi)	Sosyal Keynesyenizm Altın çağ kapitalizmi

Kaynak: Lavoie ve Stockhammer (2012: 6).

Kaleckiyan argümanlar temelde talebin arzı izlediği ve bu sebeple ekonominin arz yanlı olduğu şeklindeki anaakım iddianın tam tersi olan ücretlerin yalnızca bir maliyet unsuru değil aynı zamanda talebin bir bileşeni olduğu önermesine dayanır (Onaran, 2016: 1; Onaran ve Galanis, 2012: 12). Ancak ülkelerin ekseriyetle

talep yanlı olduğu önermesinin aksine –tablo 6’da görüleceği üzere– emek karştı politikalar uygulamaya geçirilmiş ve sürdürülemez bir iktisadi düzen tesis edilmiştir. Yani, anaakımın ileri sürdüğu gelirin yeniden dağılımının kârlar lehine yapılması ve bu yeniden dağılımın yatırımı, istihdamı ve dolayısıyla büyümeyi olumlu yönde etkileyeceği önermesi problematik bir doğaya sahiptir (Onaran vd., 2011: 637-638).

Bu bilgilerden hareketle, bölüşüm ve talep arasındaki ilişkinin oldukça önemli bir tartışma alanı olduğu ve bu ikili arasındaki ilişkinin teorik olarak incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

3.4.3 Kaleckiyeen Bölüşüm-Toplam Talep Analizi

Bölüşüm ve toplam talep arasındaki ilişki iktisat yazınında –özellikle anaakım iktisatta– genelde göz ardı edilen bir unsur olarak yerleşiklik kazanmıştır. Bu ilişkinin kurulabilmesinin tarihsel öncüllerinden biri olan Keynes *Genel Teori*’de maliye politikasının gelirin adaletli bir biçimde dağıtılmasını sağlayarak tüketim eğilimini arttırılabileceğini ileri sürmüştür. Genel olarak bakıldığında ise Keynes’in gelir dağılımının önemine ilişkin ciddi kaygıları ve ipuçları olmasına rağmen bütünlüklü bir bölüşüm teorisi geliştiremediği görülür (Giovannoni, 2014: 7-9). Hatta Keynes’in (2010 [1936]) *Genel Teori*’nin son kısmında yazdığı “[i]çinde yaşadığımız iktisadi toplumun göze çarpan hataları tam istihdamı sağlamada gösterdiği başarısızlık ve servet ve gelirin keyfi haksız bölüşümüdür” önermesi dikkate alınırsa Keynes’in söylemden çok öte bir noktaya geçemediği ve analiz edilen ilişkinin teorik olarak yalnızca Keynes üzerinden kurulamayacağı ortaya çıkar. Nitekim Keynes’te bölüşüm temel bir problematik olarak ele alınmamakta; tüketim eğiliminin ve yatırım

teşviki temeli üzerinde bir analiz geliştirilmektedir (Eaton, 2013: 112). Dahası, sınıf kavramı ya da sınıf çatışması Keynes'in iktisadi analizinde yer almamaktadır. Keynes'e göre, ücretler ve kârlar gelirin çeşitli biçimlerinden yalnızca ikisidir. Kârlar ve ücretler arasında temelde bir karşıtlık ilişkisi bulunmamaktadır. Bu nokta özellikle Marksist iktisatçılar için son derece yapısal bir eleştiri nedeni olarak görünmektedir. Nihayetinde kârlar ve ücretler arasında antagonistik bir ilişki mevcuttur ki bu antagonizma kapitalist üretim ilişkilerinin özü olarak ön plana çıkar ve sınıf savaşımının temel nedenleri arasında yer alır (Eaton, 2013: 95).

Keynes'te bölüşüm odaklı ya da sınıf vurgulu bir analizin belirgin bir biçimde olmadığından hareketle Marksist, Kaleckiye, Kurumsalcı ve Sraffyan düşünceleri de içeren post-Keynesyen iktisat teorisi ve politikası bizlere sistematik ve bütünlüklü bir çerçeve sunmakta; talep-bölüşüm ilişkisini detaylı bir biçimde analiz ederek kriz bağlantısını kurabilmektedir (Hein, 2015: 22). Ayrıca, post-Keynesyen iktisat teorisinin son dönemde sıkça kullandığı Kaleckiye analiz yukarıda bahsedilen eksikliklerin kapatılması için son derece işlevsel gözükmekte ve bölüşüme ilişkin daha sağlıklı bir perspektif geliştirmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz bağlantıyı analiz etmek için Kalecki'nin argümanları kullanışlı bir çerçeve sunmaktadır. Buna göre, toplam gelir işçiler (W) ve kapitalistler (π) arasında bölüşülmektedir. " α_1 " ücret gelirinden harcama eğilimini; " α_2 " ise kâr gelirinden harcama eğilimini sembolize eder. Bu durumda toplam tüketim harcaması (C);

$$C = \alpha_1 W + \alpha_2 \pi$$

şeklinde tanımlanır. “ $\alpha_1 > \alpha_2$ ” olduğunda fonksiyonel gelir dağılımı içerisinde ücret geliri lehine uygulanacak olan yeniden dağılım tüketimi arttırmakta; dolayısıyla toplam talep olumlu bir biçimde etkilenmektedir (Brown, 2004: 292). Bu basit ama ilham verici analizi daha derin bir düzlemde tartışmak ve gelirin yeniden dağılımında ücret gelirlerini baskılamayı amaçlayan politikaların tüketimi, toplam talebi ve milli hasılayı olumsuz etkileyip etkilemediğini irdelleyen Brown’ın (2004) Kaleckiye mekanizmasını önde gelen post-Keynesyen iktisatçılardan biri olan Hein (2015) ile genişletmek yararlı görünmektedir.

Hein’in analizi, Kalecki’nin talep ve ücret-kâr ilişkisi içerisinde şekillenen sistematığıne kamu müdahalesinin olmadığı kapalı bir ekonomi modeli ile başlar (Hein, 2015: 4-7). Bu modele göre üretim süreçleri üç düzeyli bir şekilde yürütülmektedir. İlk düzey, yatırım mallarının üretildiği; ikinci düzey kapitalistler için tüketim mallarının üretildiği ve son olarak üçüncü düzey ise işçiler için tüketim mallarının üretildiği düzeydir. Üç düzey de birbirleriyle dikey olarak bütünleşmiş olup; lazım gelen tüm ham madde ve ara mallar ilgili düzeyler içerisinde üretilmektedir. Toplam milli gelir (Y) –daha önce de bahsettiğimiz gibi– işçiler ve kapitalistler arasında bölüşülmekte; işçiler ücret (W), kapitalistler ise dağıtılmamış kâr, faiz, temettü ve rantı içeren kâr (π) elde etmektedirler. Yatırımlar ise I ile gösterilmektedir. O halde milli gelir denkliğinin tüketim ve yatırımın toplamına eşit olduğundan hareketle;

$$Y=W+\pi=C_W+C_\pi+I \quad (1)$$

denkliğini kurmak mümkün görünmektedir.³² Ücret geliri elde edenlerin gelirlerinin neredeyse tümünü harcadığını ve hiç tasarruf etmediğini varsayıldığında³³ eşitliğin her iki tarafından da ücretleri çıkarmak mümkün olur. Kalecki'nin bu noktadaki temel argümanı kapitalistlerin harcadığını kazandığı, işçilerin ise kazandıklarını harcadığıdır ($W=C_W$) (Giovannoni, 2014: 11, Lopez ve Assous, 2010: 28). Bu durumda denklik;

$$\pi = C_\pi + I \quad (2)$$

hâlini alır. Denkliğin ifade ettiği kârların, kârdan yapılan harcamalar ve sermaye stoğuna yapılan yatırımdan oluştuğudur. Kalecki bu denklemi –geleneksel tutumdan farklı olarak– sağdan sola doğru okuma yolunu seçer ve kapitalistlerin yalnızca ne kadar tüketeyeceğine ve yatırım yapacağına karar verebileceklerini; ne kadar kazanacaklarına karar veremeyeceğini belirtir. Böylece ilk başta ele alınan üç ayaklı sistematik işlemektedir. İşçilerin harcaması ile üçüncü düzeyin değeri ekonomideki toplam ücretlere eşittir; kapitalistlerin kârları ile oluşan ilk iki düzey ise ekonomideki toplam kârlara eşittir. Bu noktada Keynes'in marjinal harcama/tasarruf eğilimi bağlamında ifade ettiği gibi kârdan yapılan tüketim için bir " $C_\pi = c_\pi \pi$ ",³⁴ tanımlanarak bir önceki denklige eklenebilir;

$$\pi = \frac{I}{1 - c_\pi} = \frac{I}{s_\pi} \quad (3)$$

Kaleckiye analiz en temel karakteristiklerinden biri gelirin ücret ve kâr arasında bölüşüldüğü argümanıdır. Kârın millî hasılanın bir bileşeni olduğundan

³² Yatırım-tüketim mallarının fiyatı; ve genel olarak toplam çıktının ortalama fiyatı eksik rekabet ortamında mark-up fiyatlama ile belirlenmektedir. Bu varsayım Post-Keynesyen iktisadın temel varsayımlarından biridir.

³³ $S_W = W - C_W$ ve $W = C_W$

³⁴ c_π kârdan yapılan tüketim eğilimini sembolize etmektedir ve " $0 < c_\pi < 1$ "dir.

³⁵ s_π kârdan yapılan tasarruf eğilimini sembolize etmektedir ve " $0 < s_\pi < 1$ "dir.

hareketle toplam kârların milli hasıla içerisindeki payını sembolize eden “h” parametresi de denkleme eklenirse;

$$Y = \frac{I}{(1-c_{\pi})h} = \frac{I}{s_{\pi}h} \quad (4)$$

sonucuna ulaşılır. Bu denklikte elde edilen temel sonuç kapitalistlerin yatırım harcamalarını milli hasıla ile ilişkilendiren bir Kaleckiye çarpan mekanizmasıdır (Hein, 2015: 7). Bu çarpan mekanizmasına göre yatırım harcamaları iddia edilen aksine kârdan yapılan tasarruf ve kârın yurt içi hasıladaki payı ile aksi istikamette hareket etmektedir. O halde Kaleckiye analize göre tasarruftaki artış, kârları ve milli geliri azaltmaktadır. Ayrıca milli hasıla içerisindeki kârın payının ücrete göre giderek fazlalaşması hem gelir dağılımının daha da bozulmasına hem de toplam hasılanın zarar görmesine neden olur. Bu sebeple denebilir ki Kaleckiye analiz, son otuz yılda tecrübe edilen kârın milli hasıladaki payının giderek artması ve ücretlerin baskılanması yönündeki makroekonomik politikaların gayri safi yurt içi hasıla üzerinde olumsuz bir etki yaratmasını öngörmektedir.

Bu beklenti –yukarıda atıfta bulunulan– çarpan mekanizmasının daha dinamik bir denklem içerisinde test edilerek yüksek gelir-düşük gelir grupları ayrışmasında da sınanabilir. Buna göre Cynamon ve Fazzari’nin (2015b: 12):

$$M = \frac{1}{1 - \forall_H \alpha_H (1 - T_H) - (1 - \forall_H) \alpha_L (1 - T_L)}$$

denklemini kullanmak mümkündür.³⁶ Yüksek gelir grubunun 1980’den bu yana aldığı payın artması olgusunu dikkate alan yazarlar, modeli üç farklı senaryo

³⁶ “M” çarpanı, “H” yüksek gelir grubunu, “L” düşük gelir grubunu, “ α_H ” ve “ α_L ” sırasıyla yüksek gelir ve düşük gelirli grubun vergi sonrası harcama eğilimini, “T” ise marjinal vergi oranını ve “ $\forall_H$ ” ise yüksek gelir grubu tarafından kazanılan gelirin payını sembolize etmektedir.

bağlamında sınıamaktadır. Buna göre, α_L 'nin 0,4 ve α_H 'nin 0,2 olduğu durumda $\forall_H$ 'nin payının artması çarpanı yüzde 3,7 azaltmaktadır. İlk durumda ele alınan harcama eğilimlerinin gerçeklikten uzak görünmesine rağmen bu durum milli gelirde yüzde 4'lük bir düşüşe neden olmuştur. Harcama eğilimlerinin her iki grup için de daha yüksek olduğu saptamasından hareketle α_L 'nin 0,92 ve α_H 'nin 0,82 olduğu durumda gelirdeki payın yüksek gelir grubu lehine dağılması çarpanı yüzde 9,5 azaltmaktadır. Son durum ise gerçeğe daha da yakınlaşmakta ve Keynesyen vurgu üzerine şekillenmektedir. α_L 'nin 0,95 ve α_H 'nin 0,65 olduğu bu senaryoda çarpanda görülen düşüş yüzde 13,6'ya varmaktadır. Önceki sayfalarda iddia edildiği üzere, düşük gelir gruplarının gelirlerinin tümünü harcayacağı ancak yüksek gelir gruplarının gelirlerinin belli bir kısmını tasarruf edeceği iddiası dikkate alındığında eşitsizliğin hayati bir husus olduğu argüman daha da önem kazanacaktır.

Bu noktaya kadar ele aldığımız hususları kısaca gözden geçirerek bir adım daha öteye gitmek gerekmektedir. Vurgulanmaya çalışılan bölüşüm ve toplam talep arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin genelde göz ardı edildiğinden hareketle post-Keynesyen iktisadın Kaleckiye bağlamında teorik bağlantının oluşturulabileceği idi. Bu doğrultuda Kalecki'nin analizinin öngördüğü gelirin işçi sınıfı ve kapitalist sınıf arasında ücret ve kâr olarak fonksiyonel dağıldığı argümanına referans verildi. Bu iddia ile birlikte son otuz yılda uygulanan neoliberal politikaların ücretin payını azaltarak kârın payını yükselttiği öne sürüldü ve bunun da işçi sınıfının tüketimini olumsuz yönde etkilediği literatür bağlamında incelendi. Nihayetinde anaakımın uzunca bir zamandır iddia ettiği gibi ücretler yalnızca bir maliyet unsuru değil (dış talebi dışarıda bıraktığımızda), aynı zamanda talebin bir bileşenidir. Kalecki'nin ileri

sürdüğü gibi toplam talebin ücret yanlı olduğu önermesini dikkate alarak³⁷ tüm bu makroekonomik yönelimin (arz yanlı) toplam talep üzerinde olumsuz etki doğuracağı iddia edildi. Analiz biraz daha derinleştirilip Kalecki'nin formülasyonu üzerinden çıkarımlarda bulunularak ekonominin kâr elde eden kesimini memnun etmeye yönelik uygulanan politikaların özellikle yatırımda istenen sonuçları ortaya çıkarmayacağı ortaya konuldu ve kârın payının toplam hasıla içerisinde giderek artmasının toplam talep mekanizmasının işleyişine önemli ölçüde darbe vurduğu vurgulandı.

Tüm bu iddialar esasında krizi açıklamaya yönelik post-Keynesyen argümanların önemini göstermektedir. Kalecki (1971), Rowthorn (1981), Dutt'un (1987) çalışmalarıyla açılan patikadan ilerleyen post-Keynesyen yazın Kaleckiye analizi yalnızca teorik olarak kurgulamamış; aynı zamanda önemli ampirik bulgulara da ulaşmıştır. Bu ampirik bulgulara ulaşmak için toplam talep fonksiyonunu,

$$AD=C(Y,\Omega)+I(Y,\Omega,z_I)+NX(Y,\Omega,z_{NX})+G(Y,z_G)$$

şeklinde ele alan yazarlar (Stockhammer vd., 2008: 4) ücret ve kâr arasındaki yeniden dağılımın tüketim, yatırım ve net ihracat üzerindeki etkisini bulmayı amaçlamaktadır.³⁸ Kaleckiye modeldeki temel varsayımların yinelenildiği bu modelin sonuçlarına göre yurt içi hasılda kâr payından ücret payı lehine yapılacak yüzde 1'lik bir yeniden dağılım 0,43 oranında bir tüketim harcaması genişlemesini

³⁷ Post-Keynesyen teorelin yakın dönemde en önemli isimlerinden olan Özlem Onaran, tüm dünya ekonomilerinin talep yanlı olduğunu iddia eder. Detaylı bilgi için bkz. http://www.global-labour-university.org/fileadmin/GLU_Column/papers/no_129_Onaran.pdf. Erişim tarihi: 22.05.2017.

³⁸ Avro bölgesindeki ülkelerde fonksiyonel gelir dağılımı ve toplam talep arasındaki ilişkiyi bulmaya çalışan yazarların ele aldığı modelde, AD toplam talebi, C tüketimi, I yatırımı, NX net ihracatı ve G hükümet harcamaları göstermektedir. Tüketim, yatırım ve net ihracat gelirin (Y), ücret payının (Ω) ve z olarak sembolize edilen kontrol değişkeninin bir fonksiyonudur. Ayrıca, modelde hükümet harcamaları otomatik stabilizatör etkisinden dolayı çıktının bir fonksiyonu olarak ele alınmıştır. Modelin odak noktası özel kesim olduğundan ötürü bu varsayımın sonuç üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

beraberinde getirecektir. Bu yeniden dağılım durumunun yatırımda yaratacağı negatif etki ise yalnızca 0,07 oranında bulunmuştur. Bu durum yurt içi ekonominin açık bir şekilde ücret yanlı olduğunu göstermektedir. Tüketim ve yatırımın toplulaştırılmış etkisi ise gayri safi yurt içi hasılanın 0,3 oranında pozitif etkilenmesidir. Net ihracatın da analize dahil edilmesiyle ulaşılan bulgular da ücret payının artışının yurt içi hasılda kayda değer bir olumlu etki yarattığını göstermiştir (Stockhammer vd., 2008: 7-17).

Benzer bulgulara Onaran ve Galanis (2012) de ulaşmıştır. Bu bulgulara göre, yurt içi talep (hükümetin dahil edilmediği analizde) tüm ülkelerde ücret yanlıdır. Bu durumun temel nedeni tüketimin yatırıma oranla kâr payındaki değişmelere karşı daha hassas olduğu şeklinde açıklanmıştır. Ekonominin kâr yanlı olması yalnızca net ihracattan kaynaklanan etkinin tüketim etkisini telafi etmesi durumunda mümkün olmaktadır. Ancak, net ihracatın böyle bir etki yaratabilmesi özellikle büyük ülkelerde mümkün görünmemektedir. Çünkü büyük ülkelerde net ihracatın oranı toplam talebin görece küçük bir parçasını oluşturmaktadır. Çalışmanın ulaştığı en önemli bulgu ise kâr yanlı rejimlerin var olması durumunda dahi dünya ekonomisinin talep yanlı olduğu şeklindedir. Bu sebeple ülkelerin ücret paylarında eşanlı bir kısıntıya gitmesi durumunda tüm ülkelerin yurt içi taleplerinde olumsuz bir etki meydana gelecek ve dünya ekonomisi daralacaktır. Yine benzer doğrultuda iddia edilebilir ki Bhaduri ve Marglin'in (1990) çalışmaları temelinde yükselen Kaleckiye analize göre dünyanın hemen hemen tüm bölgelerinde ücret artışının büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir (Onaran, 2016: 18-19).

Önceki sayfalarda yaptığımız üzere soru vasıtasıyla ilerlemek mümkün görünmektedir: “[a]rtan eşitsizliğin tüketim harcamalarını azaltarak toplam talep

üzerinde olumsuz bir etkide bulunması kavrayışı ele aldığımız neoliberal dönem için açık bir şekilde doğrulanabilir mi?” (Stockhammer, 2013: 9). Stockhammer’a göre (2013) bu soruya yanıt verebilmek için bir önceki önermenin satır aralarına bakmakta fayda vardır. Önerme “*ceteris paribus*” varsayımı altında doğrudur. Ancak gerçekten de neoliberal dönemde tüm diğer değişkenleri görmezden gelmek mümkün müdür?

Bu sorunun yanıtını bölümdeki bozulmanın artmasıyla tüketimi ve dolayısıyla toplam talebi ilişkilendiren Brown’ın (2004) modelinde bulmak mümkündür. Brown’ın ulaştığı sonuç yalnızca toplam talep-eşitsizlik ilişkisini değil, evvelce ulaşılan bulguları da birbiriyle bağlantılı hale getirerek okuyucuya bütünlüklü bir çerçeve sunulmasını kolaylaştıracaktır. Modelin cevap aradığı temel soru gelir dağılımı sorununun tümüyle elimine edilmesi halinde tüketimde ne gibi bir değişiklik olacağı; tüketimin ne oranda artacağıdır. Bu sebeple yazar gerçeğe yakın veriler kullanarak Birleşik Devletler ekonomisini analiz etmektedir³⁹ (Brown, 2004: 294).

Bu çerçeveyi bütünlüklü bir temele oturtabilmek için ise Brown, temsili bir ajanın belirli bir tüketim fonksiyonunun oluşturulması gerektiğini; bunun için ise Marksist “toplumsal olarak gereken asgari tüketim düzeyi” kavramının kullanışlı bir çerçeve sunduğunu iddia eder. Cari gelirden bağımsız dışsal bir değişken olarak modele eklenen ve sosyal ve ekonomik hayata katılmak için gerekli minimum mutlak tüketim düzeyini (μ) sembolize eden bu değişken ile tüketim fonksiyonu;

$$C_i = \mu_i + Y_i^a \quad (1)$$

³⁹ Birleşik Devletler’in 2001 yılı verilerini kullanan Brown’ın modeline ilişkin yaptığı varsayımlar şu şekildedir: i. 15 yaş üstü nüfus 216 milyondur. ii. Ortalama toplam gelir kişiler arasında bölününce ortaya çıkan rakam 33,419 dolardır. Medyan (ortanca) gelir ise 25,434 dolara eşittir. iii. Nüfus onluk bölümlere ayrılmış ve her bir onluk grup 21,6 milyondan oluşmaktadır, iv. Tüm gelir gruplarındaki bireylerin harcama kalıpları ilgili grupların temsili ajanlarına (agent) tümüyle uyumludur.

olur.⁴⁰ Bu eşitlik toplam nüfus için uygulanırsa;

$$C = \sum_{i=0}^n (\mu_i + Y_i^a) \quad (2)$$

denklemini elde edilir.⁴¹ Denklemin reel dünyayı yansıtmaları için gerçekçi veriler kullanan Brown'ın⁴² oluşturduğu denklemin nihai hâli (3) numaralı denklemdeki gibidir:

$$C = \frac{\sum_{i=0}^n (12,717 \$ + Y_i^a)}{Y_t} = 0,945 \quad (3)$$

Yazarın “a” katsayısı için bulduğu değer 0,9467'dir.⁴³ Modelin literatürde etki yarattığı asıl nokta ise gelir dağılımındaki eşitsizlik ve ortalama tüketim eğilimi arasındaki ilişkinin açık bir şekilde ortaya konmasıdır. Bu amaçla, modelin simülasyonu için gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçmekte sık başvurulmuş “*Theil Endeksi*” kullanılır.⁴⁴

Modelin sonuçları yorumlanacak olursa, ‘T’nin değeri ilk aşamada 0,1466 bulan yazar, ancak gelir dağılımındaki değişimlerin toplam harcama eğilimi üzerinde etki bırakacak kadar güçlü olması durumunda gelir dağılımı-toplam talep ilişkisinin ortaya net bir biçimde çıkacağını iddia eder. Bu durumda, gelir dağılımı-toplam talep ilişkisinin berraklaşması için Theil endeksinin “0” (sıfır) şeklinde belirlenmesi ile

⁴⁰ “ μ_i ” tüketicinin dışsal bileşenini ve Y_i , “i” bireyinin gelirini ifade eder. “a” ise Keynesyen teoride olduğu gibi $0 < a < 1$ değerini alır ve harcanabilir gelir arttıkça marjinal harcama eğiliminin azalacağını onaylar.

⁴¹ Denklemin içerisinde tanımlanmış olan μ_i bileşeninin (toplumsal olarak gereken asgari tüketim düzeyi) değerini ise Brown (2004), ortanca hanehalkının gelirinin yarısı dolar olarak belirlemiştir.

⁴² “a” değişkeninin değerini saptamaya yönelik Brown, resmi verilere başvurmak suretiyle toplam tüketicinin harcanabilir gelire olan oranı (0,945) seçer ve bu oranı “a” değişkenine ulaşılabilmek amacıyla aşağıdaki eşitliğe yerleştirilerek denkliği çözümlemeye girişir.

⁴³ Bu eşitlikte Y_t toplam geliri göstermektedir (yaklaşık olarak 7,2 trilyon dolar).

⁴⁴ Modelin simülasyon aşamalarının daha da detaylı analizini Brown (2004)’te bulmak mümkündür. Bu aşamada Theil Endeksi’nin $T = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n r_i \cdot \log r_i$ şeklinde ilgili çalışmada yer aldığını belirtmek okuyucunun dikkatini dağıtmamak açısından önem arz etmektedir. Değişkenlerin açıklaması ise şu şekildedir: r_i bireyin gelirini sembolize eden Y_i ve ortalama geliri sembolize eden μ_y arasındaki orandır. Yani $r_i = \frac{Y_i}{\mu_y}$ ve $\mu_y = \frac{\sum_{i=1}^n Y_i}{n}$ dir.

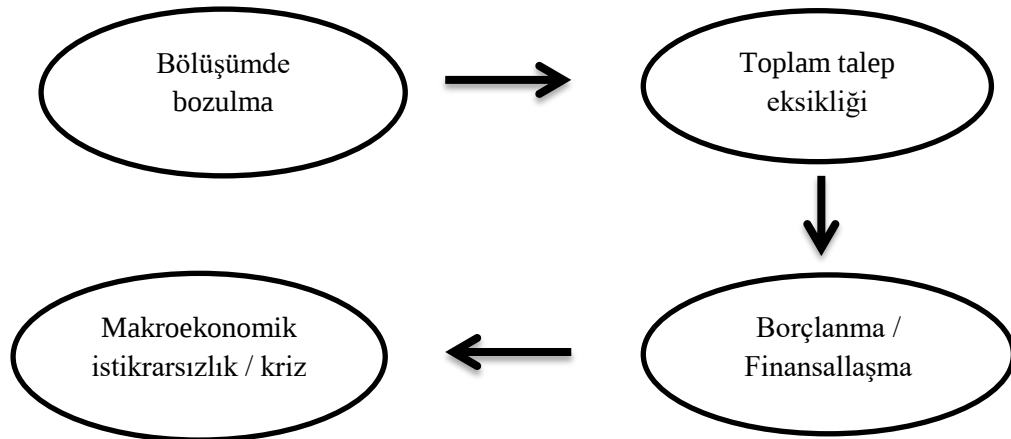
şaşırtıcı sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre yüksek bir eşitsizlik oranından ($T=0,1466$) tümüyle eşitlikçi bir dağılıma ($T=0$) geçildiğinde, bu değişimin tüketim üzerindeki etkisi yaklaşık yüzde 1'dir. Ek olarak, böyle bir durumda ortalama tüketim eğilimi 0,954 olarak bulunmuştur. Bu sonuç yapısal bir sonuçtan ziyade sınırlı bir ilişkinin varlığını teyit eder. Ancak esas vurgulanan nokta, modelde ortaya konan bir varsayım ile ulaşılan sonuçların tümüyle dönüşüme uğrayacağıdır. Yazar, yukarıda elde edilen sonuçlara “harcamaların cari gelir ile sınırlandırılmadığı” varsayımı ile ulaşmıştır. Brown’ın elde ettiği tüm bulgular en alttaki ondalık gelir grubunun yaklaşık gelirlerinin üç katını harcadığı gerçeğinden hareketle ortaya çıkmıştır. O halde, cari gelirin tüketim üzerinde kısıtlayıcı bir etkide bulunmadığı makroekonomik bir ortamda gelir dağılımındaki bozulma ile toplam talep arasında belirgin bir ilişki saptanamamıştır. Bu durumda sorulması gereken bireylere tüketimlerinin gelirlerini aşamayacağı şeklinde bir kısıt dayatıldığında sonuçlarda ne türden bir değişiklik olacağıdır (Brown, 2004: 298). Brown tarafından sorulan bu soru öne sürülen iddiaları onaylayan bir sonuca yol açacaktır. Nitekim $C \leq Y$ kısıtının geçerli olduğu durumda gelir dağılımı ile toplam talep arasındaki ilişki belirginleşir ve bölüşümdeki bozulma toplam talep üzerinde ciddi sonuçlar doğurur. Ulaşılan bulgulara göre, sıkı bütçe kısıtı altında tüketimin gelire oranında yüzde 16’lık bir düşüş meydana gelir. Toparlamak gerekirse, yüksek bir eşitsizlik içeren bölüşüm durumundan tümüyle eşitlikçi bir dağılım durumuna geçildiğinde eşitsizlik ve toplam talep arasında kayda değer bir ilişki ilk aşamada saptanamamıştır. Bu ilişkisizlik durumu bireylerin esnek harcama yapabilecekleri; yani gelirlerini aşan bir tüketime kredi vb. enstrümanlarla borçlanarak başvurabileceği bir ortamda test edilmiştir. Esasında neoliberal dönemin temel hikayesi –daha önce değindiğimiz şekilde–

borçlanarak yaşamın idame ettirilmesi şeklinde cereyan etmiştir. Ancak bireylere sıkı bütçe kısıtları dayatıldığında; yani borçlanma olanakları azaldığında ya da ortadan kalktığında –ki krizin patlak vermesiyle yaşanan budur– ortaya çıkan sonuç gelir eşitsizliğinin toplam efektif talebi ciddi bir biçimde etkilediğidir. Bu bulgu bilhassa alt gelir grupları için oldukça geçerli görünmektedir. Son otuz yılda uygulanan neoliberal politikalarla beraber alt ve orta sınıflar ücretleri baskılanmasına rağmen tüketim seviyelerini borçlanarak sürdürebilmiş ve toplam talep mekanizmasında açığa çıkması gereken eksiklik ortaya çıkmamıştır. Eşitsizlikteki çarpıcı artışa rağmen örtük mekanizma ya da telafi edici mekanizma kavramsallaştırmamız da bu doğrultuda bulgularla son derece uyum içerisinde görünmektedir.

Özetle, eşitsizlik ve toplam talep arasındaki ilişkinin krizi anlamada ve çözümlemede son derece önem taşıdığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Ücretli emeği baskılayan politikalar ile birlikte fonksiyonel gelir dağılımında ücretin payının giderek baskılanması toplam talep eksikliği sorununu beraberinde getirmiştir. Tüketime toplam talep içerisinde oldukça önemli bir yer teşkil ettiğinden ve sistemin giderek tüketim temelli bir karakteristiğe evrilmesi gerçeğinden hareketle toplam talep yaratım mekanizmasının ciddi bir yapısal sorun içerisine girdiği görülmektedir. Bu yapısal eksiklik bir takım telafi edici mekanizmalar çerçevesinde görünmez bir karakter halini almış ve yapısal sorunun ortaya çıkmasını geciktirmiştir. Bahsettiğimiz telafi edici mekanizma hanehalklarının giderek borçlandırılması ve borcun giderek bilhassa alt ve orta sınıflarda varoluşsal bir görünüm halini almasıdır (Setterfield, 2010: 25; Setterfield, 2012: 15-17; Setterfield, 2014: 2; Stockhammer ve Onaran, 2012: 191-192).

Öte yandan, Kaleckiye analiz nedensellik ilişkisinin doğru kurulabilmesi için Keynes'te eksik olan temaları tamamlamanın da ötesine geçmiş, güncel kapitalizme ve kapitalizmin sorunlarına ciddi yapısal eleştiriler getirmiştir. Örneğin, Keynes'te görmenin mümkün olmadığı sınıf eleştirisi Kalecki'de mevcuttur. Kalecki'ye göre, arzu edilen tam istihdam durumu standart anaakımın iddia ettiğinin aksine enflasyonist bir etki yaratmadan ve ücret-kâr arasındaki antagonistik ilişkiyi ortaya çıkarmadan da sağlanabilir. Ancak tam istihdamın devlet eliyle ve özel kesimi dışlamadan tesis edilmesi sermayenin arzu ettiği bir durum değildir. Sermayenin bu karşı çıkışının temelleri genelde iktisadi gerekçelerin ötesindedir; hatta denilebilir ki iktisadi gerekçelerle ilişkisi son derece azdır. Nitekim Kalecki, tam istihdamın sağlanmasından sonra ortaya çıkacak olan politik değişimlerin ana gündem olduğunu ileri sürmektedir. Tam istihdam ile sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü azalacak; işçiler sermayenin boyunduruğundan kurtulmak için avantajlı konuma geçecektir. Böyle bir ekonomide işten çıkarma işçileri disipline etme aracı olma yetisini kaybedecek ve hem fabrikadaki iş disiplini hem de politik istikrar sermaye aleyhine değişecektir ki bu durum kârlardan çok daha öte bir sınıf çatışması ihtimalini gündeme getirmektedir (Kalecki, 1943: 326).

Şekil 11: Bölüşüm ve Toplam Talep Arasındaki İlişki

3.4.4 Kişisel Gelir Dağılımı, Borçlanma ve Kriz İlişkisi

‘Büyük Durgunluk’ ile birlikte eşitsizliklerin tekrar iktisadi ajandaya eklendiği ancak eşitsizlik-kriz ilişkisinin sistematik bir biçimde ele alınmadığı daha önce iddia edilmişti. Post-Keynesyen iktisadın bu sistematik analiz arayışına cevap verecek bütünlüklü çalışmalar yaptığı ve eşitsizlikte yaşanan yoğunlaşmanın krize yol açabileceğine ilişkin bulgulara ulaştığı da yine aynı doğrultuda belirtilmişti. O halde, krize yol açan bölüşüm merkezli analizleri kişisel gelir dağılımı ve hanehalkı bilançoları bağlamında da inceleyerek eşitsizlik-kriz ilişkisine ilişkin geniş bir perspektif sunabiliriz.

1980’lerden itibaren eşitsizliklerin giderek artması ve gelir artışının alt sınıflar için durgunlaşması hatta gerilemesi olgusunu dikkate aldığımızda ilk olarak kişisel gelir dağılımındaki bozulmanın krize yol açabilecek bir unsur olup olmadığı sorusunun peşine düşmek anlamlı bir çaba gibi görünmektedir. Bu noktada üç ayaklı bir analiz geliştirilerek eşitsizliklerdeki artış hanehalkı harcamaları ve tüketici borcu ile ilişkilendirilebilir. Hanehalklarının gelir, tüketim ve bilançolarını yüzde 95’lik en alt gelir grubu ve yüzde 5’lik en üst gelir grubu şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutularak hemen ardından Cynamon ve Fazzari (2015a: 374) şu soruyu sorar: “[G]elir eşitsizliğinin artması hanehalklarının borçlarında sürdürülemez bir artış yaratarak bilançolarını olumsuz bir şekilde etkilemiş ve krizin oluşmasına neden olmuş mudur?”.

Bu soruya cevap vermeden evvel birkaç açıklama yapma gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Buna göre, alt sınıfların gelirlerinde bir artış olmadığı saptamasından hareketle –Keynesyen tüketim fonksiyonunun öngördüğü şekilde– bireylerin harcamalarını cari gelire göre yapması beklenmektedir. Gelirlerinde baskılanmayı

tecrübe eden alt sınıfların tüketim seviyelerini bu doğrultuda sabit tutması ya da aşağıya çekmesi beklenmektedir.⁴⁵ Ancak eşitsizliklerin artmasına paralel olarak reel gelirleri baskılanan bireylerin tüketim düzeylerinin de baskılanması beklentisi kriz zamanına dek görülmemiş ve hanehalklarının borçluluk oranlarında tarihte benzeri görülmemiş bir artış yaşanmıştır. O halde denilebilir ki borçluluk oranlarının bu denli yüksek seyretmesi makroekonomik kırılganlığa neden olmuş ve baskılanmış gelire rağmen tüketim düzeylerinin borçlanma olanaklarının genişliği nedeniyle devam ettirilmesi hanehalkı bilançolarının tümüyle bozulması sonucunu doğurmuştur. Bu nedenlerden ötürü, bahsettiğimiz bu mekanizma sürdürülebilir bir görünüm sergilememektedir ve bu mekanizmanın yarattığı makroekonomik kırılganlıklar krizin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Gelirin gruplar arasındaki dağılımının son otuz yılda ciddi oranda bozulduğunu ileri sürecektir olmamızdan ötürü bu inceleme şeklini seçmemizin nedenini irdelemekte yine fayda vardır. Buna göre eşitsizliği incelerken odak noktamızı gruplar arasındaki eşitsizliği incelemek şeklinde somutlaştırırsak ve bu sayede yüksek gelirli-düşük gelirli ayrımını netleştirirsek eşitsizliğe ilişkin bulguları daha berrak bir biçimde anlayabiliriz (Cynamon ve Fazzari; 2015a: 373-374; Kumhof vd., 2013: 10; Kumhof ve Ranciere, 2010: 6; Saez, 2015: 6-9; Wisman, 2013: 923-924).

⁴⁵ Bu beklentinin temel nedeni, Keynesyen tüketim fonksiyonunun cari gelire bağlı olduğu önermesiyle açıklanabilir.

Tablo 7: Gelir Grupları Bazında Reel Gelir Artışı, Birleşik Devletler (1976-2006)

Gelir Dilimi	Reel Gelir Artışı (\$)	Yüzdelik Artış
<u>En Alt Yüzde 20</u>	900	6,3
<u>En Üst Yüzde 20</u>	76,500	79,9
<u>En Üst Yüzde 1</u>	745,100	232

Kaynak: Wisman (2013: 924).

Tablo 8: Gelir Grupları Bazında Reel Gelir Artışı, Birleşik Devletler (1993-2012)

En Üst Yüzde 1 Reel Gelir Artış Oranı %	En Alt Yüzde 99 Reel Gelir Artış Oranı %
86,1	6,6

Kaynak: Saez (2015: 6).

Tablo 7 ve 8’den de anlaşılacağı üzere bölüşümdeki bozulmanın gelir grupları şeklinde incelenmesi genel tablonun incelenmesini kolaylaştıracak ve son otuz yılda bölüşümün temelde alt gelir grupları aleyhinde bir bozulma yarattığı ve üst grupların giderek daha yüksek oranda pay aldığı saptamasının haklılığını ortaya çıkaracaktır.

Eşitsizlik-kriz ilişkisini ele alacağımız temel soruya tekrar dönecek olursak bu noktada yakın dönem post-Keynesyen iktisat okulunun önde gelen isimlerinden Cynamon ve Fazzari’nin (2015a) hanehalkı bilançolarından hareketle oluşturdukları çerçeveyi işlevsel bir biçimde yorumlayabiliriz. Çerçevenin temel eksenini

hanehalklarının gelir art(may)ışı, baskılanmış gelire rağmen hanehalklarının tüketim kararları ve bu kararların bilançolarında yarattığı tahribat şeklinde somutlaştırılabilir (Cynamon ve Fazzari, 2015a: 373-374).

Yazarların oluşturdukları hanehalkı bilanço modeline göre (Cynamon ve Fazzari, 2015a: 378) harcanabilir kişisel gelir aşağıdaki şekilde gibidir:

$$\begin{aligned} \text{Harcanabilir Kişisel Gelir (DPI)} + \text{Gerçekleşmiş Sermaye Kazançları} = \\ \text{Kişisel Tüketim Harcamaları (PCE)} + (\text{Kişisel Tasarruf} + \text{Gerçekleşmiş} \\ \text{Sermaye Kazançları}) \end{aligned} \quad (1)$$

Daha önce de belirtildiği üzere, hanehalklarının borçlarının analizin odak noktası haline getirilmesi genel olarak ele alınan hanehalklarının bilançoları ile bunların makroekonomik etkileri ile bağlantısının kurmak gerekliliğinden ileri gelmektedir. Bu amaçla, hanehalklarının bilançosu gelir-tüketim arasındaki ilişkiye entegre edilir. Cynamon ve Fazzari (2015a) bu noktada varlıkların satılması-satın alınması (varlıklardaki aktif değişimler) ve piyasa fiyatlarındaki değişime bağlı olarak varlıkların değer kazanması nedeniyle oluşan bilanço değişimleri arasında bir ayrım yapılması gerekliliğini iddia ederek eşitliği tekrar formüle eder:

$$\begin{aligned} \text{DPI} + \text{Gerçekleşmiş Sermaye Kazançları} + \text{Yeni Borç Alma} = \\ \text{Giderler} + \text{Varlık Alımları} - \text{Varlık Satışı} + \text{Anapara Ödemesi} \end{aligned} \quad (2)$$

Temelde ilgilendiğimiz mesele olan gelir dağılımındaki bozulma ile bu zamana kadar üzerinde açıklamalarda bulunduğumuz hanehalkları bilançosu ve tüketim meselesini bu noktada birbirleri ile bağlantılı hale getirmek mümkün görünmektedir. Sıkça tekrar edildiği üzere, bu tezde finansallaşma vurgusu tümüyle yok sayılmamakta ancak kriz açıklamalarının genelde finansallaşma vurgusu üzerine

inşa edilmesinden dolayı krizin reel kökenlerinin göz ardı edildiğini iddia edilmektedir. Bu tezde ele alınan iddiaların arkasında durabilmek ve krize götüren mekanizmaları salt bir finansallaşma olgusu üzerinden anlamak için, hanehalklarının borçlarının gelire oranını finansal kırılganlığa ek olarak analize eklemek gerekmektedir. Bu durumda borç/gelir rasyosunu anlamlı bir şekilde analize tabi tutulur⁴⁶:

$$\frac{d}{dt} \left(\frac{D}{Y} \right) = \left(\frac{1}{Y^2} \right) (D'Y - Y'D) \quad (3)$$

Yine önceki sayfalarda irdelenen (1) ve (2) numaralı denklemlerden;

$$Y + D' = C + iD + A' \quad (4)$$

denkliği elde edilir.⁴⁷

Denklemin D' türünden çözümlenmesi ve (3) numaralı denklem ile bağlantısı kurulması mümkündür. Denklem bu durumda;

$$\begin{aligned} \frac{d}{dt} \left(\frac{D}{Y} \right) &= \left(\frac{1}{Y^2} \right) [(C + iD + A' - Y)Y - Y'D] \\ &= \frac{A'}{Y} + \frac{C}{Y} - 1 + i \left(\frac{D}{Y} \right) - (g_Y + \pi) \left(\frac{D}{Y} \right) \\ &= \frac{A'}{Y} + \frac{C}{Y} - 1 + (i - \pi) \left(\frac{D}{Y} \right) - g_Y \left(\frac{D}{Y} \right) \end{aligned} \quad (5)$$

halini almıştır. (5) numaralı denklemde g_Y gelirin reel büyüme oranını; π ise enflasyon oranını sembolize etmektedir. Denklem bu haliyle reel gelir artış oranı ve

⁴⁶ Burada “D” borç stoğunu; “Y” ise daha önce nedenlerini açıkladığımız şekilde gerçekleşmiş sermaye kazançlarını da ihtiva eder biçimde harcanabilir geliri sembolize etmektedir. Ayrıca Cynamon ve Fazzari (2015) bu noktada tüm değişkenlerin nominal olduğunu hatırlatmaktadır.

⁴⁷ Bu denklikte yer alan sembollerin açıklaması şu şekildedir:
 D' = Yeni Borç Alma – Anapara Ödemesi
 A' = Varlık Alımı – Varlık Satımı (muhasabe değerinde)
 iD = Nominal Faiz Ödemeleri
Ayrıca, yazarlar ampirik olarak çok küçük bir kategori olan kişisel transferleri denklemde göz ardı etmektedir.

reel faiz oranının borç/gelir rasyosuna etki eden temel değişkenler olduğunu söylemektedir. Yer verilen (5) denklemle birlikte gelir eşitsizliğindeki artışın ve hanhalklarının bilançolarında yaşanan bozulmanın birbirleri ile bağlantılı olduğu argümanı rahatlıkla yorumlanabilir.

Denklik (5)'te tanımlanan g_y 'de yaşanan bir düşüş, borç/gelir rasyosunun alt gruplar için çok daha hızlı bir biçimde artmasına neden olur. Borç/gelir rasyosu büyümesi ve reel faiz oranının artmasıyla hanhalkı bilançosunda bozulma meydana gelir. Bu da hanhalkları bilançolarının giderek daha kırılgan bir hâl aldığını göstermek açısından anlamlıdır. Bu haliyle, gelirin baskılanması ve gelir artışının durağanlaşması göz önüne alındığında hanhalklarının borç/gelir rasyolarının artışının önüne geçmeleri için bilançolarında ayarlamalar yapmaları gerekliliği ortaya çıkar. Ancak temel önerme hanhalklarının borç/gelir oranlarını istikrarlı bir hâle getirme ya da borç artış eğilimine son verme çabalarının, gelirlerindeki düşüşün sürekli bir hâl alması durumunda sürdürülemez bir olgu olduğu üzerinedir. Bu durum kayda değer bir varlığa sahip olmayan alt gelir grupları için daha keskin bir gerçekliğe işaret eder. Denklikteki bileşenleri dikkate aldığımızda A'/Y parametresinde meydana gelen azalma ile hanhalklarının bilançolarını ve borç/gelir rasyolarını stabil bir duruma getiremeyecekleri ve böyle bir davranışın halihazırda sürdürülemez olduğu; bunun sebebinin gelirdeki düşüşün kalıcı bir olgu konumuna gelmesidir. O halde bu noktada hanhalklarının sürdürülebilir bir çare arayışına itildiği teşhisinde bulunmak mümkündür. Bölüşümdeki bozulmaya karşı bilançonun bize söylediği şey, hanhalklarının tüketimlerini kısımları gerekliliğidir. Ancak düşük gelirli grupların varlıklarını yöneterek artan borçluluk oranlarını kısamayacağı gerçeği apaçık ortadadır. Bunun yanı sıra, bu gelir grubunun –nedenlerine daha sonra

değineceğimiz haliyle– tüketimlerini baskılanan gelirlerine rağmen kısamayışı da hesaba katılırsa böyle bir durumun hanehalkları bilançosu üzerinde yaratacağı tahribatın ne olacağı sorusu akla gelecektir (Cynamon ve Fazzari, 2015a: 380-381).

(5) numaralı denklemin kararlı durum çözümünden (*steady-state solution*)⁴⁸ ulaşılabacak sonuç, “[r]eel gelirin baskılanması ya da reel gelirde yaşanan bir düşüşün tüketim/gelir rasyosundaki bir düşüş ile dengelenmemesi halinde hanehalklarının borç/gelir oranlarının ciddi ölçüde artacağı, bu artış nedeniyle de bilançolarının tümüyle bozulacağı ve nihayetinde bu yolun tümüyle sürdürülemez bir şekle bürüneceğidir” (Cynamon ve Fazzari, 2015a: 381-382) ki bu sonuç önermemizle uyum içerisinde görünmektedir.

Gelirin görece istikrarlı dağıldığı dönemden neoliberalizm dönemine geçiş ve mutlaklaşan bölüşümdeki bozulma gelir dağılımının alt gruplarının borçluluk seviyelerinde ciddi bir artışa neden olmuştur ve hanehalkı bilançoları tümüyle bozulmuştur. Gelirin uzunca bir süredir baskılanması ile birlikte hanehalklarının gelir seviyeleri durağan bir şekilde seyretmiş; artan borç/gelir oranını düşürmenin tek mümkün yolunun tüketimin/harcamanın azaltılması olmasına rağmen tüketimde/harcamada herhangi bir düşüş meydana gelmemiş ve hanehalkları tüketim/harcama seviyelerini borçlanma ile korumuş/arttırmıştır (Barba ve Pivetti, 2009: 113-114; Krueger ve Perri, 2006: 32-33). Bu tutumu “hanehalklarının gelirlerinin baskılanmasının harcama davranışlarında herhangi bir değişikliğe yol açmadığı” şeklinde yorumlamak mümkün görünmektedir. Gelinek nokta, gelir

⁴⁸ Kararlı durum dengesi şu şekildedir: $(D/Y)^* = \frac{(A'/Y)^* + (C/Y)^* - 1}{g_y - (i - \pi)}$

dağılımındaki bozulma ile başlayan sürecin sürdürülemez bir duruma evrilmesi ve makroekonomik kırılganlıklara yol açması şeklinde kavramsallaştırılabilir.

Meseleye son olarak üst ve alt gelir grupları bağlamında bakmak durumun vehametini anlamak için son derece yararlı olacaktır. Bu aşamada yanıtını arayacağımız temel soru bölüşümün giderek artan oranda bozulmasına üst ve alt gelir gruplarının (%95-%5) ne türden bir tepki verdiğidir. En tepedeki sınıf gelirlerinin görece azaldığı dönemlerde bile tüketimlerinde belli bir artışa gidebilmiş ve harcamalarını değişen koşullara uyarlamayı başarabilmiştir. Alt gelir grupları ise tüm bunların aksine gelirlerinde bir baskılanma dönemine girmiş, tüketimlerini durgun gelire rağmen kıs(a)mamış, az da olsa sahip olduğu varlıkları likit hale getirerek bozulan bilançolarında iyileşme sağlayamamış ve borçlarında muazzam bir artışa tanıklık etmiştir (Cynamon ve Fazzari, 2015a: 374; Kim vd., 2014: 2-3).

Buraya kadar ele aldığımız ve tartıştığımız noktaları özetlersek eşitsizlikler ile ekonomik krizler arasındaki ilişkinin bir rastlantı olmadığı ve artan eşitsizliğin krizlere sebebiyet verebilecek makroekonomik kırılganlıklara yol açtığını görürüz (Cynamon ve Fazzari, 2015a: 389-392; Kim vd., 2014: 2-4). Ele aldığımız denklikler çerçevesinde geliştirilen analiz de bu ilişkiyi teorik bir bağlamda ele almakta ve alt gelir gruplarının gelirlerinin baskılandığını, bu durumda borçlanmanın mümkün tek seçenek olarak belirdiğini ve finansal sistemin de bu ihtiyaca cevap verdiğini, bu durumun ise borçluluk oranlarında muazzam bir yükselmeye neden olarak makroekonomik bir istikrarsızlık unsuru olarak ortaya çıktığını savunmaktadır.

3.4.5 Krizin Borçlanma ve Tüketim Üzerine İnşası

Daha önceki bölümlerde genel olarak son otuz yılda uygulanan makroekonomik politikaların alt-orta sınıfın gelirlerini baskılayarak bölüşümde ciddi bir biçimde bozulmaya neden olduğu; buna rağmen alt gelir gruplarının toplam talep düzeyinde gözle görülür bir düşüşün meydana gelmediği iddia edilmiş ve hanehalklarının bu süreci yönetebilmelerinin tek mümkün yolunun borçlanma olduğu iddia edilmişti. Borçlanarak yaşam standartlarını koruyabilme gayesinin yaygın bir pratik olarak kullanılmasının ardından ekonominin toplamda giderek daha kırılgan bir yapıya evrildiği ve krizin temelinde –görüngünün ötesinde de denebilir– sürdürülemez eşitsizliklerin olduğu sonucuna ulaşılmıştı. Esasında böyle bir kavramsallaştırma tarihsel olarak yeni görülmemelidir. Örneğin John Kenneth Galbraith (2009: 122), Büyük Buhran’ı anlattığı *Büyük Kriz 1929* kitabında tarihin en büyük krize yol açan temel mekanizmaların ilkinin “gelirin kötü bir biçimde dağılması” olduğunu iddia eder. Yine Amerika Merkez Bankası eski başkanlarından (1934-1948) Marriner Stoddart Eccles krize yol açan sistematığı bir poker oyununa benzetir ve oyunda kullanılan çiplerin giderek daha az elde toplandığına işaret ederek diğer oyuncuların oyunda kalmasının tek yolunun borç almak olduğunu öne sürer. Oyunun sonu ise borçlanma olanaklarının oyuncular için tümüyle yok olmasıdır (Aktaran Treeck, 2012: 2). Bu kötü tarihsel tesadüf uzunca bir zaman sonra kendini tekrarlayacak ve eşitsizliğin krize yol açan temel mekanizmalardan biri olabileceğini bize hatırlatacaktır (Krugman, 2010: 5; Kumhof ve Ranciere, 2010: 3; Palley, 2012: 16-18; Stiglitz, 2015: 134-136).

Daha evvel öne sürdüğümüz argümanlar krize yol açan mekanizmaları açıklamak noktasında oldukça yararlı perspektifler sunmakla birlikte yine de yetersiz

kalmaktadır. Bu yetersizlik halinin ilk adımını oldukça büyük ses getiren ancak Türkiye akademisinde yeterince ele alınmayan ve eşitsizliklerin kriz yaratma eğilimine olan ilgiyi yineleyen “Rajan Hipotezi” ile yapmakta fayda vardır. Rajan’a (2011) göre eşitsizliklerin artmasına karşılık politik alanda meydana gelen reaksiyon düşük gelirli bireyler borç verme olanaklarının giderek artması şeklinde somutlaşmıştır. Böyle bir politikanın sonuçları ise tüketimin artarak devam etmesi ve daha fazla iş olanığının yaratılması şeklinde gerçekleşmiştir. Krediyeye ulaşımın bu derece kolay olması ise daha derinlerde devam etmekte olan süreçlerin özüne müdahale etmeden hükümetler için geçici (*palliative*) bir çözüm olarak belirlemiştir. Amerikan rüyası olarak imgelenen ve özellikle alt gelir gruplarının da ev sahibi olmasına yönelik bu itki kredi ve tüketim genişlemesi süreçlerini hızlandırmıştır. Hükümetler tarafından desteklenen bu politika tümüyle kâr odaklı, sofistike, rekabetçi ve piyasa ekonomisinin olağan kurallarını sürekli bozan ve kendine göre esneten, o bakımdan klasik liberal ahlaka da uymayan finans sektörü ile temasa geçince derin bir fay hattı ortaya çıkmıştır. Rajan krize yol açan sistematiği tasvir ederken kamu politikalarının yanlışlığı üzerinden hareket ederek hükümetleri suçlama yoluna gitse de temelde öne sürdüğü argümanlar eşitsizliği tekrar gündeme getirmiş ve ileride ele alacağımız tartışmaların önünü açmıştır. Her şeyden evvel Rajan (sürekli) gelir eşitsizliği ve toplam kişisel harcama arasında ilişkinin olmadığını ileri süren ve bu sebeple eşitsizliğin artmasına karşılık tüketimin uyarılmasında ya da daha fazla istihdam yaratılmasında devlet müdahalesine yer olmadığına kanaat getiren geleneksel tüketim teorilerini reddetmiş ve gelir dağılımının hem mikroekonomik hem de makroekonomik etkilerini ele alarak farklı bir kriz analizine girişmiştir (Treeck, 2012: 1-3).

Genel bir çerçeve sunması açısından faydalı olan Rajan hipotezinin açtığı patika, tezin önceki bölümlerinde sorulan ancak yanıtı sonraya bırakılan bir soruna bizi götürmektedir. Daha önce geliri sürekli olarak baskılanan alt gelir gruplarının varlığının iktisadın son otuz yılında önemli bir gerçeklik olarak ortaya çıktığından bahsetmiş olmamıza rağmen tüketimde ya da toplam talepte son otuz yılda bir düşüş yaşanmaması oldukça dikkat çekici bir nokta olarak belirlemektedir. Yani bir tarafta herhangi bir gelir artışı yaşamayan hanehalkları bulunmaktadır ve bu kimselerin gelir artışından faydalanamamaları gerçeğinden hareketle tüketim seviyelerini kısımları beklenmektedir. Öte tarafta ise son otuz yılın büyümesinin temel dinamiğinin tüketim olduğu hususu ve yaşanan iktisadi daralmaların geçmiş krizler gibi sert bir şekilde yaşanmadığı gerçeği yer almaktadır. Krizin hemen öncesi olan 2006'da toplam talebin yüzde yetmişini tüketim oluşturmaktadır ve Keynesyen itkinin halen geçerli bir biçimde makroekonomiye etki ettiği rahatlıkla görülmektedir. Yani güçlü tüketim sayesinde krizler ehlileştirilmiş; yüksek oranda büyüme ve düşük işsizlik sağlanmış; bu gelişmeler de sürecin “Büyük Uzlaş” (*Great Moderation*) olarak adlandırılması sonucunu doğurmuştur (Cynamon ve Fazzari, 2008: 18-19). Bu noktada öne sürülen iddiaları desteklemek adına Birleşik Devletler’de yaşanan geçmiş krizler ve yakın zamanda meydana gelen krizler üzerinden bir karşılaştırma yapmak faydalı olacaktır. Buna göre, 1974-75 ve 1981-82 krizlerinin en kötü çeyreklerinde milli hâsıla sırasıyla yüzde 4,7 ve 3,8 daralmış olmasına rağmen, 1990-91 krizinde yalnızca yüzde 1,3 düzeyinde bir daralma meydana gelmiştir. 2001’deki krizde de daralma geçmiş krizler kadar radikal bir biçimde ortaya çıkmamıştır. Bu verilerden yola çıkacak olursak bahsettiğimiz eski tarihli iki krizde ortalama tüketim eğiliminin beklentilere uygun olarak düştüğü; 1990-91’deki krizde ise düşmenin

gerçekleşmediği ancak durduğu; 2001 krizinde ise tüketim/gelir oranının dönemin kötü tarihsel koşul ve olaylarına rağmen artmaya devam ettiği ortaya çıkacaktır. Kısacası tüketim makroekonomik bağlamda ele alındığında yaşanan tüm olumsuz gelişmelere rağmen ekonominin ciddi krizler içerisine girmesini engellemiş ve daralmaların radikal bir biçimde gerçekleşmesinin önünde desteklenmesi gereken bir politika aracı olarak ortaya çıkmıştır. Bu gelişme yüksek toplam talebin ekonominin makro performansını yalnızca kısa dönemde etkileyeceğini; uzun vadede ekonominin arz yanlı parametreler tarafından yönlendirildiğini ileri süren geleneksel anlatının da tam karşısında belirmiş ve tüketim artışının ekonomi için talep yanlı bir büyümeyi sağlayabileceğini iddia eden görüşleri destekler nitelikte bulguları ortaya çıkarmıştır (Cynamon ve Fazzari, 2008: 19).

Gelirde bir artış yaşanmamasına rağmen tüketimin artarak devam etmesi şeklinde tezahür eden ve giderek hanehalklarını borçlanma girdabına sürükleyerek makroekonomik bir risk halini alan işleyişi mikroekonomik bir düzlemde ele almak ve disiplinlerarası bir çerçeveye oturtmak yakın dönem iktisat yazınında ciddi bir rağbet görmektedir. Modern insanın tüketim davranışlarını ve son yılların büyüme dinamiği olan tüketim davranışının nedenlerini anlamak da bu doğrultuda oldukça önem taşımaktadır. Nitekim geleneksel teoriler (*life-cycle model*) bireyi atomistik bir temsilci vasıtasıyla ele alarak tüketicilerin tüketim davranışını dönemler arasını baz alarak yaptığını ve yaşam boyunca elde edeceklerini düşündükleri geliri hesaba katarak yaşam standartlarını buna göre şekillendirdiğini iddia eder. Yine bireyin geleceğe ilişkin bir kavrayışının ve bilme halinin bulunduğundan hareket etmesi ya da matematiksel modeller vasıtasıyla bireyin davranışının açıklanabileceği iddiası da (Deaton, 2005: 5) önemli bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kim vd. (2014)'ün yaptığı çalışma da bu doğrultuda yaşam boyu gelir hipotezinin geçerliliğini sorgulamakta ve ilişkiyi tarihsel bir düzlem içerisinde test etmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere yaşam boyu gelir hipotezi bireyin rasyonel olduğundan yola çıkarak bireyin harcamasının yaşam boyu faydayı sağlayacak şekilde dönemler arası optimizasyona göre gerçekleştirilir. Bu durumda hanehalkı borçlanması herhangi bir krize neden olmaz; nihayetinde birey borçlarının sürdürülemez bir patikaya taşınmasına izin vermez. Bu teoriyi ampirik olarak test etmek isteyen Kim vd. (2014)'nin kurguladığı denklem,

$$C = \gamma_0 + \gamma_1 Y + \gamma_2 B + \gamma_3 W + \gamma_4 D + \gamma_5 S + \epsilon$$

şeklinde⁴⁹. Ampirik olarak sınanan denklik Birleşik Devletler özelinde dikkate değer sonuçları ortaya çıkarmaktadır. Birleşik Devletler hanehalkları 1952-2011 yılları arasında cari gelir tüketim fonksiyonunda belirgin bir rol oynarken tüketici borcu kayda değer bir etki yaratmamaktadır. Tarihsel aralık 1980-2011 şeklinde belirlendiği durumda ise denklemde anlamlı bir sonuç ortaya çıkaran tüketici borcudur. İkinci tarihsel aralıkta cari gelirin açıklayıcı gücü ciddi bir ölçüde azalmıştır. Bu durum 1980'lerin ciddi bir kırılmayı yarattığı şeklindeki argümanımız ile uyumlu görünmektedir. Dahası, rasyonel bireyler harcamalarını yaşam boyu gelir hipotezine göre değil, daha çok belirsiz bir gelecek altında post-Keynesyen iktisadın iddia ettiği şekliyle yapmıştır; cari gelirin yetmediği durumlarda borçlanmış ve bu davranış biçimi uzun vadeli etkiler yaratmıştır (Kim vd., 2014: 4).

⁴⁹ Denklemdeki değişkenlerin açıklaması ise şu şekildedir:

C : Reel tüketimin logartimik düzeyi, Y : Harcanabilir reel gelirin logaritması, B: Reel hanehalkı borcunun logaritması, W: Reel hanehalkı servetinin logaritması, D : Tüketicilerin borç yükünün ölçümü ve S : Tüketici duyarlılığının endeksidir.

Post-Keynesyen iktisat okulu, önceden belirlenmiş bir geleceğin tümüyle mümkün olmadığını ve toplumsal süreçlerin sabit matematiksel modellerle açıklanamayacağını iddia etmektedir. O halde gerçek iktisadi ajanların harcama davranışları tümüyle dışsal bir süreç olarak kabul edilemez ve tüketim tercihleri içsel olarak zaman içerisinde evrilen bir türden kavrayışla kavranabilir (Cynamon ve Fazzari, 2008: 2). Temeldeki iddia tüm olumsuz gelişmelere rağmen iktisatın son otuz yılında büyümenin değişmez bir dinamiği olarak ortaya çıkan tüketim davranışının mikroekonomik temellerine inmek ve bunları salt matematiksel modeller vasıtasıyla kavramanın mümkün olmadığını, tüketim sürecinin analizinin psikolojik, sosyolojik ve politik unsurları içeren bir yaklaşıma dayanması gerektiğini iddia etmektedir. Çünkü, daha önce yaptığımız açıklamaları dikkate alacak olursak gelir artışından payını alamayan toplumsal kesimlerin rasyonel bir tercih yaparak tüketimlerini kısımları ya da en azından sabit tutmaları beklenmekte iken süreç tam aksi istikamette şekillenmiş ve tarihin tanıklık ettiği en yüksek tüketim düzeyleri tecrübe edilmiştir. O halde bu noktada ciddi bir teorik eksiklik mevcuttur ve krizi açıklamaya yönelik diğer kavrayışları tamamlayıcı bir açıklamanın tesis edilmesinin gerekliliği ortadadır.

Hanehalklarının tüketim tercihleri daha önce de belirtildiği gibi statik (durağan) bir süreç olmaktan uzaktır; aksine bu tercihler sürekli değişen tarihsel koşullar ve toplumsal normlar ile ilişki içerisine girerek dinamik bir süreç içerisinde belirlenir. Yani toplumsal ya da sosyal değerler, gerçek yaşamdan soyutlanarak klasik bir atomizm ile kavramsallaştırılan kişinin davranışları için bir temel oluşturabilir (Cynamon ve Fazzari, 2008: 4). Psikoloji ve sosyoloji alanlarında genel kabul gören bu türden kavramsallaştırmalar son dönemde iktisat yazınında da ciddi

bir ilgiye mazhar olmuştur. Örneğin, Hyman’ın kavramsallaştırdığı “referans grup” (Hyman, 1942) tüketim davranışlarını inceleyen iktisadi analiz çerçevesine uygulanabilir ve kişinin bilgi edinimindeki kaynağı olarak betimlenebilir. Referans grup genel olarak bir bireyin kendi durumunu ya da davranışlarını değerlendirmek ya da kıyaslamak için kullandığı ve gruba üye olunmaması durumunda bile kişinin kararları üzerinde etkili olan grup şeklinde tanımlanabilir. Bu doğrultuda hanehalklarının tüketim kararlarının dinamik bir süreç içerisinde olduğu iddiasına dayanılarak toplumsal etkileşimin verilecek kararlar üzerinde etkili olduğu öne sürülebilir. Örneğin, referans grupları tarafından tüketilen ya da referans grupları üzerinden tanıtılan yeni bir ürün, konumunu tüketim ile ifade eden birey ya da topluluk için çok şey ifade edecek; kişi tüketim kararını referans grubu ile kendisini mukayese etme yoluna giderek verecektir. Yani birey referans grubundan yalnızca yeni bir ürün ya da yeni bir harcama alışkanlığı öğrenmekle kalmayacak; aynı zamanda kendisini başka sosyal gruplar ile mukayese ederek tüketim hiyerarşisinde kendisini konumlandıracaktır. Burada “referans grup” kavramının dikkat çekici bir özelliği ortaya çıkmaktadır. Buna göre referans grupları sosyolojinin içinde tanımlanmış diğer gruplardan farklı bir şekilde bireyin gruba ait olmaması durumunda dahi bireyin alışkanlıklarına etki edebileceğidir. Bu durumda özellikle alt gelir grupları, aralarında hiç bir bağ ya da benzerlik bulunmamasına rağmen üst gelir grupları ile kendini kıyaslayacak ve tüketim davranışını bu şekilde değiştirmeye çabalayacaktır.

Temelde ilgilendiğimiz eşitsizlik meselesine dönecek olursak, referans grupları burada da kendini gösterecek ve yüksek gelirli grup yeni bir referans grubu olarak belirecektir. Toplumun geri kalan kısımları –bilhassa düşük gelirli gruplar–

ortaya çıkan bu yeni referans grubunun harcama alışkanlıklarını öğrenecek yahut kendini bu grupla kıyaslama yoluna giderek tüketim davranışına yön verecektir. Bu argümanın iktisattaki ilk ve en güçlü formülasyonu Thorstein Veblen tarafından *Aylak Sınıfın Teorisi*'nde yapılmıştır. Veblen tüketim davranışının yalnızca biyolojik ihtiyaçlar çerçevesinde incelenemeyeceğini dile getirerek tüketime toplumsal konum göstergesi olmak gibi farklı fonksiyonlar yüklemiştir. Veblen'e göre "[t]üketim, başkalarından üstün olmayı ifade etmekte, ihtiyaçtan bağımsız yapılan tüketim ise üretmenin önüne geçerek, çalışmayı ve çalışma duygusunu küçümsemer biçime sokmaktadır" (Aydın ve Takay, 2017: 7). Belirli bir evrimsel süreç sonunda mülkiyetin ortaya çıkışıyla aylak sınıfı tarihteki yerini aldığını iddia eden Veblen'de servet ekonomik özelliği çalışmamak olan ve zamanını üretken olarak kullanmayan aylak sınıfın ellerinde birikir. "[B]u sınıftan olmak ve bu aidiyetle birlikte varlığa sahip olmak şerefli bir şey olarak görülür" (Aktaran Güleç, 2015: 71). Bu durumda "emek sıkıcılaşır" ve aylak sınıf sınıfsal konumu gereği "gösterişçi tüketim" ile kendini gösterir. Bu nokta esasen "[i]nsan zorunlu faildir. Somut, belirgin sonuçlara ulaşmak ister. Bundan dolayı etkili işlere karşı sempatisi, sonuçsuz işlere karşıysa antipatisi vardır" (Veblen, 2005 [1899]: 27-29) söyleminde somutlaşır. Nitekim aylak sınıfın statüsünün ortaya çıkması için belirginlik ya da görünür bir başarı olmalıdır. Bu görünür başarı gösterişçi tüketim ile ortaya çıkmaktadır. "[M]addi hayat standartı tek standarttır"; o halde maddi kültür bir şekilde sergilenmeli ve kişinin toplumsal itibarı ortaya konmalıdır (Veblen, 2005 [1899]: 13)⁵⁰.

Özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla aylak sınıfın tarihte belirmesini eş anlamlı hareket olarak saptayan Veblen'e göre özel mülkiyet ile birlikte toplumda farklı

⁵⁰ Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*'nde maddi standartta '*pecuniary standart*' olarak yer verir.

hiyerarşiler meydana gelir. Aylak sınıfın zenginliğini gösterici bir biçimde ifşa etmesi ile toplumsal tabakanın en tepesindeki davranışlar taklit edilmeye başlanır. Bu sınıfın tüketim alışkanlıkları belli bir süre sonra hiyerarşinin alt sınıflarına doğru iner. Veblen'e göre, aylak sınıf sahip olduğu yaşantı ve tüketim davranışlarını toplumun diğer sınıflarının görmesi için çabalar (Güleç, 2015: 72). “[A]ylak sınıf itibar açısından, hayat tarzı ve değer standartları bakımından sosyal yapının tepesindedir; o yüzden topluluğun itibar normu ile başa çıkabilir. Bu standartlara uyulması sıralamanın altındaki tüm toplumsal sınıflar için zorunluluk olur” (Veblen, 2005 [1899]: 66).

Tezin temel uğraşının sosyal-psikolojik bir analiz olmadığından hareketle tüketim normlarının ve toplumsal etkileşimlerin modern tüketim davranışını anlamak için göz ardı edilemeyecek derecede güçlü bir belirleyici olduğunu ve bu mikro davranışın/kararın makroekonomik bir risk olarak belireceği (Cynamon ve Fazzari, 2008: 7). İddiasına yer vermek bu noktada yeterli olacaktır Ancak, tezde daha önce de bahsedilen yaşam boyu gelir hipotezinin yetersizliği argümanı daha da öte bir tartışmayı gerekli kılmaktadır.

3.4.6 Duesenberry'nin Görelî Gelir Hipotezini Tekrar Düşünmek

Tezin önceki sayfalarında gelirlerinde artış olmayan kimselerin neoliberal dönemde Keynesyen tüketim fonksiyonunun ya da anaakım ömür boyu gelir hipotezinin iddia ettiği şekliyle bir harcama davranışı içerisine girmediği öne sürülmüştü. Bu durumda, 2007-2009 krizi ile birlikte bireylerin davranışını anlamlandırmak için Duesenberry'nin “görelî gelir hipotezi”nin önemi ortaya

çıkacaktır. Dusenberry (1949), *Gelir, Tasarruf ve Tüketici Davranışının Teorisi* başlıklı çalışmasıyla Keynes'in tüketim teorisine karşı çıkar ve tüketim davranışlarını psikolojik faktörler ile ilişkilendirir. Buna göre, alışkanlıklar (*habit formation*) ya da sosyal bağ(ım)lılıklar da kişinin tüketimi için esas teşkil edebilir. Yine, bireylerin harcamaları başkalarının elde ettiği cari gelirle ilişkilendirilmeli; tüketim tercihleri sosyal faktörler temelinde ele alınmalıdır. Duesenberry'nin başlıca katkısı bu "görelî" tüketim motivasyonları üzerinedir (Palley, 2008: 2-3, Alvarez-Cuadrado ve Long, 2011: 1489). Duesenberry'e göre;

Herhangi bir kişinin tüketim harcamalarını arttırmadaki istekliliğinin şiddeti, o kişinin harcamalarının ilişki içinde bulunduğu diğer kişilerin harcamalarının belli bir ağırlıklı ortalamasına oranının bir fonksiyonudur (Aktaran Palley, 2008: 6).

Bir diğer nokta ise tüketim normlarının alışkanlıklar bağlamında ele alınması gerektiği ve bu nedenle gelirdeki değişimlere uyum sağlama kabiliyetinin yavaş olduğu yönündeki önermesidir. Buna göre Duesenberry şunu belirtir:

Önermemizin temelinde yer alan psikolojik mesele yüksek gelir durumundan daha düşük bir gelir durumuna geçtiğinde ailenin harcamalarını kısımasının zor olduğudur (Aktaran Palley, 2008: 6).

Sosyal ve psikolojik unsurları ihtiva eden bir temel üzerinde yükselen hipotez, bireyin tüketim davranışının bağımsız olmadığı ve bu tüketim davranışının zaman içerisinde tersine çevrilemez (*irreversibility*) olduğu iddialarını öne sürer ve anaakım teorilerin kavramsallaştırdığı 'tüketim kararının rasyonel planlama süreci ile verildiği' argümanına meydan okur. Tüketim davranışı, tam tersine öğrenme ve alışkanlık edinme süreçleri sonunda oluşur. Bu vurgu bilhassa kriz dönemlerinde önem kazanır. Elde edilen yaşam standardı ve kişinin bunu kendi konumunu tanımlayan bir sosyal statü unsuru olarak algılaması sonucunda artık geriye dönüş

pek mümkün görünmemektedir. Bu sebepten dolayı, gelirin baskılanması ya da krizin vukuu bulması kişinin tüketimini –beklediğimiz gibi– azaltmaz. Bu teoriyi şu şekilde formüle edebiliriz:

C = kişisel tüketim harcaması,

Y = kişisel harcanabilir gelir,

Y^0 = geçmişte tecrübe edilen en yüksek gelir (*past peak income*),

$$\left(\frac{C}{Y}\right)_t = \alpha + \beta \left(\frac{Y}{Y^0}\right)_t$$

α ve β parametrelerinin genelde negatif olarak tahmin edildiği iddiasından hareketle tüketim fonksiyonunun tersine çevrilemeyeceği öne sürülebilir. Yani C/Y , $Y < Y^0$ olduğu durumda daha büyük olacaktır (Singh ve Kumar, 1971: 342-343).

Duesenberry'nin öne sürdüğü bu iki iddia, geçmiş argümanlarımızı tamamlayıcı niteliktedir. Ücret baskılanması gerçeği ile karşılaşan bireyler son otuz yılda tüketimlerini kısmamış; hatta gelirlerinin ötesinde bir standartı yakalama çabasına girişmiştir. Daha önce üzerinde durduğumuz ücret durgunluğu gerçekliğini ele aldığımızda bu iki durum birbiriyle çelişir görünmektedir. Gelirleri baskılanan bireylerin tüketimlerini arttırması beklenen bir gelişme değildir. Nitekim Kaleckiye analiz genelde eşitsizliklerin artmasının toplam talepte eksiklik yaratacağı argümanını öne sürmektedir. Ancak bu öngörü 'örtük mekanizma' olarak kavramsallaştırdığımız süreç nedeniyle 2008 krizine dek gerçekleşmemiştir. İlk olarak Hyman'ın "referans grup" kavramı, sonrasında ise Veblen'in "gösterişçi tüketimi" ve son olarak Duesenberry'nin "görelî gelir hipotezi" bu çelişkiyi net bir biçimde açıklamaktadır. Son otuz yılda bireylerin tüketim kalıpları finansın öncülük

ettiği yeni talep ekonomisinde bizzat finans tarafından şekillenmiştir. Böylelikle bireyler gelir ya da ücret artışı olmadan da üst gelir gruplarının tüketim alışkanlıklarını içselleştirmiş ve –maddi kısıt altında olsa da– daha fazla tüketebilmiştir. Bu durumda yeni bir tür olarak ortaya çıkan finans temelli ekonomi bir yandan bireylerin sürdürülemez şekilde borçlanmasına öte yandan eşitsizliklerin daha da ağır bir biçimde tekrardan üretilmesine hizmet etmiştir.

3.4.7 Kazanılandan Fazlasını Tüketmek

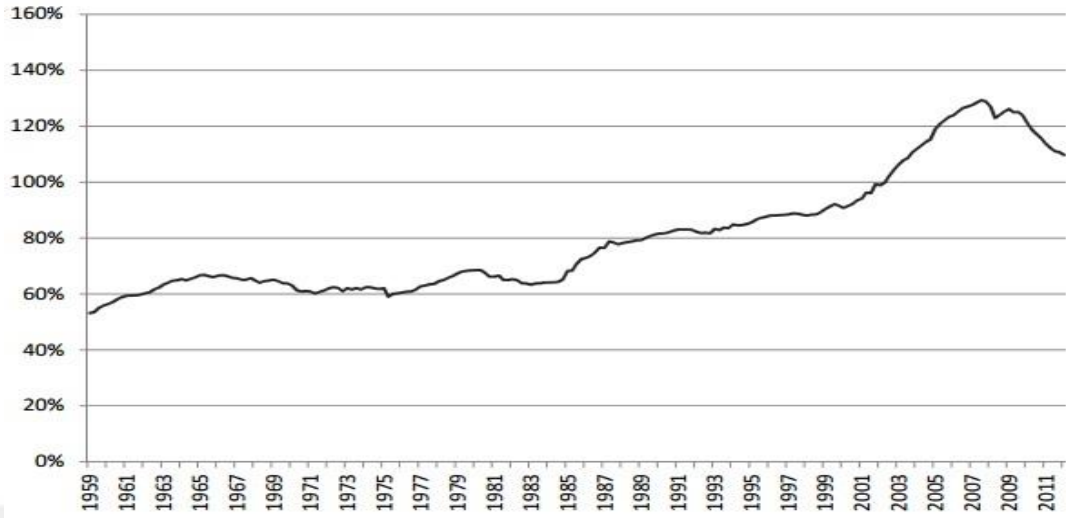
Son otuz yıla genel olarak bakıldığında ortaya çıkan temel görünüm tezde süregelen “giderlerin harcanabilir gelire oranla ciddi bir artış eğilimine girmesi ve bu artışın borçla sağlanması” iddiasını haklı çıkaracak niteliktedir.

Şekil 12: Kişisel Giderlerin Harcanabilir Gelire Oranı, Birleşik Devletler

Kaynak: Cynamon ve Fazzari (2008: 8).

Şekil 13: Harcanabilir Gelire Oranla Hanehalkı Borçları, Birleşik Devletler

Kaynak: Cynamon ve Fazzari (2013: 12).

Yukarıdaki şekiller de öne sürülen argümanları tamamlar nitelikte bulgular ortaya koyarak giderlerdeki artış ile harcanabilir gelir arasındaki ayrışmayı ve bu ayrışmanın nasıl telafi edildiğini açıklamaktadır. Buna göre, Amerikan hanehalklarının 1960’dan bu yana kişisel giderlerinin harcanabilir gelirlerine olan oranı dramatik bir biçimde artmış; hatta bu artış kişilerin elde ettiği gelirlerinden daha fazlasını harcama şekline evrilmiş ve sonuç olarak hem yurt içi hem de dünya talebi genel olarak bu harcama üzerinden büyüme sağlayabilmiştir. Esasında bu noktada bir asimetri göze çarpmaktadır. Ekonomik iklimin 1960’lardan bu yana ciddi iniş çıkışlar göstermesi düzleminde konuyu ele alırsak, ekonominin refah evrelerinde bireylerin daha yüksek bir yaşam standartını sağlayabilmek adına harcamalarını arttırması şaşırtıcı değildir. Ancak daha önce de irdelediğimiz gibi, ekonomik daralmaların hatta krizlerin yaşandığı dönemlerde bireylerin harcamalarını kısmaması; hatta harcamalarını arttırması üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. Nitekim, bireylerin inşa edilen finans temelli yeni talep ekonomisi sayesinde son otuz yılda krediye ulaşım olanakları artmış ve bölüşümdeki

bozulmanın tarihsel olarak en yüksek rakamların yaşandığı dönemde artan eşitsizlik ve gelirin baskılanması, daha fazla harcama yapılabilmesinin önünde bir kısıt olmaktan kalkmıştır. Yani “kişinin kazandığından daha ötesini harcaması”⁵¹ ya da eski bir karikatürden ilhamını alan “komşusuyla yarışma/aşık atma”⁵² (Treeck, 2012: 11-12; Gali, 1994: 1) ideaları gerçekleşmiş ve tüketim olanaklarından herhangi bir bireyin dışlanamaması ya da bu olanakların herkese görünür kılınması sağlanmıştır. Artık birey yoğun bir medya ve reklam dünyasının hegemonyası altında harcamayı teşvik eden yeni bir tüketim anlayışının esareti altına girmiştir. Tarihsel olarak oldukça yeni olan bu yönelim tüketicinin bütçesinde farklı stratejiler ile kendini göstermiştir. Örneğin geçmişte gereklilik olarak görülmeyen harcamalar tümüyle gerekli statüsüne sokulmuş ya da hedef kitlesini üst sınıf olarak tanımlayan ürünlerin pazarlanması yoluyla alt gelir grubu da etki alanı içerisine dahil edilmiştir. Yani daha fazla tüketme mesajı tüketim olanaklarının kimseden saklanılamadığı bir iklimde yalnızca belli bir gelir grubunu değil, halihazırda herhangi bir gelir artışı elde etmeyen alt gelir grubunu da hedefleyerek bu kimselerin bütçelerini daha esnek bir şekilde kullanmasını salık vermiştir.

Anlamlandırmaya çalıştığımız asimetrinin daha da fazla irdelenmeye ihtiyacının olduğu bu tez tarafından ısrarla öne sürülen bir iddiadır. Nitekim gelirinden fazlasını harcamak ve bunu tümüyle irrasyonel bir biçimde uzun bir dönem içerisinde gerçekleştirmek makro kırılmalıklara yol açan mikro tercihler üzerinde daha fazla durulması gerektiğine işaret etmektedir. Yakın bir zamanda yayımlanan *Falling Behind: How Rising Inequality Harms the Middle Class* adlı

⁵¹ Bu kavram “live beyond one’s means” olarak da literatürde yerini almaktadır.

⁵² Bu kavram Anglosakson iktisadi yazında da sıkça kullanılmakta ve “keeping up with the Joneses” etkisi olarak bilinmektedir.

kitap da öne sürülen argümanları haklı çıkaracak niteliktedir. Nitekim Frank (2013: 1), eşitsizliklerin artmasına rağmen tüketimde meydana gelen daimi artış eğilimini davranışsal iktisat-nöroiktisat düzleminde tartışmaya açarak insan doğasını da analize dahil etmeyi amaçlamıştır. Buna göre, Frank (2013: 2-5) çok temel bir seçim yapma mecburiyeti üzerinden iddiasını ispatlama yoluna gitmiş ve okuyucuya iki farklı dünya arasından bir seçim sunmuştur. A ve B olmak üzere iki farklı seçim şansının olduğu bu analizde A dünyası kişinin 4,000 fit kare bir evde yaşadığını; diğer insanların ise 6,000 fit karede yaşadığı bir durumu resmetmektedir. B dünyasında ise kişi 3,000 fit karede yaşayacak; diğerleri ise 2,000 fit karelik evlerde hayatlarını devam ettireceklerdir. Bu durumda okuyucuya sorulan soru bu iki farklı dünya alternatifinden hangisinin seçileceğidir. Cevabı anaakım iktisadın rasyonel olduğunu iddia ettiği seçimden hareketle verecek olursak; yani faydanın tüketimin mutlak değerine bağlı olduğu varsayımını kendimize rehber olarak kabul edersek doğru seçim A dünyasıdır. Nitekim A dünyası kişiye B dünyasına göre daha geniş ölçekli bir evde yaşamayı vaat etmektedir. Ancak Frank'ın bu noktadaki temel argümanı çoğu insanın B dünyasını seçecek olduğu ve bu anlamda standart yaklaşımın doğru cevabı bizlere sunamadığıdır. Birey B dünyasını seçerek mutlak büyüklük olarak A dünyasından daha küçük bir eve sahip olmayı kabul etmekte; ancak göreceli büyüklük perspektifinden bakıldığında diğer bireylerden daha geniş bir evde yaşamayı daha fazla önemseydiğini göstermektedir. Yani birey rasyonel olduğu iddia edilen 4,000 fit karelik evi seçmemekte (diğer bireyler A dünyasında 6,000 fit karede yaşamaktadır); 3,000 fit karelik bir evde yaşayacağı B dünyasını seçmektedir (diğer bireyler 2,000 fit karede yaşamaktadır B dünyasında). Argüman oldukça dikkat çekici görünmektedir. Frank (2013), ikinci bir seçimi daha okuyuculara

sunmakta ve bu defa C ve D dünyalarındaki koşulları açıklamaktadır. Buna göre C dünyası bireye bir yılda dört haftalık bir tatil imkanı sunarken diğerlerine altı haftalık bir tatil imkanı sunmaktadır. D dünyası ise kişiye iki hafta, diğerlerine ise bir haftalık tatil teklif etmektedir. Aynı akılcılaştırmanın bu durumda da geçerli olup olmadığını test eden Frank, bu durumda bir önceki seçimin aksi bir sonucun ortaya çıktığından bahsederek insanların genelde görelî durumu önemsemeyip daha fazla tatil imkanının verildiği C dünyasını seçeceğini savlamaktadır. Bu durumda birey, diğerlerinin daha fazla tatil yapma imkanını kararına etki eden bir unsur olarak algılamamakta ve standart mutlak büyüklük açısından kendisine uygun olanı seçmektedir. O halde bu iki örnekten hareketle bir bulguya ulaşmak gerekmektedir; buna göre ev sahibi olma “konumsal/statü malı” (*positional goods*), tatile gitme ise “konumla alakası olmayan mal” (*non-positional good*) olarak adlandırılabilir (Frank, 2013: 3). Konumsal mallara ilişkin bir tercihte bulunacak ya da karar verecek olursak “görelilik” kavramı ağır basmakta ve kişinin konumuna ilişkin duyduğu kaygılar öne çıkmaktadır. Bu durumda daha önce farklı perspektiflerden ele aldığımız tüketme davranışının bireysel bir düzlemde cereyan etmediği; kişinin bu davranışa yön verecek farklı motiflerin de varlığını saptarız. Daha evvel bu durumu referans grubu, toplumsal etkileşim, medya kültürü gibi temel belirleyiciler çerçevesinde incelemiş; ancak bireyin hala baskılanan gelirine rağmen tüketimini arttırma eğilimini açıklamak noktasında eksik kaldığını teşhis etmiştik. “Silahlanma yarışı” (Frank, 2013: 93) olarak adlandırılan bu tüketim yarışı yine daha önce belirttiğimiz ve genel anlamda finansallaşma olarak adlandırdığımız gelişmelerle birlikte giderek ivme kazanmıştır. Öyle ki bu silahlanma yarışının girdabına kapılan birey, –konumsal mallar örneğinden gidecek olursak– eşitsizliğin giderek mutlak bir hale bürünmesini

önemsemeyerek harcamalarını arttırmaya devam edecek; gelirin hemen hepsinin küçük bir zevat tarafından ele geçirildiği uç bir dağılım durumunda bile bu küçük zevatin dışında kalan bireyler tüketim davranışlarından –silahlanma yarışı ya da harcama normunun üst kesim tarafından belirlenmesi örneğinde olduğu gibi– vazgeçmeyecektir. Herkesin gelir durumuna bakmaksızın tüketimini devam ettirmesi ise bu silahlanma yarışında kimsenin mukayeseli olarak statüsünü yükseltmeyecek; ortaya sadece harcamaların arttığı ve hanehalklarının giderek borç girdabına çekilerek finansal olarak oldukça güvensiz bir durumu evrilmesine neden olacaktır (Cynamon ve Fazzari, 2008: 12-17; Treeck, 2012: 15).

Eşitsizlik-kriz ilişkisini ve bu ilişkinin içerisinde tüketim ve borcun oynadığı role ilişkin iddia ettiğimiz noktaları bir adım daha öteye taşıyarak bağlamı genişletmek maksadıyla bir noktanın daha vurgulanmasında yarar vardır. Vurgulanacak bu nokta, alacak-borç ilişkisinin temel toplumsal bağ olarak belirmesi ve bu bağın esasında bir politik inşa olduğu argümanıdır (Lazzarato, 2015: 7). Tüketim sayesinde farketmeden borç ekonomisi ile gündelik bir ilişki içerisine girilmesi ve borcun hayat kalitesini arttırmaktan ziyade artık temel gereksinimler için bir ön koşul haline gelmesi; bu doğrultuda borcun politik ve öznel düzeylerde varoluşsal bir nitelik kazanması dikkate değer görünmektedir. Yani borç almak artık orta sınıfa geçmek ya da tüketici rahatlığına ulaşmak için uygulanan bir pratik olmaktan çıkıp sürekli ve genel bir duruma evrilmiştir (Ross, 2015: 11-13). Ayrıca, ihtiyaç yaratmanın ihtiyaç gidermenin ötesine geçmesi ve bunun tümüyle tüketime yönlendirilmiş borçlandırılan birey vasıtasıyla yapılması da bahsettiğimiz dönüşümün önemli duraklarından. Harvey bu durumu şöyle tasvir eder:

Tatmin düzeyini yükseltmeksizin tüketim düzeyini sürekli olarak yükseltmek için gereken ekonomik rasyonellik, üretimin yetersizliği izlenimini sürdürmek için yeterlilik ölçütünü yükseltmek zorundadır[...] Baskılanan ücretler nedeniyle beli bükülen efektif talep [...] için yabancılaştırıcı tüketimcilik zorunludur. Hediye kart reklamlarında söylendiği gibi ‘paranın satın alamayacağı şeyler vardır. Onların dışındaki her şey için MasterCard var (Harvey, 2015b: 277-278).

Temel vurgu, tezin iddia ettiği önermelerin tümüyle rastlantısal bir iklim içerisinde cereyan etmediğidir. Aksine, bir yanda gelirin baskılandığı bir ortamda bireyler yaşamlarını idame ettirebilmek için daha fazla borçlanmış olduğu gerçeği durmakta; diğer yanda ise bireylerin giderek daha çok Harvey’in “taşkın tüketimcilik” (2015b: 279) dediği bir toplum içerisinde bireylerin yaşamaya zorlandığı görülmektedir. Bu durumun nihai noktası ise borcun politik ve öznel bağlamlarında ve düzlemlerinde varoluşsal bir tehdit halini alarak iktisadi ve mali düzeylerde tümüyle sürdürülemez bir ekonominin ortaya çıkmasıdır.

Buraya kadar öne sürdüğümüz argümanlarımızı sıralarsak: i. geleneksel tüketim teorileri modern tüketici davranışını anlamakta yetersizdir, ii. rasyonel-atomistik bir mutlak fayda çerçevesi içinde hareket eden bireyin statik bir düzlemde ele alınması mümkün görünmemektedir ve bu doğrultuda Duesenberry’nin nispî gelir hipotezi önemli bir çerçeve sunması açısından faydalıdır; iii. birey toplumsal ilişkiler, tarihsel koşullar, statü-mukayese etme, medya ve reklamın rolü, kurumsal değişimler, politik iklim gibi pek çok unsurdan etkilenir ve kararını daha dinamik bir süreç içerisinde verir, iv. “taşkın tüketimciliğin” özendirildiği ya da tüketmenin silahlanma yarışı haline getirildiği bir iklimde bireylerin yaşama tutunmasının temel aracı borç mekanizması olmuş ve bu borç varoluşsal bir hale bürünmüştür.

3.4.8 Minsky ve Eşitsizlik

2008 krizi ile birlikte krizin nedensellik ilişkisini inceleyen kuramların çoğunda Minsky'nin öne sürdüğü argümanlar ön plana çıkmış ve Minsky temelli kriz tartışmaları literatürde sıkça ele alınmıştır. Bu anlamda, daha önce öne sürülen ve birbirini tamamlayan argümanların Minsky'nin iddiaları ile bütünlüklü bir çerçeveye oturtulması yürütülen tartışmaların daha da berrak bir hale gelmesine katkı sağlayacaktır. Ancak bunu yaparken tartışmayı farklı bir bağlama çekecek nokta, Minsky'nin kriz analizinin yalnızca finansal olduğu şeklindeki yerleşik anlayışın ötesine geçmek ve krizi görüngünün ardındaki reel ve içsel çelişkilerle ilişkilendirmek olacaktır.

Minsky'nin kriz sonrasında büyük bir ilgi görmesinin temel nedeni günümüz krizini oldukça iyi bir şekilde tasvir ettiği teorisi olan “finansal istikrarsızlık hipotezi”dir (Minsky, 1992). 2007'nin sonlarında patlak veren kriz ve devamında gerçekleşen durgunluk ile birlikte krizin tümüyle bir “Minsky anı” (*Minsky moment*) olduğu iddia edilmiştir (Vercelli, 2009).

Minsky'nin temelde öne sürdüğü argüman kapitalist ekonomilerin krize yatkın olduğu ve bu yatkınlığın dışsal bir şok vasıtasıyla gerçekleşmediği; aksine sistemin içsel olarak kriz eğilimini taşıdığıdır (Kaboub vd., 2010: 3; Palley, 2009: 9). İddia edilen odur ki finansal süreçler içerisinde evrilen ekonomik işleyiş ekonominin refah dönemlerinde dahi giderek daha kırılgan bir hâl almakta, sistemin kendi içerisinde beslediği kriz eğilimi son kertede ciddi bir ekonomik istikrarsızlık şeklinde kendini göstermekte ve şiddetli bir kriz ortaya çıkmaktadır. Kriz sonrasında post-Keynesyen yazın tarafından sahiplenilen bu argüman genel itibarıyla Minsky'nin öne sürdüğü “[i]stikrarın kendisi istikrarsızdır” (Wray, 2011: 2) iddiasında kendini

gösterir. Daha açık bir ifadeyle “[b]aşarı fazlalık/bolluk meydana getirir; ardından da başarısızlığı” (Palley, 2009: 5).

Minsky’nin kapitalist sistemin içsel olarak finansal bir istikrarsızlığa sürükleneceği iddiası iyi bir başlangıç noktasıdır. Sürekli evrim geçirerek istikrarsızlık yaratan döngü iki farklı konjonktürel süreç ile açıklanabilir; ilki “basit Minsky döngüsü”; diğeri ise “süper Minsky döngüsü”. Basit döngü temelde finansal düzenlemelerin örüntüsü üzerinden ilerlemekte ve iş dünyası/hanehalkları bilançolarında meydana gelen finansal kırılganlık fenomeni ile ilgilenmektedir. Döngü “hedge finansman” ile başlar. Hedge finansman döneminde ekonomik birimlerin beklenen gelirleri ödünç aldıkları borcun ve faizinin ödenmesi için yeterlidir. Bu dönemde ekonomik birimler borç yükümlülüklerini gelirleri ile karşılamakta; gelirleri borçlarını aşmaktadır (Aktaran Tezer, 2013: 57; Palley, 2009: 5). Bu dönemde gerçekleşen ya da beklenen nakit gelir akışları tüm ödeme taahhütlerini karşılayacak düzeydedir. Hedge finansman dönemini “spekülatif finansman dönemi” takip eder. Spekülatif döngüde gelirler yalnızca faiz ödemelerini karşılayabilir. Döngünün nihai noktası ise “Ponzi finansmanı”dır ki bu dönem gelirlerin faiz ödemelerini karşılamaya dahi yetmediği dönemdir (Minsky, 1986: 15-16). Temelde bu şekilde özetleyebileceğimiz basit Minsky döngüsünün ardında Keynes’in analizine benzer psikolojik temelli bir iş çevrimi bulunmaktadır. İktisadi ajanlar basit döngünün her bir safhasında geleceğe dair giderek artan bir iyimserlik kazanmaktadır ve bu iyimserlik varlık ya da gelir akışlarına yansiyarak hem borçlular hem de borç verenler daha fazla risk alır konuma gelmektedir. Sonuçta, iyi zamanların devam edeceğine dair inanç ‘piyasa disiplini’ni tümüyle yok etmektedir (Palley, 2009: 6).

Minsky üzerine son dönemde yazdıklarıyla son derece ses getiren post-Keynesyen iktisatçı Palley (2009), bahsettiğimiz bu iyimserliği bilhassa son otuz yıl perspektifi içerisinde gayet iyi konumlandırmakta ve her bir dönem bu iyimserliğin iktisadi alana hâkim olduğunu iddia etmektedir. Bu iyimser havaya göre, iktisadi çevrimler azalmış ve konjonktürel dalgalanmalar sona ermiştir. 1990’larda görülen büyüme ve verimlilik artışı kalıcıdır ve bilgi ve iletişim teknolojilerindeki devrimsel dönüşümlerle hayata geçen ve asimetrik bilgi sorununu ortadan kaldırdığı iddia edilen “yeni ekonomi”nin yanında merkez bankaları aracılığıyla uygulanan para politikaları dalgalanmaları sona erdirmiş ve krize yol açan mekanizmaları uysallaştırmıştır. Bu durum “Büyük İtidal” (*Great Moderation*) şeklinde kavramsallaştırılmıştır (Palley, 2009: 6).

Minsky’nin teorisinde basit döngüler tüm iş çevrimlerinde mevcuttur ve her basit döngüye “süper döngüler” eşlik eder. Süper döngüyle birlikte kurumlar ve dolayısıyla düzenleme pratikleri yapısal bir dönüşüme uğrar ki bu dönüşüme öncülük eden kurumlar Minsky’de “önleyici (*thwarting*) kurumlar” şeklinde adlandırılır (Ferri ve Minsky, 1992: 83). Böylelikle süregiden basit döngüler ve eşlik eden süper döngüler ciddi bir kurumsal erozyonu ve dönüşümü beraberinde getirir. Her bir çevrimle birlikte ekonomi dönüşür; kriz engelleyici kurumlar yeni bir dönüşümün içerisinde kendini bulur ve kriz ötelenir. Bu öteleme ise her defasında kriz hassasiyetini, kırılganlığını ve olası bir krizin şiddetini aşama aşama arttırır. Sistemi giderek kırılgan bir hale getiren bu süreç de esasında üç temel düzlemde gerçekleşir. İlk boyut “düzenleyici kuşatma”dır (*regulatory capture*). Buna göre aşırı riski azaltması beklenen düzenleyici kuruluşlar –son yirmi beş yılda görüleceği üzere– giderek zayıflatılır ve lobi faaliyetlerinin de etkisiyle devletin önemli kurumları *Wall*

Street türünden oluşumların önünde bir engel olmaktan çıkartılır. İkinci boyut “düzenlemede kötüye gitme” (*regulatory relapse*) olarak tasvir edilir ki bu durum düzenleyicilerin de yatırımcılar gibi toplumun bir kesimi olduğu; bu nedenle geçmişini unutma ve tarihi yanlış anlamlandırma davranışlarını sergilediği iddiasından yola çıkarak geçmişten ders alınmadığını ve düzenlemenin daha da zayıflatılmasında bir beis olmadığına ilişkin bir iddiadır. Böyle bir yanlış düzenlemenin artık gerekli bir husus olmadığı, hatta kendi kendine düzenlemenin de mümkün/etkin olabileceği kanısını doğurur ve tıpkı ‘Büyük İtinal’ döneminde olduğu gibi ideolojik bir örtü ile düzenleme pratiği rafa kaldırılır. Son boyut “düzenlemeden kaçış” (*regulatory escape*) olarak kavramsallaştırılır ve bu durumda finansal inovasyon yordamıyla oluşturulan riskin düzenleyici mekanizmalardan sıyrılabilmesi çünkü halihazırdaki düzenleyici mekanizmalarda/yasalarda bu türden bir riskin risk olarak algılanmadığı iddiasında bulunulur (Palley, 2009: 8). Bu üç boyut ile birlikte borç alanlar gelişmelere kayıtsız kalamayarak finansallaşmanın getirdiği yenilikler vasıtasıyla risk olarak daha fazla borçlanır.⁵³ Bu borçlanma/risk alma durumu hanehalklarını da kapsayacak şekilde yaygın bir pratik halini alır ve ‘piyasa disiplini’ olarak kavramsallaştırılan şey tümüyle kaybolarak bir borçlanma yarışı başlar. Nihai nokta ise sağlıklı işleyişin krizlere neden olmasıdır (Palley, 2009: 9).

Minsky’nin temelde cevabını aradığı soru kâr arayışında olan iş adamlarının ve bankacıların başta dayanıklı bir şekilde inşa edilen finansal sistemin kırılgan bir finansal sisteme nasıl evrildiğidir (Minsky, 1986: 4). Kapitalizmin doğası gereği istikrarsız olduğu argümanını Minsky’de farklılaştıran şey kapitalist sistemde kısa da olsa istikrar dönemlerinin (*periods of tranquility*) olduğudur. Geçici istikrar

⁵³ Gayrimenkulu rehin göstererek karşılığında kredi alınması iyi bir örnek oluşturmaktadır.

dönemleri esasında Minsky'yi anaakımdaki 'denge' anlayışının karşısına konumlandırır. Nitekim bu dönemlerde finansal yeniliklerle beraber bir dengeye ulaşılmasındansa yalnızca geçici bir istikrar yaratılır; ancak istikrarın kendisi istikrarsızdır ve kapitalizmin daimi bir dengeyi bulması mümkün değildir (Minsky, 1986: 77). Sistem her defasında döngülerini tamamlayarak daha büyük bir oranda istikrarsızlığı besler. Bu doğrultuda 1946-1966 dönemleri arasındaki geçici istikrar dönemleri kapitalizmin anomalisidir; normal olan istikrarsızlıktır (Minsky, 1986: 327).

Bu noktada bir itirazda bulunulabilir. Minsky'nin kriz kavrayışı kapitalizmin yaşadığı bu son krizi son derece etkili bir şekilde ele almaktadır ancak Minsky temelli kriz açıklamaları genelde hem anaakım iktisatta hem de heterodoks iktisatta yanılgıyı beraberinde getirebilmektedir. Yanılgı, krizin –daha evvel de belirttiğimiz üzere– salt finansal kriz olduğuna ilişkin genel bir kabullenıştır (Palley, 2009). Minsky'nin analizinin bu genel kriz yorumunun içine düşme riski vardır. Çünkü kriz sonrasında oluşan literatür genelde eleştirelliği Minsky'e atfen yalnızca finansallaşma odaklı ele almış; böyle bir kavrayış hem krizin nedensellik ilişkisini bağlamını daraltmış, hem de kriz sonrası ekonomi politikalarının yanlış oluşturulmasına neden olmuştur. Bu durum aynı zamanda Minsky'nin oldukça geniş kapsamlı analizlerinin de göz ardı edilmesine neden olmuştur.

Finansal istikrarsızlık hipotezi anlatılan tüm bu neoliberal durumun ve sürecin önemli bir kısmını açıklayabilir. Bu hipotez ayrıca neoliberal büyüme stratejisinin böyle bir durgunluk yaratma ve gelir dağılımını sürdürülemez bir biçimde bozmasına rağmen bu denli uzun bir dönem ayakta kalmasını da açıklayabilir. Ancak neoliberal büyüme modelinin bölüşümde bozulma yarattığı ve gelirin baskılandığı; böylece toplam talep mekanizmasında derin bir boşluk yarattığı;

bu boşluğu doldurmak amacıyla da borçların artışı ve varlık fiyatlarının enflasyonunu sistemin kendine kalkan ettiği gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumda Minsky'nin teorisini baz alarak bağlamı genişletmek gerekmektedir.

Buna göre, gelir dağılımında ciddi bir bozulmanın hem eleştirel hem de anaakım iktisat teorileri tarafından kabul edildiği neoliberal dönemde hanehalklarının ekonomik zorlukların üstesinden gelmesi vergi indirimi ya da gelir artışı şeklinde gerçekleşmemiştir. Bunun yerine mortgage kredileri, kredi kartları, ipotekli borç şeklinde eninde sonunda ödenecek borçlarla hanehalkları yapay bir varsılığa itilmiştir. Bu noktayı “ev sahipliğinin demokratikleştirilmesi” (*democratization of homeownership*) (Kaboub, 2010: 25) kapsamında ele almak mümkündür. Buna göre, Birleşik Devletler’de Bush yönetiminin göreve başlamasıyla hanehalklarının ev sahibi olması için ciddi bir çaba içerisine girilmiştir.⁵⁴ Ev sahipliğinin tüm toplum için ulaşılabilir bir hedef şeklinde konması ve ekonomi politikalarının bu şekilde oluşturulması esasında finansal deregülasyon, merkez bankasının tarihin en düşük faizini uygulaması, mortgage firmaları tarafından agresif borç verme stratejileri, bankaların kârlarını ençoklaştırma arayışı ve finansal inovasyonlar sayesinde mümkün olabilmiş ve tüm bu işleyiş *Wall Street* organizasyonu tarafından yürütülmüştür (Kaboub vd., 2010: 4). Ancak hanehalklarının ev arayışına çözüm bulmak yalnızca reel gelirin artması, gayrimenkul fiyatlarının düşük olması ya da devlet sübvansiyonları ile mümkündür. Nitekim Birleşik Devletler’de uygulanan politika tümüyle herhangi bir gelire sahip olmayan hanehalklarının bile ödeyemeyeceği bilindiği halde borçlandırılarak finansal mimariye eklenmesi şeklinde cereyan etmiştir. Böyle bir politika özünde “hayali bir demokratikleştirme”

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.nytimes.com/2008/12/21/business/worldbusiness/21iht-admin.4.18853088.html?mcubz=0>. Erişim tarihi: 17.06.2017.

(*fictitious democratization*)’dir (Kaboub vd., 2010: 5). Verili bir gerçeklik halini alan eşitsizlikteki artışın makroekonomik bir istikrarsızlık unsuru olarak önemsenmemesi ve böyle bir gerçekliğe rağmen hanehalklarını ev sahibi yapma projesi rasyonel bir düzlemde değerlendirilemez. Nitekim yirminci yüzyılın sonundaki daralmayla Clinton dönemindeki genişleme son bulmuş ve reel varlık piyasası büyümesinin sonuna gelinmiştir. Ancak merkez bankasının faiz oranlarını yüzde bire kadar düşürmesi sayesinde gayrimenkul piyasaları genişlemeye, hanehalkları borçlanabilmeye ve finansal piyasalardan elde edilen kârlar artmaya devam edebilmiştir. Giderek toplumsal hiyerarşinin en aşağı kesimlerinin dahi borçlandırılmasıyla yeni bir genişleme dönemine geçilmiştir. Ancak ironik bir biçimde ev sahipliğinin toplumsallaştırılması ile finansal genişlemenin 2008 krizinin temellerini attığı yıllar birebir örtüşmektedir. O halde denilebilir ki sistemin içsel olarak barındırdığı kriz eğilimi, neoliberal dönemde uygulanan politikaların sonucunda dramatik bir artış sergileyen eşitsizlik kaynaklı problemler finansal piyasaların daha da genişlemesine neden olarak krizin tohumlarını atmıştır. Bu durumda, Minsky’nin teorisinin bağlamını genişletmek gerekmektedir: “[E]şitsizlik istikrarsızlığı besler/meydana getirir” (*Inequality breeds instability*) (Kaboub vd., 2010: 9).

Minsky’nin ortaya attığı hipotezin indirgemeci bir anlayışla yorumlanmasının yol açtığı tehlikelerden hareketle, Minsky’nin ekonomi politikalarındaki yönelimini de irdelemekte fayda vardır. Nitekim Minsky, ortodoks Keynesçi çizginin geleneksel “ince ayar” (*fine tuning*) makroekonomik politikarına karşı çıkmış ve alternatif bir patika önermiştir. Buna göre geleneksel toplam talep yönetiminin kapitalizmde istikrar yaratması mümkün değildir ve yalnızca yatırım yanlı bir büyüme stratejisi

istikrarsızlıkla sonuçlanacaktır. Bu durumda “büyük devlet” (*big government*) önderliğinde geniş çaplı bir istihdam stratejisi ve finansal reform gündemi oluşturularak piyasanın sınırları iyice çizilerek gerçek/özcü Keynes temelli politikalar uygulanmalıdır (Minsky, 1986: 329). Bu politikaların ekseni bir sonraki bölümde detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MALİYE POLİTİKASINDA YENİ ARAYIŞLAR

Piketty, *21. Yüzyılda Kapital* başlıklı kitabının hemen girişinde günümüz dünyasının en hararetli ve en çok tartışılan sorunlarından birinin zenginliğin paylaşılması olduğunu iddia eder (Piketty, 2014: 1-3). Bu iddia Ricardo’dan, Marx’tan miras kalan politik iktisadın birincil meselesinin ne olduğuna ilişkin tartışmanın bir tezahürü, yeniden kabullenışı anlamına gelmektedir. Nitekim eşitsizliğin giderek arttığı ve aşırılaştığı ve on dokuzuncu yüzyıldaki dinamiklere dönüldüğünü ileri süren Piketty, “[k]apitalizmin demokratik toplumların dayandığı meritokratik değerleri derinden sarsan, rastgele ve sürdürülemez eşitsizlikleri otomatik olarak üretmeye başlayacağını” (Piketty, 2014: 2) buyurarak iddiasını güçlendirir. O halde iktisatta doğru soruyu sormak, “paylaşım sorununu yeniden ekonomik analizin merkezine yerleştirmek” gerekmektedir (Piketty, 2014: 16).

Krizin kapitalist üretim sürecinin yeniden üretiminin zorunlu bir koşulu olduğu, krizle beraber kapitalizmin yeniden biçimlendiği ve planlandığı, krizlerle birlikte topyekûn bir değişim yaşandığı iddiasından (Harvey, 2015b: 9) yola çıkarsak ‘Büyük Durgunluk’ ile birlikte bölüşüm sorununa ilişkin yalnızca bütünlüklü bir çerçeve çizmenin değil, aynı zamanda çözüme ilişkin bir şeyler söylemenin de ne kadar önemli olduğunu teşhis ederiz. Yalnızca sorunu ortaya koymanın yeterli olmadığı, krizden çıkış biçiminin de gelecek krizlerin tohumlarını bağrında taşıdığı (Harvey, 2015b: 10) argümanı da göz önüne alındığında krizin nedenleri kadar çözüm önerilerini de tartışmaya açma gerekliliği iyiden iyiye belirginleşir.

Bu noktada şaşırtıcı bir çelişkiye dikkat çekmek gerekmektedir. Bu defaki krizin 1929 Buhranı'ndan bu yana yaşanan en şiddetli kriz olduğu yönündeki genel kabulleniş ve kriz sonrası makroekonomik görünümün “durgunluğun kalıcı hale gelmesi”, “toparlanmanın oldukça yavaş kalması”, “büyüme hızının giderek düşmesi” (Blecker, 2016: 2; Lo ve Rogoff, 2015: 2-3) şeklinde analiz edilmesine rağmen sorunların çözümüne yönelik yeni yaklaşımlar son derece sınırlı sayıda kalmıştır. Bilinen standart çözüm önerilerinin ötesine geçmeyi hedefleyen yapıcı alternatiflerin fazlaca gündeme gelmemesinden hareketle, bu tez temelde post-Keynesyen teori bağlamında maliye politikasını kavramsallaştırmayı amaçlamaktadır. Harvey kriz sonrası alternatif yönelimlerin eksikliğini aynı doğrultuda eleştirmektedir:

Özgün, bilinenlerin dışında yeni yaklaşım tarzlarının ya da politikaların sayısı şaşılabilecek kadar az. Dünya ikiye bölünmüş durumda. Bir yanda dertlerimize deva olarak kemer sıkmayı vurgulayan, neoliberal arz yönlü ve monetarist tedavilerin sürdürülmesinden hatta güçlendirilmesinden yana çözümler; diğer yanda Keynesyen, talep yönlü ve krediyle finanse edilen genişleme politikaları sulandırılarak yeniden yürürlüğe konuluyor. Gelgelelim, bu politikalarda Keynes'in temel unsur olarak önemsendiği gelirin düşük gelirli sınıflar yararına yeniden dağıtımı hiç dikkate alınmıyor (Harvey, 2015b: 11).

Krizin üzerinden on yıl geçmesiyle birlikte çözüm bekleyen sorunların giderek yapılaşması, güncel gelişmeler ışığında sorunların bağlamının genişleyerek yeni temaların ortaya çıkması standart görüşlerin ötesine geçmeyi gerektirmektedir. Toplumsal eşitsizliğin yönetilemez bir duruma eriştiği, kemer sıkma politikalarının yerleşik bir politika seçeneği haline geldiği, alt-orta sınıfları baskılamaya devam eden ve az sayıda ancak çok fazla zengin olanların söz sahibi olduğu plütokratik bir düzene doğru süratle yol alan bir düzenin oluştuğu genel görünümde post-Keynesyen teori iyi bir başlangıç noktası sunmaktadır. Toplumsal ilerlemenin tümüyle tıkanıp ve kapitalizmin eşitsizlikleri içkin olarak ürettiği

argümanı –ironik bir biçimde– Papa’dan kapitalizmin pazarlama gurusu Kotler’e kadar kucaklanmakta ve kapitalizmin ehlileştirilerek düzeltilmesinin sistemin yaşaması için zorunlu bir koşul olduğu fikri paylaşılmaktadır. Krizin inancı sarsarak sistemik gedikler oluşturduğu ve toplumsal taleplerin bu gediklerden içeri sızabileceği (Dumenil ve Levy, 2015: 173) fikrinin geniş bir kesim tarafından kucaklandığı eleştirel bir iklimde yapıcı alternatif oluşturma gayreti son derece anlamlı görünmektedir. Varılacak nokta elbette Kotler’in varmış olduğu kapitalizmin tekrar etkin bir biçimde işleyen bir forma sokulduğu umut dolu bir kapitalizm vizyonu (Kotler, 2015: 226) değildir. Aksine, Harvey’in de belirttiği üzere krizle beraber görünür hale gelen çelişkiyi eleştirmenin ötesine geçmek gerekmektedir. Nitekim “[t]üm çelişkiler kötü değildir ve çelişkiler hem kişisel hem de sosyal değişimler için verimli bir kaynak olabilir, böylece insanların durumunda eskiye göre önemli iyileşmeler sağlayabilir ve çelişkilere boyun eğip yenilmeyiz. Onları yaratıcı bir biçimde kullanabiliriz. Çelişkilerden çıkış yollarından biri yeniliktir” (Harvey, 2015b: 17). Çelişkilerden yararlanarak bölüşüme ilişkin boyutları odağına alan ekonomi politikalarını ve ortaya çıkan yeni boyutlar temelinde makroekonomik politikanın yeniden nasıl ele alınabileceği irdelemek son derece önemlidir. Bunun da ötesinde “[ç]elişkilerin tümünden yok olmayıp yer değiştirmek gibi kötü bir huyu vardır” (Harvey, 2015b: 17) tezin de görüleceği üzere çelişki nosyonunun izinde alternatif ve eleştirel bir analiz çerçevesi oluşturulması yeterli değildir; yeni bir krizin tekrar meydana gelmemesi hususu da dikkatli bir biçimde irdelenmelidir. Krize yol açan mekanizmaların reel süreçlerle (bölüşüm, toplam talep, borçlanma gibi) çok yakından ilişkili olduğu ve neoliberal evrede uygulanan politikalarla birlikte krizin meydana geldiği yönündeki saptamalarımız bizi hem çelişkinin yapıcı bir şekilde

kullanılması hem de çelişkinin ötesine geçilmesi gerekliliğine götürmektedir. Krizden çıkılamayarak sürekli bir durgunluk ile karşı karşıya kalındığı ve krizden sonra kemer sıkma politikalarının yerleşiklik kazandığı iddiaları da göz önüne alındığında bu bölümünün ilk kısmı standart kavramsallaştırmalara karşı bir duruşu somutlaştıracaktır ki bu tutum Harvey'in bahsettiği çelişkinin yaratıcı bir biçimde kullanılarak verimli bir değişim için kaynak olması ile son derece uyum içerisinde görünmektedir. Öte yandan, çelişkinin tümünden yok olmayıp şekil değiştirmesi tehlikesine karşı görüngünün altında devam eden süreçlerin kesintiye uğratılması ve böyle bir krize bir daha sebebiyet verilmemesi hususu da bu bölümde işlenecektir. *Hedge* fon yöneticilerinin (yalnızca beş tanesi) kriz sonrasındaki yıllık kazanç toplamalarının üç milyar doları bulması (Harvey, 2015b: 170) ya da eşitsizlik yoğunlaşmasının bulunduğumuz dönem itibariyle artarak devam ettiği ve bu şekilde sürmesi durumunda emeğinden başka hiçbir şeye sahip olmayanlar üzerinde sermayenin hakimiyetinin yerleşiklik kazanacağı (Piketty, 2014: 626) örneklerinde görüleceği üzerinde bahsettiğimiz çelişkilere yönelik alternatif arayışları tartışmak gerekmektedir. Son olarak, post-Keynesyen teorinin bağlamı yeni ufuklar doğrultusunda genişletilerek maliye politikası tartışmaları daha radikal bir düzlemde ele alınarak yapıcı alternatif arayışları kavramsallaştırılacaktır.

4.1 Yerleşik Anlayışın Karşısında Durmak: Kısa Bir Giriş

İktisat biliminin modern anlamda ortaya çıkışından itibaren devlet müdahalesine karşıt bir pozisyonda konumlandığı ve bu konumlandırışın giderek daha katı bir tutum halini aldığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Adam Smith ile başladığı iddia edilen ve iktisadi yaşantıda kamunun mümkün mertebe en az seviyede görünür

olmasını salık veren devlet karşıtlığı düşüncesi⁵⁵, özellikle seksen sonrasında yerleşik bir anlayış haline gelerek küresel bir iktisat politikası olarak⁵⁶ uygulamaya konulmuştur. Bu doğrultuda anaakım olarak bildiğimiz ve “yeni makroekonomik konsensüs” (*new consensus in macroeconomics*) olarak adlandırılan (Arestis, 2009; Fontana, 2009) bu yerleşik anlatı, makroekonomik politika seçenekleri arasında para politikasının etkin olduğu iddiasında bulunmuş ve bu iddia makroekonomik yönetimde başat bir konuma erişmiştir. Ekonominin direksiyon simidinin para politikasında olduğu (Tcherneva, 2008: 40) ve bu haliyle Keynesyen dönemin en önemli iktisat politikası aracı olan maliye politikasının yeni konsensüste baskın bir rolü olmadığı savlanmıştır. Kesin olan maliye politikasının enflasyonist bir politika aracı olduğu, mümkün mertebe kullanımından kaçınılması gerektiği ve aktif bir iktisat politikası aracı olarak rolünün azaltılmasının elzem olduğudur (Arestis, 2009: 4; Tcherneva 2008: 41).

Neoliberal teori ve uygulamaların yerleşiklik kazanmasından sonra maliye politikasının altın çağdaki rolünün tümüyle göz ardı edilerek etkinsiz bir politika aracı olarak iktisadi ajandadan çıkarılması gelişmesi 2008 kriziyle birlikte değişmeye başlamıştır. Maliye politikasının krizden çıkış için tekrar gündeme alınabileceğine ilişkin çalışmaların yoğunluk kazanması (Alesina, 2012; DeLong ve Summers, 2012) bu noktada önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada önemli bir saptama yapmak mümkün görünmektedir. Maliye politikasına ve kamu müdahalesine karşıt geliştirilen argümanların problematik

⁵⁵ Smith’in düşüncelerinin tümüyle devlet karşıtlığı üzerinden şekillendiği ve görünmez el metaforunun iktisadi süreçlerde belirleyici bir faktör olduğu iddiasının aksi için bkz. Kaymak (2012), Aydınonat ve Kara (2010).

⁵⁶ Gelişmekte olan ya da liberalizasyon süreçlerini yeni yeni tecrübe eden ülkeler elbette bu politikalardan diğer ülkelere göre çok daha fazla etkilenmiştir.

doğasını, devlet harcamalarının –içeriğinden bağımsız olarak– arttırılarak geleneksel *pump-priming* politikaların tekrar gündeme getirilmesinde de görmek mümkündür. Aynı problematik doğa, maliye politikasının yalnızca resesyon dönemlerinde başvurulması gereken bir politika aracı olarak ele alınması gerektiği şeklindeki anlayış için de geçerlidir. Post-Keynesyen teorinin öne sürdüğü üzere, geleneksel Keynesyen toplam talep yönetimi anlayışı –kastedilen geleneksel *pump-priming* politikalarıdır– ile yeni konsensüste ileri sürülen “yukarıdan aşağıya damlama” (*trickle-down*) mekanizması (Tcherneva, 2013: 6-15) hem olağan seyrinde devam eden bir hem de krizden çıkmak isteyen bir ekonomi için yetersizdir. Bu doğrultuda ilk olarak anaakım iktisadın öne sürdüğü bölüşüm sorununun tali olarak giderilebileceği kavrayışı eleştirilecek; hem de geleneksel Keynesyen iktisat tarafından kuramsallaştırılan toplam talep yönetimine yönelik eleştiri ve yapıcı alternatifler ele alınacaktır.

4.2 Yeni Konsensüs’ün Kısa Bir Eleştirisi

“Yeni Makroekonomik Uzlaşma” olarak adlandırılan ve makroekonomik yazında giderek yerleşiklik kazanan görüşe göre para politikası başat bir makroekonomik politika aracıdır ve maliye politikasının etki alanı son derece sınırlıdır (Arestis ve Sawyer, 2008: 632). Maliye politikasının ikincil bir politika aracı olarak görüldüğü ve para politikasının yegâne araç olarak ele alındığı neo-klasik anlatının temel önermelerine yaslanan bu uzlaşma modelinde yine de talebe ilişkin bir aktarım mekanizması bulmak mümkündür. Bu doğrultuda analiz, “Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezi” olarak literatürde yerini alan ve hükümetin açık

bütçe harcamalarının tüketim ya da yatırımda herhangi bir değişim yaratmayacağı, bunun sebebinin de bu açığın ileriki zamanlarda vergi olarak geri alınacağını bilen rasyonel bireylerin davranışı olduğu kabulünün aksi yönde argümanlar ileri sürmüştür. Buna göre Ricardocu olmayan rejimler de mevcuttur ve hükümetin harcamaları gelecekte bir vergi artışı olmadan iktisadi büyüme üzerinde somut bir etki yaratabilir ve maliye politikasına yöneltilen temel eleştirilerden biri olan “dışlama” (*crowding-out*) etkisinin aksine “işleme” (*crowding-in*) etkisi meydana gelebilir. Böylelikle Bernanke’nin Japonya’nın deflasyon problemine ilişkin önerdiği “*bond drop*” ya da “*cash drop*” müdahaleleri hanehalkı ve firmaların ellerinde yeni finansal varlıklar yaratarak bu kesimlerin mal ve hizmet alımına yönelik talebini arttırabilir (Tcherneva, 2013: 11).

Yeni uzlaşmanın talep yönlü politikalara yönelik önerdiği temel patikayı “para politikasının mali bileşenleri” (Bernanke, 1999) şeklinde ele almak mümkündür. İddia edilen odur ki para politikasının içerisinde mali bileşenler mevcuttur ve bu mali bileşenlerin kullanılmasıyla bir refah etkisi yaratmak olasıdır. Aktarım mekanizması temelde para politikalarının mali bileşenleri vasıtasıyla refah etkisi yeni finansal varlıkların özel sektöre –bilhassa finans sektörüne– aktarılmasıyla çalışır. Bu mekanizmayla birlikte finansallaşma pratikleri giderek yaygınlaşır ve iktisadi canlanma bu pratiğin bir sonucu olarak meydana gelir. Uzlaşıda kesin olan nokta aktarım mekanizmaların istihdam ya da talep gibi temel iktisadi değişkenleri doğrudan hedeflememesidir. Bunun yerine “*trickle-down*” mekanizmasına işlerlik kazandırılarak para politikasının nihayetinde işsizliği azaltıp çıktıyı arttırması beklentisi vardır (Tcherneva, 2013: 11-13).

Uzlaşımın teorik ve politika modeli olarak üzerine inşa edildiği model çıktı boşluğunu, enflasyonu ve nominal faiz haddini açıklayarak merkez bankası bağımsızlığı temelinde para politikası çekişli bir ekonomi yönetimini öngörür. Bu durumda maliye politikası önemli bir kamu politikası olma özelliğini kaybederek otomatik istikrarlandırıcı bir konuma indirgenir ve sınırlı bir etki yaratma kapasitesine sahip bir politika aracı olarak işlevselliğini kaybeder (Gürkan, 2016: 30). Post-Keynesyen teori bu tip bir makroekonomik yönelimin ekonomiyi sağlıklı bir büyüme patikasına sokamayacağını ve bu izlekte makroekonomik istikrarsızların sürekli bir biçimde kendini yeniden üreteceğini iddia eder. Post-Keynesyen teorisinin dayandığı temel önermeler dikkate alındığında bölüşüme, talebe ve istihdama ilişkin sorunları bu çerçevede çözmek mümkün görünmemektedir.

4.3 Geleneksel Toplam Talep Yönetimi Üzerine

Geleneksel Keynesyen toplam talep yönetimi olarak adlandırılan anlayış temelde hükümet harcamalarını arttırmak suretiyle büyümeyi istikrarlı bir hale getirmeyi amaçlar ve maliye politikalarının ilk hedefini temelde büyüme ile ilişkilendirir. İşsizlik ve gelir dağılımı gibi temel problemlerin çözülmesi ise bu büyüme stratejisinin başatlığından doğan tali kazanımlar olarak ele alınır. Temelde “Okun kanunu” olarak bilinen ve işsizlikteki yüzde birlik artışın milli gelirde üç katı bir düşüş yaratacağını (Okun, 1962) ileri süren kavrayışın önermelerini kendine kalkan edinen bu anlayışın öncelediği politika önerisi özetle iktisadi büyümenin sağlanması üzerinedir. İddia edilen odur ki hükümet yeterli miktarda harcama arttırma yoluna giderek *pump priming* politikaları benimserse işsizliği azaltmak

mümkün olacaktır. Yani yüzde üç oranında bir reel gayri safi yurt içi hasıla artışı yüzde bir oranında işsizlik azalmasını beraberinde getirecektir. Burada dikkat edilmesi gereken temel husus “sızdıran kova”⁵⁷ mekanizmasının varlığıdır. Bu mekanizmaya göre hükümetin toplam talebi etkilemek amacıyla harcamalarını arttırmasının ekonomiye etkisi tam olarak gerçekleşmez ve aktarım mekanizmasının ulaştığı temel kesim –büyüme/yatırım öncelikli stratejiden ötürü– doğrudan toplumun yoksul ya da işsiz kesimi olmamaktadır.

Bu aktarım mekanizmasına göre, geleneksel toplam talep mekanizmasına koşulan paranın sızarak ilerlemesi nedeniyle toplumsal kesimin alt ve orta sınıfları arta kalan miktar ne ise ancak onunla yetinmek durumundadır. Tcherneva (2013) bu mekanizmanın temelde yatırım odaklı olduğunu ve bu türden politikaların odak noktasının doğrudan sermaye gelirleri olduğu iddiasında bulunur. Bu iddiaya göre geleneksel *pump-priming* politikalar garanti edilen kârlar, yatırım sübvansiyonları, vergi kesintileri gibi farklı formlarda somutlaşır ve istihdamı öncelemez. Nitekim özel sektörün tam istihdamı sağlama ve bu seviyeyi sürdürme gibi bir önceliği yoktur. Bu türden müdahale paketlerinin hemen ardından oluşan makroekonomik ortam, genellikle yetenekli ve yeterli eğitim görmüş işçilerin istihdam edilmesine olanak sağlar. Bu kapsamın dışında kalan işsizlerin karşı karşıya kaldığı durum ise ya işsizlik durumlarının sürekliliği ya da “çok kısa dönemli iş bulma ama hemen ardından işten kovulma” şeklinde tezahür eden korkunç bir döngüdür (Tcherneva, 2013: 9-10)⁵⁸.

Kriz ertesinde işsizlik rakamlarının son derece yüksek seviyelerde seyretmesi ve eşitsizlik oranlarında herhangi bir gerileme görülmemesi gerçekleri dikkate

⁵⁷ ‘*Leaky bucket*’ olarak literatürde yerini almıştır.

⁵⁸ Tcherneva bu türden bir anlayışı ‘*hired last, fired first*’ şeklinde tanımlamaktadır.

alındığında kriz sonrasında ortaya konan politikaların temelde istihdamı ve işsiz kalan kesimleri öncelemediği görülür. Yukarıda ele alınan geleneksel mekanizma da bu doğrultuda dizayn edilmiş ve yetenek ve gelirine bakılmaksızın çalışmaya istekli ve çalışabilir durumda olan işsizlere iş olanağı –dolayısıyla gelir olanağı– sağlanamamıştır. Dahası bu politikanın kendisi bizzat yeni istihdam olanaklarını eğitilmiş ve yetenekli işçilere –dolayısıyla yüksek ücret geliri elde eden kesime– yönlendirerek bölüşümdeki ilişkiyi daha da kötüleştirmiştir. O halde bu politika anlayışının Keynesyen değil, ancak Keynesyen benzeri ya da *pseudo* Keynesyen bir politika aracı olarak görülmesi mümkündür ve böyle bir anlayış tam istihdamı sağlamaktan son derece uzaktır.⁵⁹ İstihdamın arttığı bir durumun ortaya çıkması bile bu politikanın yetersizliğini giderilememektedir. Keynes’in öngördüğü şekliyle ekonomi tam istihdama yaklaştıkça toplam harcamada meydana gelecek artışlar enflasyonist etkiler yaratır ve istihdam üzerindeki etki giderek azalır. Bu durumda olumlu bir beklentinin sonunda dahi “geleneksel politikaların terkedilmesi” gerçeği ortaya çıkar (Tcherneva, 2013: 10).

Toplam talep yönetiminin genel olarak yetersiz bir politika aracı olduğu iddiasını detaylandırmak politika önerilerini oluştururken faydalı bir rehber olacaktır. Bu türden bir makroekonomik mekanizmanın genel olarak hem daralma hem de genişleme dönemlerinde yeterli derecede istihdam etkisi yaratmadığını söylemek ilk aşamada yanlış olmayacaktır. Örneğin, daralma dönemlerinde iktisadi aktivitenin azalacağı öngörülebilir olduğundan uzun dönemli beklentiler olumsuzdur. Böyle bir durumda firmalar daralmayı göz önünde bulundurarak istihdam olanaklarında

⁵⁹ Bu iddia post-Keynesyen iktisat teorisinin ısrarla ileri sürdüğü Keynes’in yanlış yorumlanması önermesinden kaynağını almaktadır. Nitekim Keynes, eşitsizliği modern toplumun en önemli sorunlarından biri olarak görür ve salt bir toplam talep mekanizması ile bu sorunun giderilemeyeceğini savlar. Bu iddia ileride ele alınacaktır.

kesintiye gider ya da mümkün olduğunca emek tasarrufu sağlayan üretim süreçlerini benimsemeye çalışır. Benzer şekilde, –yakın zamanda giderek artan oranda uygulama alanı bulan– kemer sıkma politikaları iktisadi ajandaya dahil olmaya başlar. Geleceğe yönelik bu kötümser bekleyiş ve bu bekleyişin davranışlar üzerindeki etkisi, daralma dönemlerinde yapılması olası talebi arttırıcı harcamalarla giderilemez ve beklentilerin olumlu bir şekilde yönetilmesi mümkün olmaz. Aynı şekilde, genişleme dönemlerinde uygulanan toplam talebi arttırıcı politikalar da tam istihdama ulaşılmasında etkili olmaz. Ekonominin tam istihdama yaklaştığı bir durumda dahi enflasyonist etki nedeniyle yaratılması planlanan istihdam etkisi gerçekleştirilemez. Nitekim Keynes de tam istihdama yaklaştıkça yapılan harcamaların istihdam yaratma yetisinin giderek azaldığını belirtmektedir. Bu durumda, toplam talep harcamalarının efektif talep üzerinde bir canlanma yaratması olgusu gözlemlense dahi bu durum sürdürülebilir olmayacaktır (Tcherneva, 2011: 17-18). Kısaca, geleneksel toplam talep yönetimine uygun seçilen yöntemler ve politikalar ilk aşamada olumlu bir etki meydana getirirse dahi beklentiler üzerindeki etkinin gerçekleşmesi zaman alacak ve bu nedenle yapılan harcamalardan kazanç sağlayan toplumsal kesimler kazançlarını aynı hızda istihdam yaratacak yeni bir yatırıma dönüştürmeyeceklerdir.

Dolayısıyla tezin önceki bölümlerinde ortaya koyduğumuz eşitsizliğin dramatik bir şekilde artması ve yapılaşmasına ilişkin bulgu toplam talebe ilişkin geleneksel iktisadi yöntemlerle çözülebilir görünmemektedir. Bu saptama hem geleneksel *pump-priming* hem de yeni uzlaşının politika önermelerinde açık bir şekilde görünmektedir. Her iki politika önerisi de temelde büyümeyi öncelemekte ve maliye politikasını bu doğrultuda dizayn etmektedir. Böyle bir kavrayış işsizlik

probleminin ya da bölüşümdeki bozulmanın büyüme odaklı politikaların sonucu olarak değiştirilebileceği düşüncesine götürmektedir ki bu düşünce biçimi post-Keynesyen teoride eleştiri konusu olmaktadır.

4.4 Alternatif Maliye Politikaları

2008 kriziyle birlikte iktisat biliminin olağan tepkisi şekline dönüşen Keynes’e dönme fikri tekrar ciddi bir biçimde tartışılmaya başlanmıştır. “Keynesyen teorinin tekrar dirilmesi” ya da “Keynes’in muhteşem dönüşü” türünden kavramsallaştırılmaya çalışılan bu anlayış maliye politikasının önemli ve etkin bir politika aracı olarak belirmesine neden olmuştur (Alesina, 2012: 429). Bu doğrultuda krizin şiddetli bir biçimde belirmesinden sonraki süreç içerisinde Birleşik Devletler’de Bush ve Obama yönetimleri farklı zamanlarda oldukça yüksek rakamlı müdahale paketleri ile krizden çıkışın yollarını aramış ve kurtarma paketlerinin en önemlilerinden biri olan 700 milyon dolarlık bir hacme sahip TARP (*The Trouble Asset Relief Program*) 3 Ekim 2008 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Bu paketin temel amacı banka bilançolarını istikrarlı bir hale getirerek yatırımların finansmanını sağlamak üzere kredi akışını tekrar canlandırmaktır. Ancak, daha önce ele alınan ve eleştirilen geleneksel müdahale yöntemlerinin özelliklerini taşıyan bu devasa kurtarma paketi yetersiz kalmıştır (Harvey, 2008: 3). Obama başkanlığında uygulamaya konulan 787 milyon dolarlık bir hacme sahip yeni kurtarma paketi vergi indirimleri, bireylere ve firmalara doğrudan ödeme gibi unsurları ihtiva etse de gayri safi yurt içi hasıla ve işsizlik üzerinde belirgin bir etki yaratamamıştır. Birleşik Devletler’in gayri safi yurt içi hasılasının onda birine tekabül eden bu paketler

temelde değiştirmeyi hedeflediği noktalarda dahi başarısız olmuş ve beklenen etkiyi meydana getirememiştir. Geleneksel politikalara uygun bir biçimde hükümet harcamalarını arttırmış ancak aynı eğilim diğer iktisadi ajanlarda meydana gelmemiş; olumlu etki olarak kabul edilen durumlarda dahi istihdam yaratmayan bir talep artışı ortaya çıkmıştır (Tcherneva, 2011: 6).⁶⁰ O halde şu soruyu sormakta fayda vardır: “[B]eklenen istihdam ya da büyüme etkisinin meydana gelebilmesi için ne kadarlık bir kurtarma paketi gereklidir?” Ya da “[a]ynı şeyden daha fazla yapmak akılcı bir çözüm müdür?”

Ekonomide yapısal bir işsizliğin hüküm sürmek durumunda olduęunu⁶¹ ya da kamusal müdahalelerin etkinsiz bir dağılıma yol açtığını iddia eden geleneksel önerme dikkate alındığında Andre Gorz’un (2007: 13) işaret ettiği “akılcılaştırmanın krizi”ne düşülmesi kaçınılmazdır. zme yönelik geliştirilen tepki akılcılaştırma davranışımızın kendisini problemlili hale getirir ve bu durumda akılcılaştırmayı akılcılaştırmak zorunluluğu belirir. O halde farklı türden bir pratiği somutlaştırmanın zorunluluğu apaçık ortadadır.

Post-Keynesyen iktisat teorisi akılcılaştırmanın krizinin çözümünü kendi çerçevesinde sorunsallaştırarak 2008 krizinin çözümü için Keynes’i tekrardan ve radikal bir biçimde anlamanın onemine işaret eder. “Gerçek Keynes’e dönüş” şeklinde değerlendirilebilecek bu argüman, Keynes’in hem anaakım hem de geleneksel Keynes çizgisindeki iktisat teorisyenleri tarafından hatalı ya da belli ideolojik amaçlara uygun yorumlandığı bağlamında şekillenir ve Keynesyen iktisat olarak kavramsallaştırılan anlayışın özellikle eski ve yeni anaakım iktisat teorisinde

⁶⁰ Bu nokta Hahn tarafından “*non-employment inducing demand*” olarak kavramsallaştırılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hahn (1997).

⁶¹ NAIRU tartışmaları için bkz. Ball ve Mankiw (2002).

ve politikasında (Samuelson iktisadından günümüz yeni uzlaşmaya kadar) büyük oranda bir yanılgıdan ibaret olduğunu öne sürer.⁶² Buna göre, Keynes iddia edildiği gibi maliye politikasını tümüyle toplam talep yönetimi olarak ele almaz; aksine anlatıda emek talebinin yönetimi başattır. Bu sistemde, çukur açıp çukur dolduran ve değersiz projeler vasıtasıyla iktisadi canlanmanın sağlanması amaçlanmaz. Aksine akılcı projelerle doğrudan istihdam hedefi öncelenir. Dolaylı bir sonuç olarak meydana gelmesi beklenen işsizliğin azaltılması bu yeni perspektifte doğrudan bir hedef olarak belirlemektedir. Devlet de bu doğrultuda doğrudan iş olanakları yaratmayı amaçlayarak işi olmayan kimsenin bir iş sahibi olmasını sağlar. Bunu yaparken de herhangi bir yetenek ve eğitim durumu gözetmez; işsiz kimsenin çalışmaya hazır ve istekli olması yeterli koşuldur. O halde denilebilir ki, Samuelson iktisadından bu zamana kadar yapılan çoğu Keynesyen analiz Keynes'in neoklasik köklerine vurgu yaparak Keynes'i gerçek politik hedefinden uzaklaşmaktadır ve –Keynes'e uymayan– neoklasik bir Keynesyen teori inşa edilmiştir. Dolayısıyla “genel teorinin genelleştirilmesi” ve Keynesyen iktisadın bağlamının genişletilerek zenginleştirilmesi gerekmektedir (Fontana ve Gerard, 2006: 55).

4.4.1 Maliye Politikasına Aşağıdan Bakmak

Geleneksel maliye politikalarının temelde büyüme hedefini öncelediği ve bu doğrultuda istihdamın tali bir amaç olarak belirlediği post-Keynesyen teori bağlamında gösterildi. Bu türden politikaların genel olarak tam istihdamı sağlamadaki

⁶² Burada bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Keynes'in yanlış anlaşılması yalnızca anaakım iktisat teorilerinin düştüğü bir yanılgı değildir. Aynı zamanda Minsky'nin eleştirdiği şekliyle geleneksel toplam talep yönetimini benimseyen ve yatırım yanlı büyümeyi temel alan geleneksel Keynesyen çizgide Keynes'i yanlış yorumlamaktadır. Yeni Keynesyen iktisat bu önermeye iyi bir örnek teşkil etmektedir.

başarısızlığı göz önünde bulundurulduğunda yeni bir analiz ve politika çerçevesinin oluşturulması gerekliliği post-Keynesyen teori tarafından ısrarla vurgulanmaktadır. Nitekim iddia edildiği üzere –yukarıdan aşağıya damlama etkisi olarak da bilinen– “*trickle-down*” etkisi eşitsizliğin ve yoksulluğun azaltılmasında, alt-orta sınıfların yaşam standartlarının yükseltmesinde ve istihdam sağlanmasında başarısız bir analiz ve politika çerçevesi ortaya koymuştur. Bu durum tam istihdam hedefinin aktarım mekanizmasının en son sıralarında yer alması olgusunda görülebilmektedir. Ayrıca bu anaakım analiz ve politika çerçevesine göre uyarlanan ve yönetilen ulusal ekonomilerde görülmüştür ki bölüşümde kârlar ücretlerin aleyhine bir genişleme göstermiş, ücret geliri elde edenler arasında da yüksek ücretli grubun giderek daha fazla kazanmasına hizmet eder hale gelmiştir. O halde “damlama ekonomisini iflası”ndan bahsetmek mümkündür (Husson, 2013: 81).⁶³ Böyle bir başarısızlık ise bizi post-Keynesyen iktisat teorisinin iddia ettiği türden yeni bir anlayışın inşa edilmesi gerekliliğine götürür; “aşağıdan yukarıya maliye politikası” (*bottom-up approach*). Bu anlayış yukarıdan aşağıya doğru bir aktarım mekanizmasının aksine tabandan yukarıya doğru bir maliye politikası yaklaşımı savunarak toplumun alt kesimlerine öncelik verir (Tcherneva, 2013: 15). Aşağıdan yukarıya maliye politikası, temelde tam istihdamın sağlanmasını ve daha iyi bir gelir dağılımının tesis edilmesini hedefler. Bu yeni politika arayışında tam istihdamın sağlanması yeterli değildir; tam istihdam ekonominin hangi evresinde olduğuna bakılmaksızın sürdürülmelidir (Tcherneva, 2013: 15; Tcherneva, 2014).

⁶³ Damlama ekonomisinin iflası kavramı biraz sorunlu görünebilir. Kuznets’in iyimserliğini bir kenara bırakırsak anaakım iktisadın temelde eşitsizliği giderici bir sistemi hedeflemediği rahatlıkla söylenebilir. Buradaki iflas olsa olsa eşitsizliği geleneksel yöntemlerle azaltacağını iddia eden neoklasik teoriye göre yapılandırılmış geleneksel Keynes anlatısıdır.

Post-Keynesyen iktisat teorisinde kavramsallaştırılan maliye politikasını “Keynes’in eksik parçası” olarak yorumlamak mümkündür (Tcherneva, 2012: 58). Bu doğrultuda Keynes okuması yalnızca *Genel Teori* bağlamında gerçekleştirilmemeli; Keynes’in ötesine geçerek –ki *Genel Teori*’de Keynes ipuçlarını vermiştir– kayıp parçaları tamamlamak gerekmektedir. Örneğin, Keynes’e göre iktisadın temel problemi işsizlik ile mücadele etmek ve herkes için istihdamı garanti altına almaktır. Çözümeyecek yapısal bir işsizliğin bulunduğu argümanı bu doğrultuda yanıltıcıdır. Ekonomide doğal bir işsizliğin hüküm sürmesi gerektiği ve kamusal müdahaleler ile bu türden bir işsizlik sorununun çözülemeyeceğine ilişkin yerleşik inanç geçersizdir. Neoklasik teori içinde inşa edilmiş Keynesyen iktisadın *pump-priming* politikalar iş yaratmayan büyümeye sebep olmaktadır. O halde, neoklasik çerçevedeki geleneksel Keynesyen maliye politikalarıyla işsizlik sorununa kısa vadede bir çözüm getirmek ve bu doğrultuda Keynesyen iktisadın tekrar dirildiğini ileri sürmek yanıltıcı olmaktadır, çünkü bu iddia kısa zamanda çürütülerek dirilen Keynes’i tekrar yok olmaya mahkum edecektir (Tcherneva, 2012: 59).

Tcherneva’nın (2013: 14-16; 2011: 20) öne sürdüğü ve maliye politikasını yeniden dizayn etmeye eğilen “*bottom-up*” yaklaşımının temel karakteristikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Akıllıca oluşturulmuş maliye politikası yalnızca tam istihdamı hedeflemekle yetinmez; aynı zamanda toplumun en alt kesimleri lehine gelir dağılımının iyileştirilmesine katkıda bulunur.
- Maliye politikası yalnızca özel sektör talebinin düştüğünde harcamaların artması şeklinde uygulanmaz; aynı zamanda en alt gelir grupları için de bir gelir kaynağı olarak kullanılmalıdır. Hedeflenmesi gereken “çıktı açığını

kapatmak” değil, “emek açığını kapatmak” olmalıdır. Böyle bir hedef çalışmaya hazır ve istekli olan herkese istihdam sağlanmasıyla mümkündür. Keynesyen olduğu iddia edilen ve cari ve potansiyel çıktı arasındaki açığı kapatmaya yönelik oluşturulan politikalar aldatıcı sonuçlar doğurmaktadır.

- Emek talebini hedefleyen politika dizaynı yalnızca daralma dönemlerinde uygulanacak bir politika değildir; aynı zamanda normal dönemlerde ya da genişleme dönemlerinde de bu politika benimsenmelidir.
- Hükümetin uzun vadeli oluşturacağı yenilikçi politika yaklaşımı özel sektörün daralma yaşadığı durumlarda dahi tam istihdam hedefinden kopuşa izin vermez. Bu anlayışı içselleştiren hükümet, istihdam davranışını özel sektörün stratejisinden daha farklı bir şekilde somutlaştırır ve emek piyasasından dışlanarak işsiz kalmış ya da sürekli bir istihdamdan olanağından yoksun kalanlara iş vaat ederek istihdam yanlısı bir stratejiyi benimser.

Post-Keynesyen teori, yenilikçi bir yaklaşım olarak görülecek maliye politikası önermesinde Keynes'te bulunması mümkün radikal öze ulaşmayı amaçlamıştır. Buna göre Keynes, daha fazla toplam taleptense daha adil bir bölüşüme “hiç olmadığımız kadar ihtiyacımız olduğunu” dile getirmiştir (Skidelsky, 2008: 81). Bu doğrultuda hem anaakım hem de geleneksel Keynesyen yanlıları betimlemek için post-Keynesyen teori son derece faydalı bir perspektif sunmaktadır.

Standart yaklaşımın benimsediği toplam talebi uyarak işsizliği azaltmak politikası geleneksel Keynesyen teoride mümkün bir politika seçeneği görülse de post-Keynesyen iktisat bu yaklaşıma eleştirel bir tavır alır. Bu tutumun esas nedeni toplam talep ve efektif talep kavramlarının eş değer kullanılmasıyla ilişkilidir.

Keynes istihdam dengesinin üç farklı bağımsız faktörün bir fonksiyonu olduğunu ileri sürmüştür: “sermayenin marjinal verimliliği” (*mec*), “marjinal tüketim eğilimi” (*mpc*), “paranın marjinal etkinliği” (*mem*). Bu faktörler firmaların kararlarına, geleceğe dair beklentilere, kişisel tercihlere ve toplumun likiditeye olan arzusu gibi tümüyle sübjektif değişkenlere bağımlıdır ve hiçbirisi doğrudan politika yapıcılarının kontrolü altında değildir. Bu nedenle efektif talebi tam istihdam seviyesine ulaştırmak ya da bu seviyede tutmak geleneksel ince-ayar (*fine-tuning*) olarak adlandırılan hükümet harcamalarıyla sağlanamaz (Tcherneva, 2013: 18). Keynesyen çözüm önerisi olarak kavramsallaştırılan ve efektif talep ile karıştırılan toplam talep hususu bu noktada önem kazanır. Buna göre, toplam talep harcamaları tümüyle faydasız olmamakla birlikte tam istihdama ulaşma ve gelir dağılımını iyileştirmede etkin değildir. Yapılması gereken doğrudan iş yaratımı yoluyla efektif talebi canlandırmaktır. Yani toplam talep açığını kapatmaktansa emek açığını kapatmak suretiyle “hedeflenmiş bir efektif talep” politikası oluşturulmalıdır. Keynes bu noktayı “derhal iş yaratımı”⁶⁴ olarak adlandırır ve çevrimin hangi noktasında olduğuna bakılmaksızın hükümetin konjonktürel ya da yapısal işsizlere, uzun zamandır iş arayanlara, işgücüne yeni katılanlara, yarı zamanlı iş arayanlara ya da özel sektörde herhangi bir istihdam olanağı bulamayan kimselere iş teklif etmesi gerekliliğini belirtir (Tcherneva, 2013: 18).

4.4.2 Maliye Politikasının Alternatif Yeni Görünümleri

Bu tezde daha önce ele alınan yeni yönelimler doğrultusunda analiz çerçevesi ve kavramsal içerik uygulamaya dönük reel bir politika önerisi haline getirilerek

⁶⁴ Derhal iş yaratımı literatürde “*on-the-spot employment*” olarak adlandırılır.

işlevselleştirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda ilkin post-Keynesyen literatürün iddia ettiği haliyle işsizliğin tümüyle parasallaşan modern dünyada parasal bir olgu olduğu ve toplam harcamaların arttırılması suretiyle çıktı açığını kapatmaya yönelik politikaların işsizlik ve bölüşüm problemlerine doğrudan etki etmediğini bir kere daha vurgulamak anlamlı görünmektedir.

İktisatın bilhassa son otuz yılında hegemonik bir söylem olarak beliren devlet karşıtlığı fikrinden uzaklaşmak için Keynes ve Minsky aydınlatıcı bir perspektif sunmaktadır. Literatürün genel olarak bu iki ismi ayırık olarak incelemesi yanılgısının aksine hem Keynes'i hem de Minsky'i ortak bir düzlemde tartışmaya açmak ufuk açıcı olacaktır. Keynes'in tüm işsiz emek gücünün ulusal zenginliğimizi arttırmak için hazır beklemekte olduğu ve bu gücü kullanmamanın akılsızlık olacağı (Keynes ve Skidelsky, 2015) iddiası ile Minsky'nin "işçileri olduğu gibi alarak onlara doğrudan istihdam sağlanması ve yoksulluğun yalnızca odağı istihdam olan politikalarla çözülebileceği" (Aktaran Wray, 2007: 10) iddiasında da bu durum son derece açıktır. Nitekim Minsky "en son işveren olarak devlet" (*employer of last resort*)⁶⁵ önerisinde de politika tercihini bu yönde somutlaştırmıştır (Kaboub vd., 2010: 22). Minsky'e göre devlet belli bir yaşam standartının tecrübe edilebileceği bir ücret seviyesinde vatandaşlara doğrudan istihdam olanağı sunmalıdır. Transfer yoluyla aktarım mekanizmasını çalıştırmaktansa doğrudan devletin yerelleşmiş bir iş yaratma sistemi kurarak sonsuz bir emek talebi esnekliği sağlayabileceğini iddia eden Minsky, böyle bir politikanın benimsenmesiyle ortaya çıkacak faydaları şöyle sıralar (Aktaran Wray, 2007: 13):

⁶⁵ Tezin geri kalan kısmında "ELR" olarak ele alınacaktır.

- Sennett'in (2011) beceri toplumu olarak kavramsallaştırdığı yeni toplumsal düzende işçilerin sürekli olarak becerinin ömrünün tükenişi nedeniyle karşılaştıkları kendini yenilemek zorunluluğunu ortadan kalkar ve işçiler olduğu gibi kabul edilerek devlet tarafından iş garantisi kapsamına alınır.
- İşçilerin yaşadığı yerlerde –kırsal alanlar da dahil– doğrudan istihdam yaratarak göç engellenir.
- *ELR* programı ile asgari ücret etkin bir ücret halini alır ve bu doğrultuda ücret tabanı uzun vadede artar; böylelikle yetenekli-yeteneksiz işçi kazançları arasındaki uçurum giderek azalır.
- İşsizlik yardımı ve benzeri politikaların yalnızca işsizliği kurumsallaştırdığı gerçeğinden hareketle iş sahipliği tümüyle kurumsallaşır.

ELR programlarının yerel yönetimlerce idame ettirilmesi gerekliliğinin öne sürüldüğü bu çerçevede yerel işsizlik havuzundaki yetenekler doğrultusunda projelerin seçilmesi sağlanır ve seçilen bu projeler özel sektör projeleri ile rekabete girmez. Böyle bir doğrudan iş yaratımı yoluyla yaratılacak olan iktisadi canlılık ekonominin hangi durumda olduğuna bakmaksızın sürdürülmelidir. Nitekim özel sektörün yavaşladığı ve işten çıkarmaların meydana geldiği durumlarda *ELR* programını yürüten yönetim daha fazla istihdam yaratacak; tersi bir durumda ise *ELR* havuzundan özel sektöre istihdam akışı sağlanacaktır. Böylece işsiz havuzu yaratmaktansa “tampon bir çalışan havuzu”⁶⁶ yaratılacak ve toplumun bilhassa alt gelir gruplarına enflasyon yaratmayan istikrarlı bir ücret sağlanacaktır. Toplumun işsiz kesimlerinin belli bir işe sahip olması için gereken yeteneklerden yoksun olduğu ve bu sebeple bu kesimin eğitilmesi gerektiği fikrine karşı çıkan Minsky, yine de

⁶⁶ “*Buffer Stock of Employed*” ya da “*Buffer Stock Employment*” olarak literatürde ele alınmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mitchell ve Mosler (2001).

ELR programları ile hiç bir yetenek gözetmeden iş sahibi olan bireylerin giderek daha yetkin bir konuma evrileceklerini ve bu doğrultuda özel sektörde *ELR* programının vaat ettiği temel gelirin ötesinde bir ücrete sahip olacaklarını iddia eder (Kaboub vd., 2010: 22-23).

Minsky'nin açtığı patika esasında Keynes'in söylemleri ile de büyük bir uyum sergilemektedir. Nitekim geleneksel anlatıda toplam talebin uyarılarak çıktı açığının kapatılmasını hedefleyen kavrayışı problemlili bulan post-Keynesyen düşünce Keynes'in gerçek öğretilerine dönülmesi ve istihdama yönelik çerçevesinin radikalleştirilmesi gerektiğini ifade ederek Minsky ve Keynes'in önerilerini toplulaştırma yolunda adımlar atmaktadır. Post-Keynesyen teoriye göre Keynes herhangi bir maliye politikası değil, maliye politikasının oldukça spesifik bir biçimini önermiştir. Bu öneri işsizlik ve istikrarsızlığı uzun vadede kararlı bir biçimde çözme amacına odaklanmış kalıcı bir kamu işleri programı şeklinde tasvir edilebilir. Tcherneva'ya göre (2012: 63-64) kamu işlerinin savunulmasında üç temel teorik argüman bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kamu işlerinin en yüksek istihdam yaratma etkisine sahip etkin bir maliye politikası aracı olmasıdır. İkinci neden, efektif talebin tam istidam düzeyinde sabit hale getirilmesinin bu politika vasıtasıyla mümkün olabilmesidir. Son neden ise böyle bir politikanın yapısal işsizlikle doğrudan mücadele edebileceği ve enflasyonist bir etki meydana getirmeden gelir dağılımını iyileştirici bir etki yapabileceğidir.

Ele alınan bu hususlar son derece önemli görünmekte ve Minsky ile Keynes'in önerilerini birbirine yakınlaştırmaktadır. Nitekim Minsky ile somutlaşan herhangi bir yeterlilik ya da ayırım gözetmeksizin kamusal iş yaratma mekanizması Keynes'te kamu işleri vasıtasıyla tümüyle bütünlüklü bir çerçeveye oturmaktadır.

Nihayetinde Keynes'in de ileri sürdüğü gibi "[i]şsizlik, işsiz kişinin evine girmiş bir şeytan gibidir ve bir şeyler yapılana dek hastalıklı bir enfeksiyon gibi kendini çoğaltarak evden eve yayılır" ya da "[i]şsiz olan her kişi başka bir kişiyi de işsiz yapar. Bu argümanın tersi de doğrudur. İşe girmek bulaşıcı bir sağlık etkisidir; kendini çoğaltır ve evden eve yayılır" (Aktaran Kent, 2007: 532). Keynes'in sıklıkla kullanılan çarpan mekanizmasını iş sahipliği ya da işsiz olma durumuna uygulamak ve yeni bir "istihdam çarpanı" tanımlaması yapmak doğrudan iş yaratım sürecinin kamusal bir müdahale ile mümkün olabileceği hususunda oldukça ikna edici görünmektedir.

Kamu işleri ile istihdam yaratma ve bu temel üzerinde yükselen bir ekonomik programın uygulamaya konulmasında iki temel durak vardır. Bunlardan ilki tam istihdama ulaşmak, ikincisi ise tam istihdamı sürdürülebilir kılmaktır. Bu nokta dikkate değerdir çünkü Keynes'e göre işsizliği başlangıçta engellemek belli bir seviyeyi geçmiş işsizliği bertaraf etmeye çalışmaktan daha kolaydır. Aynı şekilde, yuvarlanmaya başlamış bir topu durdurmaya çalışmaktansa ilk başta topun yuvarlanmasını engellemek daha rasyoneldir (Skidelsky, 2010: 176). Ele alınan iki temel duraktan ilki, temelde maliye politikasının yalnızca kriz zamanlarında uygulanması gereken bir çözüm önerisi olma iddiasını reddederek çevrimin en üst noktasında dahi bir amaç olarak gündemde kalması gerekliliğini ifade eder. Buna göre, doğal işsizlik oranı olarak kavramsallaştırılan düşünce tümüyle geçersizdir ve çevrimin hangi noktasında olunursa olunsun mümkün olan en kısa zamanda bir an evvel işsizlere istihdam yaratılmalı ve tam istihdama ulaşılmalıdır. Tam istihdamı sağladıktan sonra yapılması gereken şey ise daha geniş bir düzlemde istikrarlı ve uzun dönemli bir kamu yatırım planlaması yaparak tam istihdam hedefini etkin bir

biçimde sürdürülebilir hale getirmektir. O halde daha fazla üniversite, daha fazla okul, tiyatro, müze, kafe ya da ulaşım hizmetleri, altyapı, çevrenin düzenlenmesi gibi iş yaratımı süreçleriyle yalnızca iyi işler yapılmakla kalınmaz; aynı zamanda uzun süreli ve istikrarlı istihdam sağlanmasının önü açılır (Tcherneva, 2012: 65-66).

Keynes'in gündeme getirdiği öneriler ile yerleşik yazında ileri sürülen iddiaların bu noktada yapısal bir uyumsuzluk gösterdiği iddia edilebilir. Nitekim yerleşik yazında Keynes genel olarak verimsiz olsa dahi kamu işleriyle toplam talebin uyarılarak cari düzey ile potansiyel düzey arasındaki çıktı açığını kapatma gayesini güden bir iktisatçı portresi ile resmedilmiştir. Dahası, Keynes'in "[u]zun vadede hepimiz ölmüş olacağız" sözü bağlamından kopartılarak yanlış bir şekilde yorumlanmış ve Keynes'in tümüyle kısa döneme odaklanan, uzun dönem analizine eğilmeyen bir iktisatçı olduğu söylencesi sorgulanamaz bir gerçeklik haline getirilmiştir.⁶⁷

Böyle bir kavramsallaştırma yakın zaman post-Keynesyen yazında ciddi bir eleştiri almaktadır. Nitekim daha evvel bahsedildiği üzere tam istihdama ulaşmak ve bu seviyeyi sürdürülebilir kılmak başlı başına uzun dönemli bir politika analizini gerektirir ve bunun hayata geçirilebilmesi için yapılması gereken şey bilhassa etkin projeler ve gerçeğe dönük bir anlam içeren istihdam hamleleridir. Nitekim Tcherneva (2012: 69), Keynes'in "[p]lanlar büyük ve kayda değer olmalıdır; ancak aceleci olmamalıdır. Roma bir günde inşa edilmedi" sözünü hatırlatarak yine bu duruma dikkat çeker.

⁶⁷ Keynes, bu ünlü cümleyi esasında 1923 yılında *A Tract on Monetary Reform* çalışmasında dile getirmiştir (Keynes, 1999). Cümleinin tamamı şu şekildedir: "Uzun vadede hepimiz ölmüş olacağız. İktisatçılar sadece fırtınalı zamanlarda rüzgar dindiğinde okyanustaki dalgaların da dineceğini söylüyorsa çok kolay ve çok az yararı olan bir amaca yönelmişler demektir".

Toparlamak gerekirse, maliye politikasındaki ilk yönelim politikasının alt gelir grupları lehine olacak şekilde yeniden dizayn edilerek tam istihdam hedefinin tekrar öncelikli politika haline getirilmesi şeklinde olmalıdır. Dahası toplam talep değil hedeflenmiş efektif talep uyarılmalı ve çıktı açığındansa emek açığını kapatmak temel amaç halini almalıdır. Böylelikle istihdamı tali bir sonuç olarak gören büyüme ve yatırım yanlısı politikalar terkedilecek ve istihdam temelli bir strateji hayata geçirilerek daha sağlıklı bir dağılım söz konusu olabilecektir. Bu tip politikalar yalnızca kriz ya da daralma dönemlerinde söz konusu olmayacak, bolluk dönemlerinde dahi uygulamada kalarak refahın artmasına hizmet edecektir. Böylelikle maliye politikasının etkinliği giderek artacak, yapısal işsizlik tümüyle yok edilerek isteyen herkes iş sahibi olabilecek, yaratılan istihdam ile birlikte uzun dönemli bir refah ortamı yaratılarak makroekonomik istikrar tesis edilebilecektir. Nitekim Keynes'in ve Minsky'nin farklı yollardan ulaşmaya çalıştığı nokta öz itibariyle birbirine oldukça yakındır ve bu yaklaşımlar yerleşiklik kazanmış ve krizle birlikte giderek sorgulanır hale gelmiş olan statükoyu⁶⁸ yıkmak için oldukça kullanışlı bir çerçeve sunmaktadır. Dahası, bu tür farklı yaklaşımların bugüne dek hiç tartışılmadığı ya da uygulanmadığı, uygulanıp da başarılı olmadığı argümanları da statükonun sorgulanır hale gelmesiyle geçersiz kalabilecektir. Nitekim Minsky'nin *ELR* programının öresinde Mitchell'in önerdiği “*buffer stock*” istihdam modeli (Mitchell, 1998), Forstater'in “yeşil istihdam modeli” (Forstater, 2006), Gordon'un “iş garantisi” (Gordon, 1997) ya da Harvey'in “doğrudan iş yaratımı” modeli

⁶⁸ Tcherneva (2012c), böyle bir dönemde statüko savunmanın anlamsızlığına işaret etmekte ve statükoyu savunmayı amaçlayan argümanların bundan 100 yıl önce günlük 8 saat çalışma süresi, 5 gün çalışma ya da çocuk işçiliğinin kaldırılması türünden önerilere de aynı şekilde geliştirildiğini söyleyerek yeni bir politika analizinin ve uygulamasının mümkün ve ulaşılabilir olduğunu belirtir.

(Harvey, 2000) söylenegelen argümanların doğruluğunu tartışmaya açmakta ve farklı bir politika analizi ve uygulamasının mümkün olabileceğini göstermektedir.

Ayrıca, yukarıda bahsettiğimiz örneklerin yalnızca kuramsal bir arayış ya da uygulamada karşılığı olmayan analizler olduğu şeklinde iddialar geçersizdir. Nitekim 2001 krizinden sonra Arjantin’de toplumun geniş kesimlerinin taleplerinden sonra oluşturularak uygulanan ve hanehalkının kadın ya da erkek liderine günlük en az dört saat çalışma sonrası aylık yüz elli pezo verilmesini sağlayan “*Jefes Planı*”⁶⁹, 2005 yılında Hint Parlementosu’nda kabul edilerek Hindistan’ın altı yüz bölgesinden iki yüzünde her bir bireyin bir yıl içerisinde en az yüz gün kırsal kamu projelerinde istihdam edilmesi zorunluluğunu öngören “Ulusal Kırsal İstihdam Garantisi Yasası” ya da Fransa’da pilot olarak 2005 yılında uygulanmaya başlanan “*CTP programı*”⁷⁰ bu konuda son derece faydalı bir çerçeve sunmakta ve yerleşiklik kazanan yanılgıları sorgulanır kılmaktadır (Kaboub, 2007; Kostzer, 2008; Tcherneva, 2014).

4.5 Çelişkinin Öteki Yüzü: Şekil Değiştirme Tehlikesine Karşı Alternatif Öneriler

Tezde bu zamana dek ortaya konulan argümanların gerçek hayatla herhangi bir bağlantısının olmadığı iddiasının önüne önceden geçmek adına makul ve anlamlı öneriler yapılmasının gerekliliği açıktır. Nitekim Harvey’in (Harvey, 2015b) açtığı patikadan ilerlemiş ve çelişkinin yaratıcı bir biçimde kullanılarak verimli bir değişim için kaynak olabileceği iddiasında bulunmuştuk. Harvey’in de üzerinde ısrarla

⁶⁹ Hanehalkının kadın ya da erkek liderlerine yönelik bir program olan ve *ELR* modelinin farklı bir versiyonu olan bu programın orijinal adı ‘*Plan Jefes y Jefas de Hogar Desocupados*’dir.

⁷⁰ Programın orijinal adı “*Professional Transition Contact*” (*contrat de transition professionnelle: CTP*) olarak bilinir.

durduğu üzere çelişkiler tümden yok olmayarak şekil değiştirebilir; hatta daha da güçlenerek yoluna devam edebilir. O halde görüngünün altında devam eden, hatta krizle birlikte tümüyle görünür hale gelmiş tehlikelerin bir daha gerçekleşmemesi adına alınacak önlemler tezde bu zamana dek ele alınan argümanları destekleyecektir. Yukarıda ifade edilenler Nisan 2013 ile Haziran 2013 arasında Birleşik Devletler bankalarının 42,2 milyar dolarla tarihteki en yüksek kâra ulaşmaları ya da en büyük beş *hedge* fon yöneticisinin krizi izleyen yılda her birinin ayrı ayrı 3 milyar dolardan fazla kazanması ile somutlaştırılabilir (Ross, 2015; Harvey, 2015b). Bu doğrultuda eşitsizlik temelli politika önerilerinin bağlamını daha da genişletmek ve yalnızca toplumun alt-orta grupları lehine politikalar dizayn etmenin yanı sıra üst gelir gruplarını da içerecek bir biçimde bağlamı genişletmek gerekmektedir.

21. Yüzyılda Kapital çalışmasıyla birlikte ciddi bir ilgi uyandıran Piketty de yukarıda bahsettiğimiz çelişkilere dikkat çekerek temel bir soruyu gündeme getirmekte ve şu soruyu sormaktadır:

Özel sermayenin birikim dinamikleri, Marx'ın 19. Yüzyılda inandığı gibi, sermayenin kaçınılmaz olarak bir avuç zenginin elinde yoğunlaşmasına mı yol açıyor? Yoksa büyüme, rekabet ve teknik ilerlemenin dengeleyici güçleri, 20. yüzyılda Kuznets'in düşündüğü gibi, gelişmenin ileri evrelerinde eşitsizliklerin azalmasına ve ahenkli bir istikrara mı yol açıyor? (Piketty, 2014: 1).

Kuznets'in büyümenin ilk evrelerinde eşitsizlikte artış yaşanması olgusunun büyümenin ilerleyen safhalarında azalma eğilimine gireceği öngörüsü geçmiş yüzyıla baktığımızda geçersiz görünmektedir. Nitekim öngörülenin aksine bölüşümdeki bozulma aşırılaşmaya başlayarak tarihin tecrübe ettiği en yüksek eşitsizlik seviyelerine ulaşmıştır. Bu argümanı detaylandırmak mümkün görünmektedir. Nitekim Piketty'e göre (2014: 626), özel sermayenin getiri oranının gelir ve

üretimdeki artış oranından daha büyük olması gerçeği eşitsizlikte bozulmayı arttırarak geçmişte biriktirilmiş servetin üretimden ve ücretlerden çok daha yüksek düzeyde büyüdüğüne işaret eder. Sermaye bir kez oluştuktan sonra üretim artışından hızlı bir biçimde kendini yeniden üreterek rantiyeye dönüşür ve emeğinden başka hiçbir şeye sahip olmayanlar üzerinde hakimiyet kurma eğilimine girer. Bu açıdan baktığımızda zenginliğin paylaşımının giderek daha az elde yoğunlaştığını ve özel servet merkezli bir kapitalizm türünün ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu durumda, bölüşümün iktisadi analizdeki merkezi yerini yitirdiği göz önüne alındığında bu tezde yer verilen sorunlara kalıcı bir çözüm bulunamadığı gerçeği ortaya çıkar.

Bu doğrultuda Piketty (2014, 509-516) krizlerin tüm acımasızlığına rağmen bir faydası olabileceği görüşü temelinde modern bir yeniden dağılımın mümkün kılınabileceğini iddia etmektedir. Bu görüşe göre, en yüksek gelirler ya da en büyük servetler üzerindeki vergi oranının hissedilebilir ölçüde artması yahut düşmesi eşitsizliklerin yapısında ciddi bir değişiklik yaratacaktır. O halde Piketty'nin de üzerinde durduğu üzere, yirminci yüzyılın vergi alanındaki en büyük icatlarından biri olan artan oranlı gelir vergisi önemli bir iktisat politikası aracıdır ve sosyal devletin ayrılmaz bir parçasıdır. Artan oranlı gelir vergisi yirminci yüzyılda sosyal devletin gelişiminde ve eşitsizliklerin azaldığı dönemde yapısal bir rol oynamıştır ve bu nedenle yirmi birinci yüzyılda da varlığını sürdürmelidir. Yine de yirminci yüzyıldaki vergi sistemini ve sosyal sistemi yeniden düşünmek ve günümüze uyarlamaya çabalamak tek başına yeterli değildir (Piketty, 2014: 543).

Günümüz kapitalizminin sürekli bir biçimde kendini yenileyerek sömürü oranını arttırması iktisat ve maliye politikası araçlarının da güncellenmesi gerektiğini

ortaya çıkarır. Finansın ve servetin hegemon güç olarak belirlediği bir neoliberal düzende özellikle kriz sonrasında toplumsal ilerlemenin bir çıkmaza girdiği düşüncesinin yaygınlaşmasından hareketle (Dumenil ve Levy, 2015: 165) düşünme biçimimizi her zaman olduğundan daha da farklılaştırmak ve yeni araçlar keşfetmek gerekmektedir.

4.5.1 Piketty’nin Faydalı Ütopyası: Sermaye, Servet ve Vergileme

Kriz sonrasında arzu edilen makroekonomik görünüme bir türlü ulaşılamaması, eşitsizlik düzeylerindeki aşırılaşmanın toplumun hemen hemen tüm kesimleri arasında kabul görmesi ve kalıcı bir durgunluk ile kapitalizmin başbaşa kaldığı gelişmeleri dikkate alındığında daha önce dile getirilen düşünce biçimlerinin değiştirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Krizin üzerinden on yıl geçmesine rağmen gerilemenin bir türlü tersine çevrilememesi de dikkate alındığında politikaların daha yapısal bir eleştiri geleneği içerisinde ele alınması ve reformist önerilerin radikal bir düzleme taşınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bölüm temel olarak bu arayışın önemli uğraklarından biri olan Piketty’nin “servete dayalı kapitalizm” (*patrimonial capitalism*) ve sermayenin vergilendirilmesi kavramlarını ele alacaktır.

Piketty’e göre (2014: 175), zenginliğin doğası tümüyle değişime uğramış olsa da sermaye birikimi ve milli gelir arasındaki ilişki de toplumsal açıdan herhangi bir değişime tanıklık etmek mümkün görünmemektedir. “Kapitalizmin ikinci temel yasası” (Piketty, 2014: 176-177) olarak ele alınan “ $B=s/g$ ”⁷¹ denkliği ergin

⁷¹ Piketty’nin (2014, 176) ele aldığı denklikte ‘B’ sermaye/gelir oranını, ‘s’ ülkenin tasarruf oranını ve ‘g’ milli gelirin büyüme oranını göstermektedir.

kaptalizmin eriştiği aşamayı son derece açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu formülasyonun öne sürdüğü iddia şu şekildedir:

Eğer bir ülke her yıl milli gelirinin yüzde 12'si kadar tasarruf ediyorsa ve milli gelirinin büyüme oranı yıllık yüzde 2 ise, sermaye/gelir oranı yüzde 600'e eşit olacaktır. Söz konusu ülke altı yıllık milli geliri karşılığı sermaye biriktirecektir (Piketty, 2014: 176)

Bu durumda, tasarruf eden ve yavaş büyüyen ülkenin uzun vadede ciddi bir sermaye birikimine tanıklık edecek ve “[d]urgun olan bir ekonomide geçmişten gelen varlıklar doğal olarak aşırı önem kazanacaktır” (Piketty, 2014: 178). Özel sermayenin neoliberal dönüşümden bu yana sürekli bir büyüme yaşaması ve kamunun uyguladığı politikalar ile (özelleştirme, deregülasyon vs.) sistematik olarak servetin özel kesime aktarılması gerçekleri göz önüne alındığında “servete dayalı kapitalizm” kavramı ve bu bağlamda gündeme getirilecek olan politika önerileri analizimiz için son derece verimli tartışma alanları olacaktır.

Servete dayalı toplumun doğurduğu sonuçlar toplumsal etkiler bağlamında da tartışılabilir. “Rantiye toplumu” (Piketty, 2014: 281) olarak da kavramsallaştırılabilecek patrimonyal bir kapitalizmde miras yoluyla edinilmiş servet ve servet yoğunlaşması aşırı bir görünüm alır ve miras ya da servetin getirdiği refah düzeyine emeğin kullanımı ile ulaşmak mümkün olmaz. Nihayetinde kişi toplumsal hiyerarşinin üst kısımlarına bireysel emek ve yetenek ile çıkabileceğine olan inancını kaybeder. Piketty'nin (2014: 257-258) sorduğu şekliyle “[b]öyle bir toplumda insan neden çalışmak ve ahlaklı davranmak istesin ki?” Tezde daha önce verili gerçeklikler olarak saptanan ve toplumun büyük kısmının neredeyse hiç bir varlığa sahip olmadığı bir toplumsal düzende biriktirilmiş servet (miras), tasarrufun önüne geçecek ve geçmiş geleceği yutacaktır. Aynı şekilde, sermayenin getiri oranının ekonominin

büyüme oranından büyük olduğu bir toplumda –ki bugün yaşanan tam olarak budur– geçmişte elde edilmiş olan servet katlanarak büyüyecek ve çalışmayla elde edilen serveti geride bırakacaktır (Piketty, 2014: 407-408). Böyle bir miras toplumunda geniş toplumsal kitlelerin iyi bir maddi yaşam standartını yakalaması olası görünmemektedir ve bu durum yalnızca iktisadi açıdan sonuçlar doğurmayacak, sosyal ve politik düzlemde ciddi sorunları beraberinde getirecektir.

Yukarıda genel hatlarıyla ele alınan servet-merkezli ve aşırı eşitsizlikleri besleyen kapitalizmde alternatif politika önerileri hangi bağlamda ele alınabilir? Bu soruya verilebilecek ilk genel yanıt üretimde ve bölüşümde eşitlikçi ve yirmi birinci yüzyıla uygun bir sosyal devlet anlayışının oluşturulmasının gerekliliğidir. Bu gereklilik Piketty’nin “sosyal devleti yıkmak değil, modernleştirmek” (Piketty, 2014: 51) iddiasında somutlaşır. Böyle bir devlet anlayışı ise eşitsizliklerin azaltılmasında önemli bir rol oynayacak olan artan oranlı gelir vergisini gerektirmektedir. Özetle, içinde bulunduğumuz yeni yüzyılda ele alınması gereken ilk araçlar “sosyal devlet” ve “artan oranlı gelir vergisi”dir. Ancak, küreselleşmiş ve finansın hegemonyasına girmiş olan servete dayalı kapitalizmde bugünün sorunlarına uygun yeni açılımların ele alınması gerekmektedir.

Piketty’e göre (2014: 560-561), küreselleşmiş finansal kapitalizmin kontrol altına alınması için ideal araçlardan başlıcası sermayenin artan oranlı bir vergiye tabi tutulmasıdır. Sermayeden küresel bir vergi almak bir ütopya olsa bile bu ütopya, alternatif çözüm önerilerinin gündeme gelmesinde işlevsel bir rol oynayarak yeni bir toplumsal düzenin tesisi için öncül olacaktır. Sermayeden vergi alınması fikrinin yakın zamanda ciddi bir politika önerisi olarak ele alınması (Auerbach ve Hassett, 2015; Piketty, 2015) göz önüne alındığında uygulanabilir bir politika çerçevesinin

somutlaştırılması mümkün görünmektedir. Küresel servetten yıllık olarak artan oranlı bir sermaye vergisi olarak özetleyebileceğimiz Piketty'nin önerisi servette aşırı ve sürekli bir yoğunlaşmaya yol açan sistematığın önüne geçilmesini hedeflemektedir.

Piketty'e göre:

Servet eşitsizlikleri başlangıçta nasıl meşrulaştırılmış olursa olsun, servetler katlanır ve bu artış tüm sınırları aşar ve kamu yararı bağlamındaki her tür olası akılcı mazeretin önüne geçer. [...] servet hiç bir yere kaybolmaz ve katlanarak artar, bu sürece artan oranlı küresel bir vergi konulması girişimci dinamizmini ve uluslararası ekonomik açıklıkları korur ve patlamaya hazır bu süreci demokratik olarak denetlemenin tek yoludur (Piketty, 2014: 478).

Bu öneriyi detaylı bir politika aracı olarak ele alacak olursak en uygun vergi tarifesinin ne olacağı ya da böyle bir tarifeye ne türden bir vergi geliri elde edileceği hususuyla analize başlayabiliriz. Nitekim Piketty ilk olarak sermaye vergisinin hiçbir şekilde mevcut vergi kaynaklarının yerine geçmeyeceği ve milli gelire olan katkısının ihmal edilebilir bir düzeyde olacağını belirtir. Böyle bir vergi almaktaki temel ve değişmez olan amaç sosyal devleti finanse etmek değil, kapitalizmi kontrol altına alarak bölüşümdeki bozulmanın önüne geçebilmektir. Sermayeden alınacak artan oranlı bir vergi ile bir yandan eşitsizlikteki durdurulamaz artış dizginlenecek öte yandan da krizlerin önleneyeceği türden bir makroekonomik yapı inşa edilecektir (Piketty, 2014: 563).

Yirmi birinci yüzyıla uygun ve ilerici bir politika önerisi olarak kavramsallaştırılan bu yeni sistematığın Piketty'nin işaret ettiği haliyle somut bir politika önerisi haline getirilmesi gerekmektedir. Buna göre, demokratik ve finansal şeffaflık hedefi bu yeni anlayışın en önemli hedeflerinden biridir. Nitekim sermayeden alınacak küresel bir vergi çok küçük bir oranda olsa bile son derece faydalı amaçlara hizmet edebilir. Böyle bir vergi ile servetler hakkında resmi bilgi

edinmemizin yolu açılarak güvenilir ve resmi bir istatistik veritabanı elde edilebilir. Sermayenin vergilendirilmesi servette şeffaflığın yolunu açar, herkes sahip olduğu tüm aktifleri sorumlu finans otoritelerine bildirmek zorunda kalır ve finansal bir kadastronun oluşması sağlanır. Nitekim gayri resmi bilgiler ışığında finansal varlıklar ve bu finansal varlıkların yol açtığı krizler üzerine anlamlı bir tartışma yaratma olanağı yoktur bu yokluk durumunda alınacak tedbirler yetersiz kalacaktır (Piketty, 2014: 563).

Sermayenin vergilendirilmesinin temel amaçlarından birisi de çeşitli varlık türlerinin tanımlarının netleştirilmesi ve aktif, pasif ve net varlık üzerinde bir değerlendirme yapılmasına olanak tanımasıdır. Böylelikle, vergi daireleri birincil görevlerini yerine getirmek amacıyla vatandaşların servetlerini hesaplamak durumunda kalacak ve mükelleflerin bilgi verme zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Böyle bir durumda ekonomik faaliyetler hukukî bir çerçeveye oturacaktır (Piketty, 2014: 565).

Piketty'nin son derece önemli olarak nitelendirdiği bilgi verme zorunluluğu beyan esasına dayanmak durumundadır ve bu beyan sistemi tüm finansal aktifler için uygulanmalıdır. Gelişmiş ülkeler örneğinde olduğu gibi bankalar, sigorta şirketleri ve diğer aracı kurumlar yönettikleri banka hesapları ve diğer varlıklar hakkında otoriteleri bilgilendirmek zorunda kalır. Fransa örneğinden yola çıkan Piketty'e göre Fransa'da devlet kimin hangi değerinde bir daire ya da hisse senedi portföyü olduğunu bilir; bireyin tüm aktiflerini içeren bir beyanname bireye gönderilir ve bireyin herhangi bir düzeltme ya da ekleme yapıp yapmayacağı sorusu sorularak her vatandaş sisteme dahil edilir (Piketty, 2014: 570-576).

Bilgilerin otomatik paylaşımı hususu da yukarıda ele alınan somut politika önerileri bağlamında son derece faydalı olacaktır. Bilgilerin otomatik paylaşımı uluslararası düzlemde uygulanmalı ve yurt dışı yerleşik bankalarda tutulan aktiflere ilişkin bilgilerin kayıt altına alınması sağlanır.⁷² Bu durumda yurt dışında bir bankada hesabı bulunan ya da bir kazanç elde eden vergi mükellefinin bilgileri bireyin kendi ülkesindeki otoriteler ile paylaşılır. Böylelikle hem ulusal hem uluslararası bir finansal şeffaflığın temin edilmesinin de yolu açılır. Genel olarak ele alınan bu sistematik banka bilgilerinin otomatik paylaşımı ve beyanların mükellefler değil, vergi otoriteleri tarafından aktiflerin piyasa değeri dikkate alınarak hazırlanması üzerine inşa edilmiştir (Piketty, 2014: 581)

Piketty'nin somutlaştırdığı genel çerçevenin temel amacı bir kez daha ifade etmekte fayda vardır. Sermayenin artan oranda küresel olarak vergilendirmeye tabi tutulmasıyla hedeflenen ilk aşamada uluslararası üst düzey bir demokratik ve finansal şeffaflık elde edilmesidir. Böyle bir verginin uygulanması günümüz patrimoniyal kapitalizmi için gerekli olarak kavramsallaştırdığımız sosyal devleti finanse etmek amacını taşımaz. Amaç, “[e]şitsizlikte sonsuz artışı ve servetteki sınır tanımayan ıraksama kuvvetlerini durdurmak, diğer yandan finansal piyasalar ve bankacılık sektöründeki krizleri önleyecek düzenlemeler getirmektir” (Piketty, 2014: 563). Özetle, dramatik bir hızda artış gösteren eşitsizlik sorununun durdurulması ve sermayenin/servetin yoğunlaşmasının önüne geçilmesi yalnızca sermaye vergisinin uygulanmasıyla mümkün olmayacak olsa da, günümüz patrimoniyal kapitalizmde başlangıç için ilerici ve yeni bir alternatif olarak değerlendirilmelidir.

⁷² Birleşik Devletler'deki *FATCA (Foreign Account Tax Compliance Act)* uygulaması oldukça yararlı bir perspektif sunmaktadır.

4.5.2 Piketty'nin Çabasına Katkı: Bağlamı Genişletmek

Piketty'nin önerdiği patika makul ve gerçekçi bir söylemle somutlaştırılan engelle takılmakta ve beyhude bir çaba olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu görüşe göre, finansallaşmış kapitalizm ile mücadele etmek mümkün değildir; çünkü her daim daha az vergi ve kural koymayı teklif edecek olan ülkeler belirecektir. Hardt ve Negri'nin kavramsallaştırdığı sermayenin mekansızlaşarak yersiz yurtsuzlaşması olgusundan hareketle (Aktaran Emirgil, 2010: 225) sermaye kendine huzurlu bir sığınak bulmayı başaracak ve sermayenin vergilendirilmesi ortadan kalkmaya mahkum bir uygulama olmaktan öteye geçemeyecektir (Zucman, 2015: 11). Vergi kaçırmanın giderek yaygın bir pratik haline gelmesi ve kontrol mekanizmalarının giderek vergi kaçırma ile olan mücadelesinde zayıf kaldığı noktasından hareketle ele alınacak olan argüman, Piketty'nin çalışmalarının bir tamamlayıcısı olarak görülebilecek Zucman'ın vergi cennetlerine ilişkin yaptığı çalışma ve sunduğu önerilerdir.

Zucman (2015), her şeyden evvel tüm olumsuz gelişmelere rağmen gidişatı tersine çevirebilmenin mümkün olduğunu iddia ederek iyimser bir bakış açısı geliştirmeye çalışmaktadır. Nitekim tüm dünyada menkul kıymetlerin kayıt altına alınması ve finansal bir kadastro hazırlanması ile birlikte bu sorunun çözümüne yönelik etkili bir mücadele yöntemi mümkündür. Dünyanın finansal bir kadastro sunun çıkarılmasına eşlik edecek olan diğer bir öneri ise ülkeler arası otomatik bilgi akışının sağlanması ve otomatik veri bildirimi kuralının uygulanmaya konulmasıdır.⁷³ Ancak vergi cennetleri meselesinin temelde politik olduğu

⁷³ Zucman, Fransız bankalarının müşterilerinin gelirleriyle ilgili olan tüm bilgileri Fransız Vergi İdaresi'ne istisnasız olarak aktardığını belirterek böyle bir uygulamanın vergi cennetlerine doğru genişletilmesini savunmaktadır. Bkz. Zucman, (2015: 13-14).

iddiasından hareket eden Zucman, tek bir ülkenin bu konuda yapabileceği bir şey olmadığı iddiasını öne sürerek uluslararası güç dengesinin bu hususta etkin bir işlev göreceğini iddia etmektedir. Nitekim vergi cennetleri yalnızca milyarderlerin servetini gizlemekle kalmamakta, diğer ülkelere de zarar vermektedir. Bu denli bir zararla baş etmenin yolu ise sınırları kapatarak korumacılık uygulamasına geri dönmek değil, vergi ile ilgili sorunları ticaret politikasının merkezine alarak vergi cennetlerini yenilgiye uğratmaktır. Dünyadaki finansal servetlerin –iyimser bir tahminle– yüzde sekizi vergi cennetlerinde tutulmaktadır ve bu oran Avrupa Birliği’nde yüzde on iki seviyelerine ulaşmaktadır. Kaba bir hesapla, bankacılıkta müşteri sırrı uygulaması sayesinde gerçekleştirilen vergi kaçağı olmaması durumunda Fransa’nın kamu borcu yüzde doksan dört seviyesinde değil, yüzde yetmiş seviyesinde gerçekleşecektir (Zucman, 2015: 15-20). Krizden sonra kamu borcunun bahane edilerek borç sorunlarıyla uğraşan ülkelere genel olarak kemer sıkma politikalarının dayatılması gerçeği dikkate alındığında, basit gibi görünen bir sorunun çok yönlü olduğu ve ciddi sonuçlar doğurduğu ortaya çıkar.

Çözüme ilişkin oluşturulacak genel çerçevenin detaylandırılarak somut bir öneri haline gelmesi oldukça önemlidir. Bu doğrultuda hazırlanacak olan politika önerisi Zucman’a göre iki temel ilke etrafında oluşturulmalıdır; yaptırım ve kontrol (Zucman, 2015: 101). Güç dengesinin büyük ülkeler ve oluşumlar etrafında şekillenmiş olduğu gerçeği hesaba katıldığında tutarlı bir yaptırımın hiç de imkansız olmadığı görülür.⁷⁴ Guatemala Cumhuriyeti ya da Jersey Adası gibi mikro vergi cenneti olarak ilan edilen ülkelere yaptırım uygulamak halihazırda kolaydır. Nitekim böyle bir uygulamayı Fransa uzunca bir zamandan bu yana sürdürmektedir. Ancak

⁷⁴ Zucman (2015:101-102), 1962 yılında Fransa’nın de Gaulle’in çabalarıyla Monaco Prensiği’nde yaşayan Fransızların gelir vergisi ödemesinin önüne yaptırım tehdidi ile geçtiğini belirtmektedir.

İsviçre, Hong Kong, Lüksemburg gibi daha büyük ölçekli vergi cennetleri ile mücadele etmek daha detaylı bir eylem planı üzerinde mutabık olunması gerekliliğini ortaya çıkarır. Bu tip ülkeler finansal merkez mertebesine ulaşmış ve dokunulmazlık kalkanına bürünmüşlerdir. O halde bu tip ülkeleri farklı türden bir politika ile dize getirmekte fayda vardır: “mal ticaretine yönelik hamleler” (Zucman, 2015: 105-109).

Zucman’a göre (2015: 105-109) vergi cennetleri serbest ticaretten mahrum kalmayı göze alamazlar. Bu ülkelerin uzmanlaşma alanları tümüyle finans üzerinedir ve küresel serbest ticarete olan bağları –Zucman bunu yumuşak karınları olarak adlandırır– hedefe oturtulduğunda bu tip ülkeler eriyip gitmeye mahkûmdur. Örneğin Almanya, Fransa ve İtalya, İsviçre’nin toplam ihracatının yüzde otuz beşini oluştururken; bu üç ülkenin ihracat düzeylerinde İsviçre’nin etkisi son derece semboliktir. Açıkça görülmektedir ki güç dengesi bu üç ülke lehinedir ve bu ülkeler İsviçre’den ithal ettikleri mallar üzerinde yüzde otuz oranında bir vergi uygulaması durumunda İsviçre bankaları vasıtasıyla kaçırılan vergi tutarı telafi edilecektir.

Tablo 9: Vergi Cennetlerini Dize Getirmek İçin Kurulacak Koalisyonlar

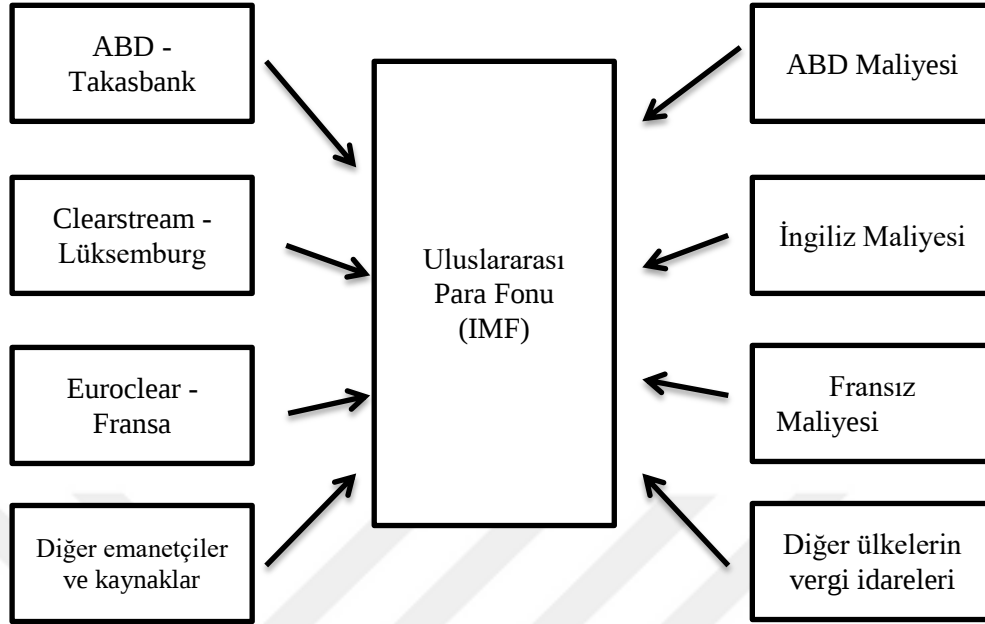
Vergi Cennetlerini Dize Getirmek İçin Kurulacak Koalisyonlar				
	Off-shore servetler (milyar)	Müşteri sırrından el edilen kâr (%GYSiH)	Optimum koalisyon	Uygulanacak gümrük vergisi oranı
İsviçre	1,800	3	Fransa, Almanya, İtalya	30
Hong Kong	750	3	ABD, Almanya, İngiltere, Fransa	50
Singapur	750	4	ABD, Almanya, İngiltere, Fransa	55
Lüksemburg ⁷⁵	500	9	Fransa, Almanya, Belçika	40
Bahamalar ve Cayman Adaları	500	40	ABD, Kanada	100

Kaynak: Zucman (2015: 114).

Uygulanacak olan eylemin temel bağlamı en genel anlamda küresel bir finansal kadastrodur. Küresel bir finansal kadastro uygulaması ile dünya üzerinde dolaşıma sokulan her türden hisse senedi, bono vs. menkul kıymet kayıt altına alınarak bu kıymetlere kimin sahip olduğu konusunda bilgi sahibi olunabilecektir ve vergi kaçırmaya yönelik eylemlerin önüne geçmek mümkün olabilecektir. Böyle bir mekanizmanın işlerlik kazanabilmesi ve denetlemesinin sağlanabilmesi için en ideal kurumun Uluslararası Para Fonu (IMF) olduğunu iddia eden Zucman'a göre dünyanın finansal kadastrounun çıkarılması için Şekil 14'teki sistematige ihtiyaç vardır.

⁷⁵ Lüksemburg örneği esasında daha derinlikli bir analize ihtiyaç duymaktadır. Nitekim ilgili ülke AB üyesidir ve gümrük yaptırımlarına mağruz kalmamaktadır. Bu nokta Zucman tarafından da dile getirilmiş ve konuya ilişkin ayrı bir bölümde yer verilmiştir.

Şekil 14: Dünyanın Finansal Kadastro

Kaynak: Zucman (2015: 127).

Şekil 14 yardımıyla Zucman'ın sistematüğini irdelemek mümkün görünmektedir. Buna göre, herhangi bir müşteri hisse senedi sattığında bu müşterinin hesabına borç kaydedilirken hisse senedini satın alan müşterinin banka hesabına da alacak olarak kaydedilir. Bu kağıt parçaları bir kere depolandıktan sonra tamamıyla demateryalize olurlar ve o andan itibaren kimin elinde ne tuttuğunun kaydını bilgisayarlar aracılığıyla ülkelerin takasbankları yürütür. Ancak vatansız tahvillerin ortaya çıkmasıyla beraber ortaya çıkan boşluk Clearstream, Euroclear gibi şirketler tarafından yürütölmekte ve bu şirketler küresel finans kayıtlarını tutmaktadırlar. Bu doğrultuda IMF, dünya üzerinde dolaşan menkul kıymetlerin bilgisayar kayıtlarına dayanarak küresel olarak işlemlerin kaydını tutmalı ve takip etmelidir. Örneğın ABD'li menkul kıymetler için ABD Takasbank (*Despository Turst Corporation*), yeri yurdu belli olmayanlar için Euroclear ya da Clearstream ve hatta diğır ulusal takasbankların bilgisayar kayıtlarından yararlanılmalıdır. Toparlamak gerekirse, bu

şekilde bir finansal kadastro oluşturulmadan giderek zenginleşen kesimin kontrol altına alınması mümkün olmaz. Bu kesim⁷⁶ hem varlıkları için vergi ödememekte, hem de varlıklarını diledikleri gibi dolaşıma sokarak vergi ödemedikleri varlıklarından da kazanç elde etmektedir. Bu da bizi eşitsizliklerin hüküm sürdüğü, eşitlikçi olmayan düzenin doğal kabul edildiği ve büyük servet sahiplerinin çıkarlarına dayanan bir plütokrasi anlayışının hükümran olduğu bir sisteme evirir ki halihazırda bu durum yeterince yerleşiklik kazanmıştır.

4.6 Post-Keynesyen Bir Maliye Politikasına Doğru: Genel Bir Değerlendirme

Post-Keynesyen teori, 2008 krizi öncesinde krizin gerçekleşme olasılığını anaakım iktisadın karşısında kendini konumlandırarak reel iktisadi mekanizmalar düzleminde ele alan ve politik ekonominin farklı akımları ile etkileşime giren eleştirel ve görece güncel bir iktisat yaklaşımıdır (Gürkan, 2016: 28). Post-Keynesyen teorinin son yıllarda eleştirel okullar arasında ciddi bir ivme kazanmasında ‘Büyük Durgunluk’ öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmelere karşı teorinin hem bilimsel tutarlılık hem de pratik alternatif önerileri bağlamında yapıcı yanıt arayışı etkili olmuştur. Ancak yine de, yaklaşımın kendi içinde farklı iktisadi akımların etkisini barındırması (Keynes, Kalecki, Minsky) post-Keynesyen teorinin bilimsel bir “tutarlılık” (*coherence*) taşıyamaması ve anaakım iktisada alternatif oluşturamayacağı eleştirilerini gündeme getirmiştir. Anaakım iktisat teorilerinden yükselen bu itirazlar post-Keynesyen iktisat teorisinin bilimsellikten uzak ve modern

⁷⁶ Esasında mücadele kapsamına çok uluslu şirketler ve bu şirketlerin vergi optimizasyonu politikaları da alınmalıdır. Nitekim çokuluslu şirketler karlarının diledikleri biçimde en az vergi ödeyecekleri yere taşıyabilmektedir. Bu doğrultuda küresel karların vergilendirilmesine yönelik yeni bir analiz çerçevesi oluşturulmalı ve sermaye vergisinde olduğu gibi yeni bir kurumlar vergisi de uygulanması gereken bir politika olarak iktisadi ajandaya girmelidir.

bir iktisat teorisi için gerekli bütünlüğü sağlayamayacağı şeklinde somutlaşmıştır (Walters ve Young, 1997: 330).

Post-Keynesyen iktisat teorisinin kapitalizmin yaşadığı son kriz ile birlikte güncel kapitalizmin sorunlarına reformist bir arayış içerisinde bulunmasından hareketle teori son dönemde ciddi ölçüde dikkat çekmiştir. Bu durum genelde anaakım iktisat teorilerinin krizi kavrayışlarındaki yetersizliklerinden ileri gelmiştir. Tezde daha önce tartışıldığı üzere krizin bağlantısı aktör hatası, politika yanlışlığı, aşırı devlet müdahalesi gibi temalar üzerinden kurulmuş ve krizin üzerinden on yıl geçmesine rağmen bilhassa Amerika’da ve Avrupa’daki yavaş büyüme ve kalıcı durgunluk tehlikeleri ortadan kalkmadığı gerçeği alternatif açıklamaların gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda post-Keynesyen iktisat anaakım iktisadın temel önermelerine karşı çıkararak bu gerekliliğe cevap aramıştır.

Post-Keynesyen teori temelde anaakım iktisat teorisine farklı düzlemlerde karşı çıkar. Buna göre metodolojik bireycilik ilkesi geçersizdir ve güç ilişkileri, kurumlar gibi tarihsel yapılar dikkate alınarak bir toplumsal yapı dan hareket edilmelidir. Bu yaklaşım teoriyi bütünsel bir bakış açısı kazanma gayretine iter. Aynı şekilde neoklasik iktisadın geleceğin bilinebilir olduğu argümanı ve öngörülebilir gelecekte sürekli fayda arayışında olan rasyonel birey varsayımı post-Keynesyen teoride belirsizlik düzleminde değerlendirilir. Neoklasik iktisat ekonomik işleyişi yalnızca kıt kaynakların tahsisi ve piyasa süreçlerine indirgemişken post-Keynesyen teoride bölüşüm, tam istihdam, toplumsal yapı, kurumlar ve toplumsal refah analize dahil edilir. Bunun da ötesinde, post-Keynesyen teori dinamik bir zaman içerisinde salt bir iktisadi analiz geliştirmez; aksine sosyal, psikolojik, toplumsal unsurlar ile teoriyi bütünlüklü bir çerçeveye oturtma gayreti güder. Anaakım iktisat anlayışının

“dışsal para” iddiasına post-Keynesyen teoride şiddetle karşı çıkılır. Nitekim parasallaşmış bir ekonomide para nötr kalmaz; içseldir (Gürkan, 2016: 28-29; King, 2013: 486; Lavoie, 2009: 12).

Yukarıda bahsedilen post-Keynesyen iktisat teorisinin genel çerçevesi maliye politikaların oluşturulması sürecinde de kendini gösterir. Minsky’nin “büyük devlet” (*big government*) (Minsky, 1986: 370) önermesinde olduğu gibi post-Keynesyen iktisatta devlet karşıtlığı mevcut değildir. Aksine devlet kamusalılık itkisine uygun bir biçimde işlevsel olarak kullanılır. ele alınanlar doğrultusunda, tümüyle bir uzlaşının henüz mümkün olmadığı ve sürekli ilerleme kaydederek radikal reformist bir düzleme taşınan bir çerçevede post-Keynesyen maliye politikalarının genel eğilimlerini sunmak tezde daha önce ele alınan politikaları tamamlayacak ve bir post-Keynesyen maliye politikasının nasıl bir forma bürüneceği hakkında ipuçları verecektir.

Post-Keynesyen maliye politikası arayışı –tezde daha önce ele alınmayan– Abba Lerner’in “fonksiyonel maliye” (*functional finance*) üzerinden somutlaştırılabilir. Nitekim bu eğilim günümüz post-Keynesyen iktisatçıları tarafından yaygın bir şekilde dile getirilmektedir ve “fonksiyonel maliye politikasının tekrar diriltilmesi” yönünde çağrılar yapılmaktadır. Lerner’a göre (1943: 39), maliye politikası *ex-post* bütçe sonuçlarıyla değil, ekonomi üzerindeki reel etkileri ile değerlendirilmelidir. Maliye politikasında temel düşünce biçimi geleneksel teorilerin iddialarının aksine maliye politikasını işlevleriyle değerlendirmek olmalıdır. Bunun da ötesinde mali otorite ekonomiyi tam istihdama getirmek için herhangi bir harcama limiti ile karşılaşmamaktadır (Tcherneva, 2008: 37).

“Fonksiyonel maliye” yaklaşımının yakın dönem post-Keynesyen iktisatçıları tarafından maliye politikasının genel formu şeklinde kabul edilmesine karşın – devletin tam istihdamı sağlamakla yükümlü olması ortak zemininde– farklı yaklaşımlar da mevcuttur. Bu yaklaşımların ilkinde çıktı açığının kapatılması için devlet geleneksel toplam talep yönetim mekanizmalarıyla tam istihdam için açık bir garanti vermeden toplam talebi uyararak piyasaya müdahale eder. Diğer yaklaşım ise açık bir şekilde tam istihdamın garanti edildiği ve devletin fonksiyonel olarak istihdam yaratmasını temel alır. İlk yaklaşımda en önde gelen hedef talep açığındaki gedığın doldurulmasıyla gerçek ve potansiyel çıktı açığı arasındaki farkın kapatılmasıdır. Bu yaklaşımın pratik sonuçları genelde yatırımların uyarılarak üretken kapasitenin artırılması ve büyümenin sağlanmasıdır. Bu açıdan bu yaklaşımda maliye politikası yeni konsensüs yaklaşımının aksine maliye politikasına önemli ölçüde yer verir ancak tam istihdam hedefini öncelemez (Tcherneva, 2008: 27-28).

Doğrudan istihdam yaratan fonksiyonel maliye yaklaşımında iki temel ilke mevcuttur. İlk ilke hükümetlerin finansman için vergilendirme ya da borçlanma konusunda içsel bir kısıtlama ile karşılaşmamasıyla şekillenir. İkinci ilke ise maliye politikası ve tam istihdam arasında açık bir ilişki tesis edilmesine ilişkindir. Bu doğrultuda hükümetlerin harcamaları büyüklükleriyle değil, etkileriyle incelenmelidir (Lerner, 1943: 40-42; Tcherneva, 2008: 33). İncelenen ilk yöntem tezde daha önce bahsedilen ve geçmişte uygulama alanı bulmuş geleneksel toplam talep yönetim mekanizmasıdır. İkinci ve yenilikçi olan yöntem ise özellikle kriz sonrası post-Keynesyen literatürde güncel sorunlara çözüm arayışında olan kapitalizm için reformist ve pragmatist bir düzlemde kavramsallaştırılmaktadır. Bu

yaklaşımı “küresel Keynesyen yeni düzen” (*global Keynesian New Deal*) (Hein ve Truger, 2010: 3) olarak da adlandırmak mümkün görünmektedir.

Bahsedilen bu yeni maliye politikası arayışında ele alınacak ilk nokta esnek döviz kuru sisteminde ve ulusal para biriminin egemenliğini sağlamış bir hükümet için kamu finansmanında bir sınırın olmamasıdır. Bu sınırı yalnızca ilgili devlet kendi kendine dayatabilir. Nitekim borç limitleri gibi aşılmasının ciddi sonuç ve yaptırımlar doğuracağı söylenen uygulamalar hükümetlerin kendi arzusu dahilinde –Birleşik Devletler’in Irak’a açtığı savaş buna örnektir– esnetilebilmektedir. Nihayetinde para devletin yarattığı bir varlıktır ve devletin dışında herhangi bir ekonomik aktörün sahip olamadığı bu yetkinin özünde –hükümetler için- teknik bir sınır yoktur. Bütçenin hükümetlerin önünde bir sınır oluşturmamasının mümkün tek yolu ilgili devletin ulusal para birimindeki egemenliğinden dolarizasyon, parasal birlik, döviz kurulu ya da sabit kur sistemleri gibi uygulamalarla vazgeçmesidir (Lerner, 1947: 313; Tcherneva, 2008: 33-34). Böyle bir durum oluşmadığı sürece devlet borçlarının sürdürülebilir olmasına dair yapılan ilişkiler çok fazla bir anlam ifade etmeyecektir. Nitekim maliye politikasının bu anlayışla kullanması –yeni uzlaşının öne sürdüğü argümana taban tabana zıt bir şekilde– “işleme etkisi” (*crowding-in effect*) yaratmaktadır.

Farklı türden bir toplam talep yönetimi, –yeni konsensüsün kuramsallaştırdığı şekliyle– gelirin dağılımını en üst gelir gruplarından en alt gelir gruplarına damlama mekanizması ile gerçekleştirmeyi redderek toplumsal hiyerarşinin en altındakilerin yaşam ve istihdam koşullarını iyileştiren bir anlayışı benimser (*bottom-up approach*). Bu yaklaşımda kamu, ekonomide ağırlıklı bir rol oynamalı ve istihdam politikalarını öncelikle ekonomi politikalarında radikal reformist bir yönelimi

somutlaştırmalıdır. Bu durumda yeni bir politika gündemi oluşturulmalıdır. Bu politika gündemi ise genelde progresif vergilerin oluşturulması, emeğin milli hâsıladaki payının arttırılması, neoliberal dönemde uygulanan emek karşıtı politikaların tersine çevrilmesi, finansal sistemin tümüyle düzenlenmesi, iş yaratım süreçlerinin doğrudan devlet tarafından yaratılması ve tam istihdam hedefinin tekrar temel iktisat politikası olarak ortaya çıkması ile şeklinde oluşturulmalıdır (Gürkan, 2016: 31).

4.7 Güncel Gelişmeler Işığında Post-Keynesyen Teoriyi İleriye Taşımak ve Yeni Ufuklar Açmak

Post-Keynesyen teori özellikle kriz sonrası alternatif arayışlarında önemli bir uğrak haline gelerek heterodoks bir yaklaşım olarak ağırlığını arttırmıştır. Bu doğrultuda bu tez post-Keynesyen maliye politika önerilerini somutlaştırıp farklı seçenekleri gündeme getirerek hem anaakım argümanlara hem de geleneksel Keynesyen önerilere karşı eleştirel bir analiz geliştirmiştir. Ancak krizin üzerinden geçen on yıl ve güncel kapitalizmin yaşadığı –iktisadi alanı içine alan ve onu aşan– çelişkilerin tümüyle görünür olması ve toplumsal ilerlemenin bir çıkmaza girdiği yönündeki endişelerin giderek toplumun geniş kesimleri tarafından paylaşılması gerçeği post-Keynesyen analizi daha da geniş bir bağlamda tartışmayı –ve ileri taşımayı– gerekli kılmaktadır.

Post-Keynesyen analizin ileriye taşınmasının gerekliliği temelde güncel gelişmelerin getirdiği sorunların aşılmasında ve teorinin eleştirilen yanlarının giderilmesi bağlamında tartışılmaktadır. Güncel dünya ekonomisinin karşılaştığı

Çelişkiler ve ekonomik alanı aşan yeni problemler ortaya çıktıkça “ok yönlü ilerleme” ve “gerçeği bilimsel tutarlılıkla açıklamak” (Gürkan, 2016: 32) eğilimleri teori içerisinde ağırlık kazanmış ve eleştirel perspektifin yeni yönelimlerinin ne olması gerektiğine ilişkin tartışmalar sıkladıştır. Stockhammer ve Ramskogler’in (2009: 227) post-Keynesyen iktisatta ileri gitme arayışına yanıt aradığı çalışmada görüleceği üzere, yeni olgular temelinde teorinin güncelleştirilmesi ve tartışmaların bağlamının genişletilmesi gerekmektedir.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız iddialar doğrultusunda post-Keynesyen teorinin karşısına çıkan ilk sorun, teorinin anaakım ve eleştirel heterodoks yaklaşımlar ile olan ilişkisinin netleştirilmesidir. Çoğunlukla eleştirel heterodoksi içerisinde yer alan post-Keynesyen teorinin anaakım ile ciddi bir iş birliği içerisine girerek anaakımı tümüyle yok saymaması gerektiği fikri bu noktada ilk öneri olarak belirir (Stockhammer ve Ramskogler, 2009: 228). Tezde daha önce bahsedilen ve post-Keynesyen teorinin iktisatta tam olarak kendini nerede konumlandıracağı eleştirisi burada da kendini göstermektedir. Anaakım iktisat teorisinin çoğunlukla post-Keynesyen teorinin ne sürdüğü argümanlardan yapısal bir biçimde ayrılması gerçeğinden hareketle anaakım iktisat ile olan ilişkinin post-Keynesyen iktisat için başat bir sorun olmaktan çıkarılması gerekliliği önemli bir yönelim olarak karşımıza çıkmaktadır. Stockhammer ve Ramskogler’in (2009: 239) ele aldığı biçimiyle post-Keynesyen teorinin temel amacı anaakım ile bir yarışa girmektense alternatif bir yaklaşım oluşturabilmek olmalıdır.

Stockhammer ve Ramskogler’in (2009) oluşturduğu izlek doğrultusunda ilerleyecek olursak, post-Keynesyen teorinin eleştirel heterodoks gelenek ile daha yapısal bir işbirliğe içerisine girmesinin gerekli olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Nitekim post-Keynesyen iktisat ve eleştirel gelenek –anaakıma kıyasla– daha fazla ortak temayı paylaşmakta ve reel iktisadi problemler bağlamında tartışmayı daha geniş bir düzlemde ele almaktadır. Heterodoks gelenek ile daha fazla ortaklık oluşturulması gerekliliğini “daha fazla *post* ve daha az Keynesyen olmak” (Stockhammer ve Ramskogler, 2009: 241) iddiası ile somutlaştırmak mümkündür. Bu öneriyi bir adım daha ileriye taşıyarak post-Keynesyen iktisadı daha radikal bir yönelime sokmak da aynı doğrultuda son derece önemli görünmektedir. “Keynes’i korumak ve Keynes’i aşmak”⁷⁷ olarak kavramsallaştırabileceğimiz bu öneri öncelikli olarak Keynesyen teorideki radikal özün ortaya çıkarılmasını sağlamak ve bu özün geniş bir düzlemde diğer heterodoks teoriler ile desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Keynesyen teorinin diğer iktisat okulları ve güncel kapitalizm sorunları ile ilişkilendirilmesine yönelik çağrılar farklı bağlamlarda ele almak olasıdır. İlk olarak post-Keynesyen teori ile Marksist iktisat kuramının etkileşimi bu doğrultuda ele alınabilir. Her iki okul da son derece ciddi yapısal farklılıklar ve analiz yöntemleri benimsemiş olsa da her iki teorinin de temel uğraşlarından biri kapitalizmdir ve bu noktadan hareketle Kalecki üzerinden bağlantı kurulabilir (King, 2013: 503). Benzer vurguları ortak temalar ve yeni boyut kazanan tartışmalar bağlamında genişletmek post-Keynesyen teorinin daha radikal bir düzlemde tartışılmasının önünü açabilecektir. Post-Keynesyen teori yine aynı şekilde “Kurumsal İktisat”, “Ekolojik İktisat” gibi iktisadi analizi farklılaştıran heterodoks okullar ile de iş birliğine girebilmelidir. Ortak temalar üzerinden geliştirilebilecek bu ortaklık sosyal, politik

⁷⁷ “Keynes’i korumak ve Keynes’i aşmak” önerisi temelde Dumenil ve Levy’nin (2015: 166) savaş sonrası uzlaşısına dair yaptığı yorumdan ileri gelmektedir. Dumenil ve Levy, uzlaşmanın korunması ve aşılması gerekliliğine vurgu yaparken bu tez aynı vurguyu Keynesyen teori için ele almakta ve genelde Keynesyen teoriye yöneltilen radikal olmayan reformizm eleştirilerini göğüsleyerek sosyal tabanlı Keynesyen programların korunması ve aşılması gerekliliğini öne sürmektedir.

ve ekonomik analiz açısından post-Keynesyen yazını ileri noktalara taşıyabilecektir.⁷⁸

Ekolojik sorunlara ilişkin meseleler –güncel gelişmeler ışığında– son derece dikkat çekici görünmektedir. Stockhammer ve Ramskogler’in (2009) ısrarla post-Keynesyen yazının ele alması gerektiğini savladığı kapitalizm-çevresel yıkım ilişkisinden yola çıkılırsa, teorinin güncel yönelimleri mesele edinerek politika önerisi olarak somutlaştırması gerekliliği ortaya çıkar. Stockhammer ve Ramskogler’in post-Keynesyen yazın için oluşturmaya çalıştığı izlekte son derece önemli bir yer tutan çevre meselesi yakın dönem post-Keynesyen iktisat anlayışının en önemli arayışlarından biri olmaktadır (Fontana ve Sawyer, 2016). Büyümenin tekrardan temin edilmesine yönelik ele alınan ve genel olarak “ücret yanlı büyüme” başlığı altında toplulaştırılan önerilerde ulaşılan bulguların ekolojik eleştiriye açık olduğu önemle belirtilmektedir (Stockhammer ve Onaran, 2012: 17).

Post-Keynesyen iktisatın gelecekteki yönelimini belirleyecek olan temel hususlardan birisi de “devlet sorunu”, “yönetim sorunu”, “iktidar sorunu” gibi başlıklar altında ele alınabilir. Kalecki’nin (1943: 326) ısrarla öne sürdüğü şekliyle tam istihdamın sağlanmasında ortaya çıkacak olan sorunların genelde iktisadi gerekçelerden kaynaklanmadığı, politik/siyasi nedenlerin tam istihdamın uygulanabilir olmasını zorlaştırdığı argümanı iyi bir başlangıç noktası sunmaktadır. Bu doğrultuda, “kamusallık fikri” (Gürkan, 2016: 33) etrafında geliştirilen ve devleti açık bir şekilde aktivizme yönelten post-Keynesyen teorinin karşısında ciddi bir devlet sorunu bulunmaktadır. Giderek daha az istihdam üreten, çalışma koşullarını sağlayamayan ve yeterli bir ücreti temin etmekten yoksun bir kamu sektörünün ağır

⁷⁸ King (2013: 506) bu öneriyi “post-Keynesyen iktisatın dar bir düşünce topluluğu olmasındansa geniş bir düşünce topluluğu olması” (broad church rather than narrow church) şeklinde ele alır.

bastığı toplumsal düzende (Chomsky, 2012: 338) bu sorun daha da yapılaşmaktadır. Bu açıdan post-Keynesyen teorisinin önünde devletin politik iktisat bağlamında analiz edilmesi gerekliliği beklemektedir.

Tezde daha önce ifade edilen tartışmanın geniş bir bağlamda yürütülmesi zorunluluğu iktisadi çözümlemelerin ötesine geçmeyi gerektirmektedir. 2017 ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler de bu türden bir ihtiyacı gözler önüne sermektedir. Trump'ın Birleşik Devletler'de başkan olarak seçilmesi, İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkmasını öngören Brexit oylamasında ayrılma sonucunun ortaya çıkması, İtalya'da Renzi'nin reformlarının reddedilmesi, Sanders'in Demokrat Parti'nin adayı olarak önseçimlerde ciddi bir başarı elde etmesi, Fransa'da Ulusal Cephe'nin seçimlerde önemli bir oy oranını yakalaması gibi oldukça geniş bir düzlemde değerlendirilmeyi hak eden gelişmeler ekonomik krizle birlikte siyasi bir meşruiyet krizinin de ortaya çıktığını göstermektedir (Fraser, 2017: 59).

O halde yapılması gereken dönüşümün ekonomik eleştirisine soyunmak olmamalı; ekonomik eleştirinin ötesine geçilebilmelidir (Mason, 2017: 127). Arrighi'nin sistemik birikim dairelerinin nihaî krizleri hakkında kullandığı “*terminal crisis*” (Arrighi, 2010: 367) kavramsallaştırması işlevsel bir biçimde kullanılacak olursa, düzenin kendisinin bir sona geldiği ya da post-neoliberalizm olarak adlandırılabilir bir döneme geçildiği argümanları detaylı bir biçimde işlenebilir gözükmemektedir. Ayrıca, böyle bir tartışmayı yürütmek sürekli olarak tekrarlanan hâkim paradigmanın ötesine geçilmesini hedefleyen programlara tamamlayıcı bir çerçeve de kazandıracaktır. Nihayetinde yüzleşilen meseleler sihirli bir değnek ile ya da mucizevî tedavi yöntemleriyle çözülebilir görünmemektedir ve bu sorunların

açtığı fırsat penceresi ile geniş bağlamli bir tartışma yürütmek son derece faydalı bir tartışma zemini yaratacaktır (Bauman, 2017: 43; Rendueles, 2017: 168).

Ele alınacak ilk nokta, yakın tarihin çok büyük değişimlere yol açtığı ve bu değişimlerin yıkıcı dönüşümlere gebe olduğu konusudur. Nitekim, 2008’de yaşanan ekonomik krize siyasi meşruiyet krizi de eklenmiş ve devletlerin küreselleşme içerisinde dönüştüğü yeni form egemenlik haklarının giderek azalması şeklinde tezahür etmiştir. Greenspan bu noktayı “[d]ünya küreselleşmenin sayesinde küresel piyasalar tarafından yönetilmektedir; bundan sonra kimin başkan olacağının hiç bir önemi yoktur” (Aktaran Streeck, 2016: 119) şeklinde ele almaktadır. Streeck, neoliberalizm ve küreselleşmenin amalgamı olarak ifade ettiği “büyük gerileme”yi bu doğrultuda işlevselleştirerek yalnızca yüzde birin yararlandığı bir küreselleşmenin artık sürdürülemez olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda, alternatifsizlik iddialarına karşı gelinmeli, yapıcı alternatifler geliştirilebilmeli ve toplumun yüzde doksan dokuzunun neoliberal dönüşüm ile ortaya çıkan varoluşsal hoşnutsuzluğu giderilmelidir (Rendueles, 2017: 180; Streeck, 2017: 182).

Eşitsizliğin tarihsel olarak en yüksek düzeylere ulaştığı günümüzde yapıcı alternatif konusu son derece önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda Chomsky’nin (2012: 345) “merkez siyasetin çöküşü” olarak nitelendirdiği dönemlerde radikal düşüncenin yapıcı bir alternatif sunamayarak yetersiz kalması durumunda sonuçların son derece tahripkâr olacağı argümanı dikkate değerdir. Nitekim topluma herhangi bir ekonomik vaat verilemediği ve konsolidasyon devleti olarak kavramsallaştırılan dönem itibariyle kemer sıkma yerleşik bir politik araç halini almış, ekonomik egemenliğin yitip gitmesi ekonomik egemenliğin ötesinde bir arayışı ortaya çıkmıştır. Nihayetinde yakın zamanda bir çok ülkede ortaya çıkan popülist liderler,

uluslararası finansın, küresel anlaşmaların ya da sermayenin esiri olduğunun farkına vararak ulusal ekonomileri üzerinde tam anlamıyla egemenlik kuramayacaklarını anlamış ve kültürel bir egemenliğin tesis edilmesi yolunda çaba göstermeye başlamıştır (Appadurai, 2017: 21). Nihayetinde kültürel egemenliğin tesis edilmesi neoliberal politikaların açtığı yaraların üstünü kapatmaya ve yıkılan emekçi dünyaların yıkılmasının onarımını farklı bir şekilde telafi edilmesine olanak tanımaktadır (Illouz, 2017: 86).

Kültürel egemenliğin tesis edilmesi bir anlamda kimlik arayışı ile birlikte ele alınabilir görünmektedir. Standart ekonomi kuramının iddia ettiği şekliyle sürekli kendi çıkarını kollayan iktisadi insanın eylemlerini belirleyen yêgane dürtü acıdan kaçınmak ve mutluluğa ulaşmaktır. Mishra'nın (2017: 130) "hiper-rasyonalist" olarak tanımladığı bu düşünce şekli, ekonomik olmayan motivasyonları analiz dışı bırakarak benliğin ya da öznelliğin ekonomik olandan çok daha ötede farklı anlamlar barındırdığını görmezden gelir. Freud bu düşüncenin tam karşısında belirlemektedir. Freud'a göre, dürtü kaynaklı heyecan ve tutkular akla yatkın; mantıklı çıkarlardan çok daha güçlüdür (Seçilmiş, 2017: 52). Faydasını ençoklaştırmaya çalışan rasyonel benmerkezci bireyden yola çıkılarak yapılan insanların mantıkla hareket eden hayvanlar olduğuna dair pozitivist düşünce yaşanan dünyayı gerçekte açıklama gücüne sahip görünmemektedir. Nitekim, "[e]n basit dünyevi hareketin ardında muazzam bir bilinçaltı âlemi yatmaktadır" (Mishra, 2017: 130-133).

Bahsettiğimiz kimlik arayışını neoliberal dönüşümün bireyin dünyasında yol açtığı yıkımla ilişkilendirmek oldukça yerinde bir seçimdir. Harvey'in iddia ettiği gibi toplumsal sınıflara kimliğin en önemli parçası olan yerin önemsiz olduğu mesajının verilerek mekânın yok edildiği, sınıf aidiyetinin tümüyle kaybolarak

kolektif kimlik arayışının tüketildiği bir yalnızlaştırma süreci ile insan Foucault'un "benlik girişimcileri"ne dönüşmüştür (Mason, 2017: 113-115). Bireyselliğin kolektif olanın önüne geçmesiyle kapitalizmin temel karşıt grupları, sınıf kavramından azade bir düzlemde vatandaş olarak ele alınarak görünürde mükemmel bir anlayış tesis edilmiş (Mason, 2017: 121) ve birey piyasaya uyumlu hâle getirilmiştir. Marx'ın "benliğin vahşileştirilmesi" olarak göreceği bu dönüşüm özünde kimliğin tersine çevrilmesidir (Berman, 2014: 25-31). Birey görünürde kusursuz bir biçimde bağımsızlaştırılmıştır, ancak gerçekte kölelik kusursuzlaştırılmıştır (Berman, 2014: 59). Piyasanın referans noktası olarak hâkimiyetini tamamlamasıyla piyasa mantığı içselleştirilmiş ve birey sürekli bir rekabet ilişkisi içerisinde kendine yer edinmiştir. Horkheimer'in "araçsal aklın cisimleşmesi" olarak ele aldığı şekliyle her şey bir amaç-araç rasyonelitesine, doğaya ve kendine hâkim olma mantığına tabi kılınmış; piyasa insanları esir alan anonim bir tanrı olarak alternatifsiz olmuştur. Bireyin dünyaya hükmedeceği fikri tam tersine dönmüş; piyasanın egemenliği bireyi üzerindeki denetimi ele geçirmiştir (Nachtwey, 2017: 161).

Yaşanan diğer dönüşüm ise daha çok demokrasi kavramıyla ilişkilendirilebilir görünmektedir. Küreselleşmenin sınırladığı ulusal egemenlik sorunu liberal demokrasinin sonunu hazırlamakta ve günümüzde seçimler demokrasiyi tesis etmenin değil; demokrasiyi terk etmenin bir aracı olarak görülmektedir. Demokrasi, ekonomik çıkmazlara ulusal egemenlik kaygılarının da eklendiği bir ortamda kazananlara mutlak bir zafer vaat etmemektedir. Nitekim demokrasi seçimi kaybedenlerin endişe etmesine gerek olmadığı mesajını somutlaştırmakta ve bu doğrultuda seçim yarışının galiplerine mutlak hâkimiyet olanağı tanımamaktadır. Bu durum, günümüz dünyasında demokrasinin giderek

anlamını yitirmesine neden olmaktadır. Demokrasinin ortaya çıkardığı çelişkili sonuç daha özgür ancak güçsüz bir zafer ortamıdır ve bu özelliği demokrasinin dışlayıcı olmasını gündeme getirmekte; seçimi kazananların demokrasinin getirdiği sorumluluk duygusundan kurtularak muğlak olmayan bir muzaffer olmak istemesine yol açmaktadır (Appadurai, 2017: 24-28; Krastev, 2017: 98-99).

Yukarıda detaylı bir şekilde ele alınan yeni dönüşümler doğrultusunda post-Keynesyen teorisinin güncel sorunlar temelinde analizin bağlamını genişletmesi ve iktisadi alanın ötesine geçmesi gerekliliği açık bir biçimde görülmektedir. Bu açıdan post-Keynesyen iktisat farklı boyutları kapsayacak bir biçimde politika önermelerini genişletebilir görünmektedir. İlk olarak, iş gününü kısaltmayı önceleyen, sosyal koruma konusunda açık bir şekilde devleti müdahaleye çağıran ve temel ihtiyaçları karşılayan bir anlayış tesis edilerek kamuya bir alan yaratılabilir ve neoliberalizmin temel argümanlarından biri olan “devlet başarısızlığı tezi”ne karşıt bir duruş geliştirilebilir. Gelir güvencesi, doğrudan istihdam, devletin zor aygıtlarının bütçesinde kesintiye gidilmesi, üst sınıfların ve sermayenin vergilendirilmesi gibi temalar üzerinden yenilikçi tartışmalar ele alınabilir (Saad-Filho, 2012: 285; Beitel, 2012: 286). Sanayisizleştirilmiş ve finansın boyunduruğu altında bulunan bir ekonomide üretim ekonomisinin hizmetinde yeni bir finans düzenlemesi/finansın demokratikleştirilmesi gündeme getirilebilir (Chomsky, 2012: 341 Dumenil ve Levy, 2015: 176; Saad-Filho, 2012: 283). Yine, demokrasi temelli güncel sorun bağlamında genişletilmiş bir sınıf uzlaşısının sağlanması yeni ittifakları gündeme getirebilir. Aynı şekilde “neoliberal küreselleşme” ya da “vatandaşla birlikte değil vatandaşa karşı küreselleşme” kavramı üzerinden bir eleştiri hattı oluşturularak “yeni bir küreselleşme” anlayışı savunulabilir; krizin neoliberalizmin krizi olduğu tezinden

hareketle neoliberalizm öncesinde de bir hayatın var olduğu ve neoliberalizmle birlikte tarihin sonlanmadığı argümanı işlenebilir (Dumenil ve Levy, 2015: 178-181; Reybrouck, 2017: 203; Saad-Filho, 2012: 269).

Özetle, post-Keynesyen teorinin bağlamının yeni ufuklar doğrultusunda genişletilerek tartışmanın daha radikal bir düzlemde ele alınması gerekliliği açık bir şekilde ortadadır. Toplumsal eşitsizliğin ve ekolojik yıkımın dramatik bir artış gösterdiği ve sürekli yeni çıkmazların ortaya çıktığı günümüz dünyasında bu gereklilik daha da önem kazanmaktadır. Post-Keynesyen teori bu doğrultuda devlet karşıtlığı fikrine karşı gelerek kamunun değerini savunmalı, toplumsal ve ekolojik başka bir dünyanın mümkün olduğu tartışmalarını gündeme getirmeli ve yeni arayışları somutlaştırmalıdır. Maliye politikası kamusalılık fikrinin geniş tabanlı bir şekilde tartışılması ve devlet karşıtlığının aşılması için önemli ufuklar açmaktadır. “Keynes’i korumak ve Keynes’i aşmak” olarak vurguladığımız izlek doğrultusunda teori ilk olarak hem anaakım hem de geleneksel Keynesyen kavramsallaştırmaya karşı çıkmalıdır. Keynes, Kalecki, Minsky, Lerner tartışmaları doğrultusunda Keynesyen iktisattaki radikal öz daha detaylı şekilde analiz edilmeli ve teorik tartışmalar güncel ve reel sorunlara doğru evrilerek politik önermeler yeni olgular ışığında somutlaştırılmalıdır. Nitekim yakın dönemde meydana gelen ve bu tez içerisinde işlenen iktisadi alanı hem kapsayan hem de aşan gelişmeler post-Keynesyen teori için önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu açıdan daha önce ele alınan “daha fazla *post* ve daha az Keynesyen” (Stockhammer ve Ramskogler, 2009: 241) olma fikri bu fırsatın teorik ve pratik anlamda uygulanması için iyi bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacı anaakım iktisadın piyasa adaleti dahilinde rasyonel bölüşüm ilkeleri sunduğu iddiasına karşı çıkarak uzunca bir zamandır iktisadi analizin dışında bırakılan eşitsizlik meselesini tekrar gündeme getirmektir. Böyle bir çaba “Büyük Durgunluk” ile birlikte açığa çıkan düşünsel ayrışmadan yararlanarak neoliberal dönem olarak adlandırılan iktisat politikalarının eleştirilmesiyle somutlaşmaktadır. Bu doğrultuda, post-Keynesyen teori gerek kriz öncesinde gerekse kriz sonrasında eşitsizlik problemini krize götüren mekanizmalar bağlamında inceleyerek kriz ile eşitsizlik arasındaki nedensellik ilişkisinin doğru kurulması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Ayrıca, –anaakımın kriz kavrayışının da ötesinde– krizin eleştirel teoriler bağlamında da çoğunlukla finansallaşma olgusu üzerine inşa edilmesi bahsettiğimiz nedensellik ilişkisinin doğru kurulmasının önemini arttırmaktadır. Bu doğrultuda bu tez neoliberalizmin, krizin ve eşitsizlik sorununun açıklanmasında finansallaşmanın önemli bir dinamik olduğunu gözden kaçırmamakla birlikte bölüşümde ortaya çıkan bozulmanın neden ve sonuçlarının ekonominin reel ve uzun dönemli yapısal dengesizliklerinden kaynaklandığı iddiası gündeme getirmekte ve –finansallaşma olgusunu dışlamadan– tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde eşitsizlik ve kriz arasında bir nedensellik ilişkisi kurulması gerektiğini öne sürmektedir.

“Mevcut olan her şeyin sürekli bir seyir halinde olduğu” (Streeck, 2016: 40) argümanından hareketle bu tez tarihi dönemlere ayırarak son otuz yılda meydana gelen makroekonomik istikrarsızlıklar “borç yanlı” ve “kredi yanlı” büyüme modelleri ve “kemer sıkma politikaları” temelinde incelenmiştir. Neoliberal dönüşümün yalnızca iktisadi bir kategori olarak kavranamayacağı iddiası üzerine

analizin bağlamı genişletilerek bireyin ve kamunun dönüşümü tartışılmıştır. Dönüşümle birlikte birey ahlakî bir borç ekonomisinin içerisine çekilerek geleceğin barındırdığı tüm seçim imkânlarını kaybetmiş; böylelikle sistemin hem “yaşayan şimdi”yi hem de “öngörülemeyen zamanı” ele geçirdiği (Lazzarato, 2015; Ross, 2015) bulgusuna ulaşılmıştır.

2008 krizinin bütünlüklü bir çerçeveye oluşturulması amacıyla eleştirel heterodoks iktisat teorileri bağlamında kriz tartışmaları ele alınmış ve ve krizin indirgemeci bir anlayışla kavranmasının mümkün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. “Satın Alınan Zaman” ya da “Küresel Minotauros” gibi yakın zaman kriz açıklamaları bu çalışmanın argümanlarını destekler nitelikte görünmektedir.

Bu tez, neoliberal dönemle birlikte uygulanan ekonomi politikalarının bölüşümde ciddi ayrışmaları beraberinde getirdiğini ve eşitsizliğin dramatik bir biçimde artmasıyla sonuçlandığı iddiasını gündeme getirmekte ve post-Keynesyen argümanlar bağlamında bütünlüklü bir analizi somutlaştırmaktadır. Bu doğrultuda, ilk olarak finans ve reel ilişkisinin kurulmuş ve finansın reel ekonomi ile olan etkileşimi tespit edilerek bölüşüm vurgulu bir analiz geliştirilmiştir. Buradaki temel bulgu sermayenin finansallaşma evresi ile birlikte tahakküm şiddetini arttırdığı ve hem bireylerin hem de devletin finansal birikimin bir taşıyıcısı olarak işlevselleşmesi ve borç döndürücü hâle gelmesidir.

Çalışmanın post-Keynesyen teori bağlamında ulaştığı bulgulardan diğeri ise eşitsizlik ve toplam talep arasındaki ilişkinin krize götüren önemli bir mekanizma olduğudur. Kaleckiye analiz ve modellerin ele alınmasıyla ulaşılan bu sonuç, neoliberal dönemde ivme kazanarak artan eşitsizliğin toplam talep yaratım mekanizmasını olumsuz bir biçimde etkilediği iddiasının dışavurumudur. Ancak

ilişki görüldüğü kadar net bir düzlemde gerçekleşmemiştir. Nitekim krediye ulaşımın toplumun tüm kesimleri için olanaklı hale gelmesiyle bireyler bütçe kısıtlarından kurtulmuş ve giderek borçlanmıştır. Bu durum hem gelirin fonksiyonel dağılımı hem de gelirin kişisel dağılımı ile ilişkilendirilebilir görünmektedir.

Bölüşümdeki bozukluk ve tüketimde meydana gelen artış arasındaki kompleks ilişkinin de çözümlenmesi gerekmektedir. Bu çalışma, bölüşüm ve tüketim arasındaki ilişkiyi yakından inceleyerek kişinin gelirin ötesinde harcama yapmasının nedenlerini geniş bir düzlemde tartışmıştır. Nitekim Harvey'in (2015b: 279) "taşkın tüketimcilik" olarak adlandırdığı bir durumda tüketicinin silahlanma yarışına evrildiği olgusu ve bunun altında yatan borç mekanizmasının incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda, yaşam boyu gelir hipotezi sorgulanarak Veblen'in, Duesenberry'nin, Frank'in analizleri ile tartışmanın bağlamı sosyal, psikolojik ve toplumsal hususları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Öte yandan, Minsky'nin finansal istikrarsızlık hipotezinin kriz ile birlikte sıkça tartışılması Minsky incelemesini de zorunlu kılmaktadır. Minsky'nin öne sürdüğü argümanlar –kriz kavrayışındaki nedensellik ilişkisinin gözden kaçırılmasında olduğu gibi– çalışma içerisinde farklı yaklaşımlar ile desteklenmeye çalışılmış ve Minsky'nin hipotezi "ev sahipliğinin demokratikleştirilmesi" ve "hayali demokratikleştirme" kavramları üzerinden tartışılmıştır. Minsky'nin radikal reformist politika önerileri ile bağlam kuvvetlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde ise yeni bir maliye politikası arayışının post-Keynesyen dinamikleri incelenmiştir. Post-Keynesyen iktisat hem standart anaakım iktisat teorisine hem de geleneksel Keynesyen toplam talep anlayışına karşı çıkarak ciddi bir alternatif reform gündemi oluşturmaktadır. Lerner'ın fonksiyonel maliye

yaklaşımı, Minsky'nin alternatif istihdam önerileri ve Keynes'in neoklasik yorumunun ötesinde radikal politikaları bu bağlamda ele alınarak yeni bir maliye politikası arayışına çıkılmıştır. Bu yeni arayışta maliye politikasının alt gelir gruplarının lehine olacak şekilde yeniden dizayn edilerek tam istihdam hedefi ana hedef olarak belirlenmesi gerekliliği kavramsallaştırılmış ve devletin bu doğrultuda çıktı açığını değil emek açığını kapatmak için politika üretmesi gerektiği iddia edilmiştir.

Krizin üzerinden uzunca bir zaman geçmiş olmasından hareketle ortaya çıkan yeni sorunlar ışığında teorinin ne tür bir izleğe evrilmesi gerektiği önemli bir sorun olarak görünmektedir. Bu tezde iddia edilen yeni boyutlar temelinde post-Keynesyen teorinin güncel sorunlara odaklanması ve ortak temalar üzerinden diğer eleştirel heterodoks okullar ile etkileşime girmesidir. Bunun da ötesinde, teori eleştirel hattını daha geniş bir bağlama taşımak ve “daha fazla *post*, daha az Keynesyen” (Stockhammer ve Ramskogler, 2009: 241) bir yönelime girmelidir. “Keynes'i korumak ve Keynes'i aşmak” olarak ele alınan bu öneri post-Keynesyen iktisat teorisinin ilerlemesinin olanaklı seçeneklerinden birisidir.

Post-Keynesyen teorinin güncel sorunlar ışığında daha geniş bağlamli analizler yürütülmesi gerektiği yönünde öne sürülen argüman yakın dönem gelişmeler bağlamında ele alındığında son derece önemli görünmektedir. Streeck'in Gramsci'den ödünç aldığı “fetret dönemi”nde olduğu gibi, eski dönem kapanmıştır; ancak yerine gelecek olan belirsizdir. Fetret döneminde alışlagelmiş tüm nedensellik bağları hükümsüzleşmiş, hesaplanabilir dünya yerini beklenmedik olaylara bırakmış ve devamlı istikrarsızlık yegâne istikrar olarak ortaya çıkmıştır (Streeck, 2017: 193). Arrighi'nin sıklıkla kullandığı tarihsel sarkacın ne yöne evrileceği

kestirilememektedir (Arrighi, 2010: 339). Eşitliliği gözeten ve sıradan insanlara kucak açan modern bir toplum (Berman, 2014: 86) hayalinin yitirildiği bu dönem belirsizliklerle dolu bir dünyanın ortaya çıkmasına neden olmuş; toplum ayağının altındaki buz tabakasının giderek incelmekte olduğunu hissetmeye başlamıştır. Bastırılanlar ya da toplumun büyük bir bölümü başarısız da olsa belirli bir alternatif arayışındadır (Misik, 2017: 145; Streeck, 2017: 197; Zizek, 2017: 211). Ele alınan yeni temalar ve sorunların gösterdiği şekliyle, post-Keynesyen iktisat teorisi “iktisadi alanı içine alan ancak onu aşan” bir eleştirel analize doğru bağlamını genişletmek durumundadır.

KAYNAKÇA

- Akçay, Ü., Güngen A. R., (2014), **Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş**, Ankara, Notabene Yayınları
- Albayrak, Ö., (2003), Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa ve Refah İlişkisi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Albayrak, Ö., (2015), “Eşitsizliklerin Muhteşem Dönüşü: Piketty’nin Sermayesi ve İktisat Bilimi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 69 (3), 639-654.
- Alesina, A., (2012), “Fiscal Policy after the Great Recession”, **International Atlantic Economic Society**, 40, 429-435.
- Alvarez-Cuadrado, F., Long, van N., (2011), “The Relative Income Hypothesis”, **Journal of Economic Dynamics and Control**, 35 (9), 1489–1501.
- Appadurai, A., (2017), “Demokrasi Yorgunluğu” içinde **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**, İstanbul, Metis Yayınları.
- Arestis, P., (2009), “New Consensus Macroeconomics: A Critical Appraisal”, The Levy Economics Institute Working Papers 564.
- Arestis, P., Sawyer, M., (2008), “New Consensus Macroeconomics and Inflation Targeting: Keynesian Critique”, **Economia and Sociedade**, Özel Sayı, 17, 631-656.
- Arın, T., (2003), “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması” içinde **İktisat Üzerine Yazılar, Küresel Düzen:**

Birikim, Devlet ve Sınıflar, Der. A.H. Köse-F. Şenses-E. Yeldan, İstanbul, İletişim Yayınları.

Arrighi, G., (2010), **Long Twentieth Century Money, Power, and the Origins of Our Times**, London, Verso.

Atkinson, A. B., (2015), **Inequality: What Can Be Done?**, Cambridge, Harvard University Press.

Attali, J., (2015), **Kriz ve Sonrası, 2008 Krizinin Üzerinden Ufka Bakarken**, İstanbul, Ekslibris Yayıncılık.

Auerbach, A. J., Hassett, K., (2015), “Capital Taxation in the Twenty-First Century”, **American Economic Review: Papers & Proceedings**, 105 (5): 38–42.

Aydın, D. G., Takay, B. A., (2017), “Janus’un İki Yüzü: Yabancılaşma ve Gösteriş Tüketimi”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 35 (1), 1-18.

Aydınoat, E., Kara, M., (2010), **Görünmez Adam Smith**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Baer, W., Maloney, W., (1997), “Neoliberalism and Income Distribution in Latin America”, **World Development**, 25 (3), 311-327.

Bahçe, S., (2009), “İktisadi Kriz ve İktisatta Kriz”, **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, 8 (29), 9-38.

Bahçe, S., (2010), “Faşist Cordon Sanitaire ve Avrupa Karanlığı”, **GETA Tartışma Metinleri No: 109**, Şubat, 1-34.

Ball, L., Mankiw, N. G., (2002), “The Nairu in Theory and Practice”, **Journal of Economic Perspectives**, 16 (4), 115–136.

Barba, A., Pivetti, M., (2009), “Rising Household Debt: Its Causes And Macroeconomic Implications—A Long-Period Analysis”, **Cambridge Journal of Economics**, 33, 113–137.

Bauman, Z., (2017), “Nesnesini ve İsmi Arayan Semptomlar” içinde **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**, İstanbul, Metis Yayınları.

Beder, S., (2009), “Neoliberalism and the Global Financial Crisis”, **Social Alternatives**, 8(1), 1-10.

Beitel, K., (2012), “Kriz, Bütçe Açığı ve Doların Gücü: Kamu Sektörünün İtibarsızlaştırılmasına Direnmek”, içinde **Bu Defaki Kriz**, İstanbul, Yordam Kitap.

Berg, A., Ostry, J., (2011), “Inequality and Unsustainable Growth: Two Sides of the Same Coin?” IMF Staff Discussion Notes, Nisan, 1-21.

Berman, M., (2014), **Marksizmle Maceram**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Bernanke, B. S., (1999), “Japanese Monetary Policy: A Case of Self-Induced Paralysis?”

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.444.9057&rep=rep1&type=pdf>

Bernanke, B. S., (2000), **Essays on the Great Depression**, New Jersey, Princeton University Press.

Bhaduri, A., Marglin, S., (1988), “Profit Squeeze and Keynesian Theory”, Wider Working Papers 39.

Bhaduri, A., Marglin, S., (1990), “Unemployment And The Real Wage: The Economic Basis For Contesting Political Ideologies”, **Cambridge Journal of Economics**, 14, 375-393.

Blecker, R. A., (2015), “Wage-Led Versus Profit-Led Demand Regimes: The Long And The Short Of It”, Yayınlanmamış Tebliğ.

Blecker, R. A., (2016), “The US Economy Since The Crisis: Slow Recovery And Secular Stagnation”, **European Journal of Economics and Economic Policies: Intervention**, Eylül, 203-214.

Blyth, M., (2017), **Kemer Sıkmak: Tehlikeli Bir Fikrin Tarihi**, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.

Bonar, J., (1887), **Letter of David Ricardo to Thomas Robert Malthus 1810-1823**, Oxford Clarendon Press.

Brenner, R., Jeong S., (2009). “Overproduction Not Financial Collapse is the Heart of the Crisis: The US, East Asia, and the World” **The Asia- Pacific Journal**, Şubat.

Brown, C., (2004), “Does Income Distribution Matter for Effective Demand? Evidence from the United States”, **Review of Political Economy**, 16 (3), 291–307.

Brown, W., (2015), **Undoing The Demons**, New York, Zone Books.

Campbell, A., (2014), “ABD’de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi” içinde **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, İstanbul, Yordam Kitap.

Chomsky, N., (2012), “Merkez Tutunamıyor: Radikal Düşünceyi Harlamak”, içinde **Bu Defaki Kriz**, İstanbul, Yordam Kitap.

Choonara, J., (2009), “Marxist Account of the Curren Crisis”, **International Socialism**, 123.

Clarke, S., (1990), “The Marxist Theory of Overaccumulation and Crisis”, **Science&Society**, 54 (4), 442-467.

Cömert, M., Sümbül, U., (2014), “Sınırsızlık İdealinin Sınırlara Takılması: Kriz ve İktisat Öğretisinin Bugünü”, Basılmamış Tebliğ, TEK Uluslararası Ekonomi Konferansı, Antalya.

Crossley, T., Low, H., O’Dea, C., (2012), “Household Consumption Through Recent Recessions”, IFS Working Paper W11/18.

Cynamon B. Z., Fazzari, S. M., Setterfield, M., (2013), ‘Understanding the Great Recession’, içinde **After the Great Recession**, New York, Cambridge University Press.

Cynamon, B. Z., Fazzari, S. M., (2008), “Household Debt in the Consumer Age: Source of Growth-Risk of Collapse”, **Capitalism and Society**, 3 (2), 1-30.

- Cynamon, B. Z., Fazzari, S. M., (2013), “Rising Inequality and Stagnation In The US Economy”, **European Journal of Economics and Economic Policies: Intervention**, 12 (2), 170-182.
- Cynamon, B. Z., Fazzari, S. M., (2015a), “Inequality, the Great Recession and Slow Recovery”, **Cambridge Journal of Economics**, 40 (2), 373-399.
- Cynamon, B. Z., Fazzari, S. M., (2015b), “Rising Inequality, Demand, and Growth in the US Economy”, <https://www.ineteconomics.org/uploads/papers/Cynamon-Fazzari.pdf>.
- Dabla-Norris, E., Kochhar, K., Suphaphiphat, N., Ricka, F., Tsounta, E., (2015), “Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective”, IMF Staff Discussion Notes, Haziran, 1-39.
- Dardot, P., Laval, C., (2013), **The New Way of the World: On Neoliberal Society**, London, Verso.
- Deaton, A., (2005), “Franco Modigliani and the Life Cycle Theory of Consumption”, **PSL Quarterly Review**, 58, 91-107.
- Delong, J. B., Summers, L. H., (2012), “Fiscal Policy in a Depressed Economy”, Brookings Papers on Economic Activity.
- Detzer, D., (2016), “Financialisation, Debt and Inequality: Export-led Mercantilist and Debt-led Private Demand Boom Economies in a Stock-flow Consistent Model”, http://www.cpes.org.uk/dev/wp-content/uploads/2016/05/Daniel_Detzer.pdf.

Divitçioğlu, S., (2011), “İktisadi Mesele, Sınıflar ve Sistemler”, **İktisat ve Toplum Dergisi**, 2 (13), 6-8.

Duesenberry, J.S., (1949), **Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior**, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Dumenil, G., Dominique, L., (2011), “The Crisis of the Early 21st Century: A Critical Review of Alternative Interpretations”, Yayınlanmamış Metin, <http://www.cepremap.fr/membres/dlevy/dle2011e.pdf>

Dumenil, G., Levy, D., (2013), **The Crisis of Neoliberalism**, Cambridge, Harvard University Press.

Dumenil, G., Levy, D., (2015), **Büyük Yol Ayrımı: Neoliberalizme Son Noktayı Koymak**, İstanbul, İletişim.

Dutt, A.K., (1987), “Alternative Closures Again: A Comment On ‘Growth, Distribution And Inflation’”, **Cambridge Journal of Economics**, 11, 75-82.

Eaton, J., (2013), **Keynes’e Karşı Marx**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın.

Eatwell, J., Milgate, M., (2011), **The Rise and Fall of Keynesian Economics**, Oxford University Press.

Eichner, A. S., Kregel, J. A., (1975), “An Essay on Post-Keynesian Theory: A New Paradigm in Economics”, **Journal of Economic Literature**, 13 (4), 1293-1314.

Emirgil, B. F., (2010), “Yeni Kapitalizm’de Emeği Sorunsallaştırmak: Emeğin Maddi Olmayan Görünümleri”, **Çalışma ve Toplum**, 2010/1, 221-238.

- Epstein, G., (2001), “Financialization, Rentier Interests, and Central Bank Policy”, PERI Working Papers, 1-43.
- Ezuho, E. K., (2011), “Income Inequality, Over-indebtedness and Financial Instability: Essay on a Keynes-Goodwin-Minsky Macrodynamic Model”, https://www.boeckler.de/pdf/v_2011_10_27_ezuho.pdf
- Ferri, P., H.P. Minsky, (1992), “Market Processes and Thwarting Systems”, **Structural Changes and Economic Dynamics**, 3 (1), 79-91.
- Fitoussi, J. P., Saraceno, F., (2010), “Inequality and Macroeconomic Performance”, OFCE.
- Florio, M., (2014), “The Real Roots of Great Recession: Unsustainable Income Distribution”, **International Journal Of Political Economy**, 40 (4), 5-30.
- Fontana, G., (2009), “Whither New Consensus Macroeconomics? The Role of Government and Fiscal Policy in Modern Macroeconomics”, The Levy Economics Institute Working Paper 563.
- Fontana, G., Sawyer, M., (2016), “Towards post-Keynesian Ecological Macroeconomics”, **Ecological Economics**, 121, 186-195.
- Fontana, G., Gerrard, B., (2006), “The Future Of Post Keynesian Economics”, **PSL Quarterly Review**, 59 (236), 49-80.
- Forstater, M., (2006), “Green Jobs: Public Service Employment and Environmental Sustainability”, **Challenge**, 49, 58-72.

Foster, J. B., (2008), **Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz**, İstanbul, Kalkedon Yayınları.

Frank, R. H., (2013), **Falling Behind: How Rising Inequality Harms the Middle Class**, California, University of California Press.

Fraser, N., (2017), “İlerici Neoliberalizme Karşı Gerici Popülizm: Bir Hobson Seçimi” içinde **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**, İstanbul, Metis Yayınları.

Galbraith, K., (2009), **The Great Crash 1929**, New York, Mariner Books.

Gali, J., (1994), “Keeping up with the Joneses: Consumption Externalities, Portfolio Choice, and Asset Prices”, **Journal of Money, Credit and Banking**, 26 (1), 1-8.

Gambetti, Z., (2009), “İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:40, Mart, 145-166.

Geiselberg, H. (ed.), (2017), **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**, İstanbul, Metis Yayınları.

Gintis, H., Schaik van C., Boehm, C., (2015), “Zoon Politikon: The Evolutionary Origins of Human Political Systems”, **Current Anthropology**, 56 (3), Haziran, 1-28.

Giovannoni, O., (2014), “What Do We Know About the Labor Share and the Profit Share? Part I: Theories”, Levy Economics Institute of Bard College Working Paper No. 803.

- Goda, T., (2013), “The Role Of Income Inequality In Crisis Theories and In The Subprime Crisis”, Post Keynesian Economics Study Group Working Paper 1305.
- Goldfarb, R. S., Leonard, T. C., (2005), “Inequality Of What Among Whom? Rival Conceptions Of Distribution In The 20th Century”, **Research in the History of Economic Thought and Methodology**, 23-A, 79–123.
- Gordon, W., (1997), “Job Assurance - The Job Guarantee Revisited”, **Journal of Economic Issues**, 21 (3), 817-825.
- Gorz, A., (2007), **İktisadi Aklın Eleştirisi**, İstanbul, Ayrıntı.
- Grabka, M. M., Goebel, J., Schröder, C., Schupp, J., (2016), “Shrinking Share of Middle-Income Group in Germany and the US”, **DIW Economic Bulletin**, 199-211.
- Güleç, C., (2015), “Thorstein Veblen ve Gösterişçi Tüketim Kavramı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1 (38), 62-82.
- Gürkan, C., (2016), “Maliye Teorisinde ve Politikasında Güncel Eleştirel Yaklaşımlar”, **Electronic Journal of Vocational Colleges**, 22-36.
- Gürkan, C., Karahanoğulları, Y., (2014), “Neoliberalizmin Krizi ve Kamu Maliyesi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 27, 1-19.
- Hahn, F.H., (1997), “Keynesian Economics and General Equilibrium Theory: Reflections on Current Debates”, içinde **The Microeconomic Foundations of Macroeconomics**, London, Macmillan.

Harvey, C. R., (2008), “The Financial Crisis Of 2008: What Needs To Happen After TARP” https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1274327

Harvey, D., (2004), “Yeni Emperyalizm: Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim”, Evren Mehmet Dinçer (Çev), **Praksis** 11, 23-48.

Harvey, D., (2005), **A Brief History of Neoliberalism**, New York, Oxford University Press.

Harvey, D., (2007), “Neoliberalism as Creative Destruction”, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 610, Mart, 22-44.

Harvey, D., (2010), “The Enigma of Capital and Crisis This Time”, <http://homes.ieu.edu.tr/~aduman/econ671/HarveyOnCrisis.pdf>.

Harvey, D., (2012), “Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm”, Eylem Çamuroğlu Çığ, Ünsal Çığ (Çev), **Atılım Sosyal Bilimler Dergisi**, 2 (2), 67-88.

Harvey, D., (2015a), “Crisis Theory And The Falling Rate Of Profit”, <https://thenextrecession.files.wordpress.com/2014/12/harvey-on-ltrpf.pdf>.

Harvey, D., (2015b), **On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu**, İstanbul, Sel Yayıncılık.

Harvey, P., (2000), “Direct Job Creation”, içinde **The Commitment to Full Employment**, M.E. Sharpe.

Hein, E., (2015), “The Principle Of Effective Demand – Marx, Kalecki, Keynes And Beyond”, Institute for International Political Economy Berlin Working Paper, 60/2015.

Hein, E., Truger, A., (2010), “Finance-dominated capitalism in crisis – the case for a Global Keynesian New Deal”, Institute for International Political Economy Berlin, Working Paper, 1-32.

Hilferding, R., (1995), **Finans Kapital**, İstanbul, Belge Yayınları.

Husson, M., (2013), **On Derste Kapitalizm**, İstanbul, Habitus Kitap.

Hyman, H. H., (1942), “The Psychology of Status”, **Archives of Psychology**, Columbia University, 269.

Illouz, E., (2017), “Bağımsızlaşma Paradoksundan Liberal Elitlerin Ölümüne” içinde **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**, İstanbul, Metis Yayınları.

IMF World Economic Outlook, (2008), **Financial Stress, Downturns, and Recoveries**.

Jessop, B., (2002), “Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State–Theoretical Perspective”, **A Radical Journal of Geography**, 34 (3), 452-472.

Kaboub, F., (2007), “Employment Guarantee Programs: A Survey of Theories and Policy Experiences”, The Levy Economics Institute of Bard College Working Paper 498.

Kaboub, F., Todorova, Z., Fernandez, L., (2010), “Inequality-Led Financial Instability A Minskian Structural Analysis of the Subprime Crisis”, **International Journal of Political Economy**, 39 (1), 3–27.

Kalecki, M., (1943), “Political Aspects Of Full Employment”, **The Political Quarterly**, 322-330.

Kalecki, M., (1971), **Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy**, 1933-70, Cambridge, Cambridge University Press.

Kaplan, G., Mitman, K., Violante, G. L., (2015), “Consumption and House Prices in the Great Recession: Model Meets Evidence”, Basılmamış Tebliğ, Princeton University.

Karataş, T., (2011), “Küreselleşme Sürecinde Finans Kapitalin Yükselişi ve 2007 – 2009 Dünya Ekonomik Krizi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kaymak, M., (2012), “Adam Smith’i Anlamak”.
<https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/32-sayi-212/251-adam-smithi-anlamak->

Kent, R. J., (2006), “A 1929 Application of Multiplier Analysis by Keynes”, **History of Political Economy**, 39 (3), 529-543.

Keynes, J. M., (2000), **A Tract on Monetary Reform**, London, Macmillan Company.

Keynes, J. M., (2010), **Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi**, İstanbul, Kalkedon Yayınları.

Keynes, J. M., Skidelsky, R. (ed), (2015), **The Essential Keynes**, Penguin Classics.

Kim, Y. K., Setterfield, M., Mei, Y., (2014), “Aggregate Consumption And Debt Accumulation: An Empirical Examination Of US Household Behaviour”, **Cambridge Journal of Economics**, 1-20.

King, J. E., (2013), “A Brief Introduction to Post Keynesian Macroeconomics”, **39. Wirtschaft und Gesellschaft**, 485-508.

Kliman, A., (2015), “The Great Recession and Marx’s Crisis Theory”, **American Journal of Economics and Sociology**, 74 (2), 236-277.

Kostzer, D., (2008), “Argentina: A Case Study on the Plan Jefes y Jefas de Hogar Desocupados, or the Employment Road to Economic Recovery”, The Levy Economics Institute of Bard College Working Paper 534.

Kotler, P., (2015), **Kapitalizmle Yüzleşmek: Sorunlu Bir Ekonomik Sisteme Gerçekçi Öneriler**, İstanbul, Mediacat.

Kozlowski, J., Veldkamp, L., Venkateswaran, V., (2016), “The Tail That Wags The Economy: The Origin Of Secular Stagnation”, <http://voxeu.org/article/origin-secular-stagnation>.

Krastev, I., (2017), “Çoğunlukçu Gelecekler” içinde **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**, İstanbul, Metis Yayınları.

Krueger, D., Perri, F., (2006), “Does Income Inequality Lead to Consumption Inequality? Evidence and Theory”, **Review of Economic Studies**, 73(1), 163-193.

Krugman, P. (2010), “Inequality And Crises: Coincidence or Causation?”, Yayınlanmamış Metin.

Kumhof, M., Ranciere, R., (2010), “Inequality, Leverage and Crises”, IMF Working Paper, Kasım, 1-38.

- Kumhof, M., Ranciere, R., Winant, P., (2013), “Inequality, Leverage and Crises: The Case of Endogenous Default”, IMF Working Paper, Kasım, 1-48.
- Lapavitsas, C., (2011), “Theorizing Financialization”, **Work Employment Society**, 25 (4), 611-626.
- Latour, B., (2017), “Güvenli Avrupa” içinde **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**, İstanbul, Metis Yayınları.
- Lavoie, M., (2009), “History and Methods of PostKeynesian Macroeconomics”, https://www.boeckler.de/pdf/v_2009_08_03_lavoie_lecture_part1.pdf
- Lavoie, M., Stockhammer, E., (2012), “Wage-Led Growth: Concept, Theories and Policies”, Geneva, ILO.
- Lazzarato, M., (2015), **Borçlandırılmış İnsanın İmali: Neoliberal Durum Üzerine Deneme**, İstanbul, Açılım Kitap.
- Lerner, A. P., (1943), “Functional Finance and the Federal Debt”, **Social Research** 10(1), 38–57.
- Lerner, A., (1947), “Money as a Creature of the State”, **The American Economic Review**, 37 (2), 312-317.
- Lo, S., Rogoff, K., (2015), “Secular Stagnation, Debt Overhang And Other Rationales For Sluggish Growth, Six Years On”, BIS Working Papers 482.
- Lopez, G., J., Assous, M., (2010), **Michal Kalecki**, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Marx, K., (2004), **Kapital Üçüncü Cilt**, Eriş Yayınları.

Marx, K., (1999 [1857]), **Grundrisse Birinci Kitap: Ekonomi Politigin Eleştirisinin Temelleri**, Ankara, Sol Yayınları.

Marx, K., (2011), **Kapital: Ekonomi Politigin Eleştirisi I. Cilt**, İstanbul, Yordam Kitap.

Mason, P., (2017), “Özgürlük Korkusunu Aşmak” içinde **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**, İstanbul, Metis Yayınları.

Minsky, H. P., (1965), “The Role of Employment Policy”, Hyman P. Minsky Archive, Paper 270.

Minsky, H. P., (1992), “The Financial Instability Hypothesis”, The Jerome Levy Economics Institute of Bard College Working Paper 74.

Minsky, H., (1986), **Stabilizing an Unstable Economy**, McGraw-Hill Education, Yale University Press.

Mishra, P., (2017), “Hınç Çağında Siyaset: Aydınlanmanın Karanlık Mirası” içinde **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**, İstanbul, Metis Yayınları.

Misik, R., (2017), “Cüret Etme Cesareti” içinde **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**, İstanbul, Metis Yayınları.

Mitchell, W. F., (1998), “The Buffer Stock Employment Model and the NAIRU - The Path to Full Employment”, **Journal of Economic Issues**, 32 (2), 547-555.

Mitchell, W. F., Mosler, W. B., (2001), “Fiscal Policy and Job Guarantee”, Australian National University Discussion Papers 441.

Munck, R., (2014), “Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti”, içinde **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, İstanbul, Yordam Kitap.

Nachtwey, O., (2017), “Uygarlık Dışına Çıkma: Batı Topluluklarındaki Geriye Yönelik Eğilimler Üzerine” içinde **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**, İstanbul, Metis Yayınları.

OECD, (2015), **In It Together: Why Less Inequality Benefits All**, Paris, OECD Publishing.

Öktem, Ü., (1999), “Descartes’da Bilginin Kesinliği Problemi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 40 (1), 311-332.

Okun, A. M., (1962), “Potential GNP: Its Measurement and Significance”, **Proceedings of the Business and Economic Statistics Section American Statistical Association**, 98–104.

Onaran, Ö., (2010), “Fiscal Crisis in Europe or a Crisis of Distribution?”, Research on Money and Finance Discussion Paper No:18, 1-27.

Onaran, Ö., (2016), “Wage- versus Profit-Led Growth In The Context Of Globalization and Public Spending: The Political Aspects of Wage-Led Recovery”, Post Keynesian Economics Study Group Working Paper 1603.

Onaran, Ö., Galanis, G., (2012), “Is Aggregate Demand Wage-Led Or Profit-Led? National And Global Effects”, Geneva, ILO.

Onaran, Ö., Galanis, G., (2014), “Income Distribution and Growth: A Global Model”, **Environment and Planning A**, 46 (10), 2489 – 2513.

Onaran, Ö., Stockhammer, E., (2008), “Income Distribution, Growth, and Conflict: The Aggregate Demand Nexus”, *METU Studies in Development*, 35, 209-224.

Onaran, Ö., Stockhammer, E., Grafl, L., (2011), “Financialisation, Income Distribution And Aggregate Demand In The USA”, **Cambridge Journal of Economy**, 35 (4), 637-661.

Orhangazi, Ö., (2011), “Financial vs. Real: An Overview of the Contradictory Role of Finance”, PERI Working Papers No: 274, 1-35.

Ostry, J. D., Berg, A., Tsangarides, C. G., (2014), “Redistribution, Inequality, and Growth”, IMF Staff Discussion Notes, Şubat, 1-30.

Ostry, J., Loungani, P., Furceri, D., (2016), “Neoliberalism: Oversold?”, **Finance and Development**, Haziran, 38-41.

Oxfam, (2014), **Even It Up: Time To End Extreme Inequality**.

Palley, T. I., (2002), “Economic Contradictions Coming Home To Roost? Does The U.S. Economy Face A Long-Term Aggregate Demand Generation Problem?”, **Journal of Post Keynesian Economics**, 25 (1), 9-32.

Palley, T., (2004), *From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics*,

http://fpif.org/from_keynesianism_to_neoliberalism_shifting_paradigms_in_economics

Palley, T., (2008), “The Relative Income Theory of Consumption: A Synthetic Keynes-Duesenberry-Friedman Model”, Political Economy Research Institute Working Paper 170, 1-27.

Palley, T., (2009), “The Limits of Minsky’s Financial Instability Hypothesis as an Explanation of the Crisis”, Working Paper, 1-29.

Palley, T., (2011), “The Rise and Fall of Export-led Growth”, Levy Economics of Institute Working Paper 675.

Palley, T., (2012), **From Financial Crisis to Stagnation: The Destruction of Shared Prosperity and the Role of Economics**, New York, Cambridge University Press.

Palley, T., (2016), “Inequality, The Financial Crisis And Stagnation: Competing Stories And Why They Matter”, **Real-World Economics Review**, (74), 1-19.

Panitch, L., Albo, G., Chibber, V (ed.), (2012), **Bu Defaki Kriz**, İstanbul, Yordam Kitap.

Petev, I. D., Pistaferri, L., Eksten, I. S., (2011), “Consumption And The Great Recession: An Analysis Of Trends, Perceptions, And Distributional Effects”, Yayınlanmamış Tebliğ.

Pew Research Center, (2016), America’s Shrinking Middle Class: A Close Look At The Changes Within Metropolitan Areas.

Piketty, Thomas, (2014), **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları.

Plehwe, D., Walpen, B., Neunhöffer, G., (2006), **Neoliberal Hegemony: A Global Critique**, New York, Routledge.

Polanyi, K., (2010), **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Radice, H., (2012), Krize Karşı Durmak: Sınıfsal Bir Bakış, içinde **Bu Defaki Kriz**, İstanbul, Yordam Kitap.

Rajan, R. G., (2011), **Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy**, New Jersey, Princeton University Press.

Rendueles, C., (2017), “Küresel Gerilemeden Postkapitalist Karşı-Hareketlere” içinde **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**, İstanbul, Metis Yayınları.

Reybrouck, D. V., (2017), “Sayın Başkan Juncker” içinde **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**, İstanbul, Metis Yayınları.

Ross, A., (2015), **Krediokrasi**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Rowthorn, R. E., (1981), “Demand, Real Wages And Economic Growth”, Thames Papers in Political Economy, 1-39.

Saad-Filho, A., (2012), “Neoliberalizm Krizde Mi? Yoksa Neoliberalizmin Krizi Mi?” içinde **Bu Defaki Kriz**, İstanbul, Yordam Kitap.

Saad-Filho, A., Johnston, D., (2014), (der) **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, İstanbul, Yordam Kitap.

Saez, E., (2015), “Striking it Richer: The Evolution of Top Incomes in the United States’,

Basılmamış

Makale.

<https://eml.berkeley.edu/~saez/saez-UStopincomes-2012.pdf>

Sandmo, A., (2013), “The Principal Problem in Political Economy: Income Distribution in the History of Economic Thought”.

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2337488

Schanzenbach, D. W., Nunn, R., Bauer, L., Mumford, M., (2016), **Where Does All the Money Go: Shifts in Household Spending Over the Past 30 Years**, The Hamilton Project.

Seçilmiş, E., (2017), “Veblen ve Freud”, **Düşünbil Felsefe Dergisi**, Sayı 59, 50-53.

Sennett, R., (2011), **Yeni Kapitalizmin Kültürü**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Setterfield, M., (2010), “Real Wages, Aggregate Demand, and the Macroeconomic Travails of the US Economy: Diagnosis and Prognosis”, Trinity College Department Of Economics Working Paper 10-05.

Setterfield, M., (2012), “Real Sector Imbalances and the Great Recession”, Trinity College Department of Economics Working Paper 12-01.

Setterfield, M., (2014), “Rising Income Inequality, Increased Household Indebtedness, and Post Keynesian Macrodynamics”, Department of Economics The New School for Social Research Working Paper 03.

Singh, B., Kumar, R. C., (1971), “The Relative Income Hypothesis-A Cross Country Analysis”, **Review of Income and Wealth**, 17, 341–348.

Skidelsky, R., (2008), “The Origin of Keynesian Economics and Some Applications to Restructuring and Globalization”, içinde **Keynes for the Twenty-First Century**, 81-87.

Skidelsky, R., (2010), **Keynes: The Return of the Master**, New York, Public Affairs.

Sönmez, M., (2001), **Gelir Uçurumu: Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü**, İstanbul, Om Yayınevi.

Stiglitz, J. E. (2015), “Inequality and Economic Growth”, **The Political Quarterly**, (86), 134–155.

Stiglitz, J., (2014), **Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumunu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Stockhammer, E., (2010), “Neoliberalism, Income Distribution and the Causes of the Crisis”, Research on Money and Finance Discussion Paper No:19, 1-28.

Stockhammer, E., (2013), “Rising Inequality as a Cause of the Present Crisis”, **Cambridge Journal of Economics**, 39 (3), 935-958.

Stockhammer, E., Onaran, Ö., (2012), “Rethinking Wage Policy In The Face Of The Euro Crisis. Implications Of The Wage-Led Demand Regime”, **International Review of Applied Economics**, 26 (2), 191-203.

Stockhammer, E., Onaran, Ö., (2012), “Wage-led Growth: Theory, Evidence, Policy”, Political Economy Research Institute Working Paper 300, 1-26.

Stockhammer, E., Ramskogler, P., (2009), “Post-Keynesian Economics – How to Move Forward”, **Intervention**, 6 (2), 227-246.

- Stockhammer, E, Onaran, Ö., Ederer, S., (2008), “Functional Income Distribution And Aggregate Demand In The Euro Area”, **Cambridge Journal of Economics**, 1-21.
- Streeck, W., (2016), **Satın Alınan Zaman: Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi**, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.
- Streeck, W., (2017), “Neoliberal Kapitalizm İçin Sonun Başlangıcı: Bastırılanların Geri Dönüşü” içinde **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**, İstanbul, Metis Yayınları.
- Tanyılmaz, K., (2002), “Dalgaları Aş(ama)mak: Kapitalizmi Dönemleştirme Teorileri Üzerine Düşünceler”, **Praxis**, 5, 323-356.
- Tcherneva, P. R., (2008), “The Return Of Fiscal Policy: Can The New Developments In The New Economic Consensus Be Reconciled With The Post-Keynesian View?”, The Levy Institute Working Paper 539, 1-48.
- Tcherneva, P. R., (2011), “Fiscal Policy Effectiveness: Lessons from the Great Recession”, Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper 649, 1-26.
- Tcherneva, P. R., (2012a), “Permanent On-The-Spot Job Creation—The Missing Keynes Plan for Full Employment and Economic Transformation”, **Review of Social Economy**, 70 (1), 57-80.
- Tcherneva, P. R., (2012b), “The Role of Fiscal Policy”, **International Journal of Political Economy**, 41 (2), 5-25.

Tcherneva, P. R., (2012c), “Full Employment Through Social Entrepreneurship: The Nonprofit Model For Implementing A Job Guarantee”, Levy Economics Institute of Bard College Policy Note.

Tcherneva, P. R., (2013), “Reorienting Fiscal Policy: A Critical Assessment of Fiscal Fine-Tuning”, Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper 772.

Tcherneva, P. R., (2014), “Reorienting Fiscal Policy: A Bottom-Up Approach”, **Journal of Post Keynesian Economics**, 37 (1), 43-66.

Tezer, H., (2013), “1929, 1973 ve 2008 Krizlerinin Minsky'nin Finansal İstikrarsızlık Hipoteziyle Değerlendirilmesi”, Basılmamış Doktora Tezi.

Thorsen, D. E., Lie, A., (2007), “What is Neoliberalism?”, Basılmamış Makale.
<http://folk.uio.no/daget/neoliberalism.pdf>

Topal, A., (2011), “Küreselleşme Sürecindeki Türkiye’yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ”, **Praksis**, 7, 63-84.

Treeck, van T., (2012), “Did Inequality Cause The U.S. Financial Crisis?”, Macroeconomic Policy Institute Working Paper 91, Nisan.

Vandeveldt, S., (2016), “There Is No Alternative: A Discursive Analysis of Past and Present”, <http://www.singeling.be/wp-content/uploads/2016/06/TINA-A-Discursive-Analysis-of-Past-and-Present-396475.pdf>.

Varoufakis, Y., (2015), **Küresel Minotauros: Amerika, Avrupa ve Küresel Ekonominin Geleceği**, İstanbul, Encore Yayınları.

Veblen, T., (2005), **Aylak Sınıfın Teorisi**, İstanbul, Babil.

- Vercelli, A., (2009), “A Perspective on Minsky Moments: The Core of the Financial Instability Hypothesis in Light of the Subprime Crisis”, The Levy Economics Institute of Bard College Working Paper 579, 1-30.
- Verick, S., Islam, I., (2010), “The Great Recession of 2008-2009: Causes, Consequences and Policy Responses”, IZA Discussion Paper No. 4934.
- Vuletic, D., (2015), “Next Global Crisis: Greatest Recession in the History of Capitalism is at the Doorstep”, EFZG Working Paper Series 15-09.
- Walters B., Young, D., (1997), “On the Coherence of Post-Keynesian Economics”, **Scottish Journal of Political Economy**, 44 (3), 329-349.
- Weeks, J., (1979), “The Process Of Accumulation And The “Profit–Squeeze” Hypothesis”, **Science & Society**, 153 (3), 259-280.
- Wisman, J. D., (2013), “Wage Stagnation, Rising Inequality And The Financial Crisis Of 2008”, **Cambridge Journal of Economics**, 37 (4), 921-945.
- Wolff, E. N., (2010), “Recent Trends in Household Wealth in the United States: Rising Debt and the Middle-Class Squeeze-an Update to 2007”, Levy Economics Institute of Bard College Working Paper 589.
- Wray, L. R., (2007), “Minsky’s Approach to Employment Policy and Poverty: Employer of Last Resort and the War on Poverty”, The Levy Economics Institute of Bard College Working Paper 515.
- Wray, L. R., (2011), “Minsky’s Money Manager Capitalism and the Global Financial Crisis”, Levy Economics Institute of Bard College Working Paper 661.

Yeldan, E., (2009), “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 20, 11-28.

Yeşilçayır, C., (2014), “Thomas Hobbes’un Geleneksel Siyaset Felsefesine Karşı Çıkışı”, **Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi**, 62-72.

Zizek, S., (2017), “Popülist Cazibe” içinde “**Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma**”, İstanbul, Metis Yayınları.

Zucman, G., (2015), **Vergi Cennetleri: Ulusların Gizli Zenginliği**, İstanbul: Yordam Kitap.

ÖZET

Eşitsizliğin son otuz yılda uygulanan neoliberal politikalar sonucunda dramatik bir biçimde artmasıyla bölüşüm problemi ekonomik dengesizliğin asıl sebebine dönüşmeye başlamıştır. ‘Büyük Durgunluk’ ile birlikte eşitsizliği iktisadın periferisine hapseden anlayış sorgulanmaya başlanmış ve anaakım iktisat anlayışının krizin değerlendirilmesi için sağlıklı bir çerçeve sunamadığı anlaşılmıştır. Nitekim kriz sonrasında gelişen literatür genelde heterodoks argümanlar üzerinden şekillenmiş ve eşitsizliğin tekrar iktisadın ana gündemi olması gerekliliği tartışılmaya başlanmıştır. Burada bir nokta dikkate değer görünmektedir. Krize ilişkin anaakım iktisadın yeterli bir çerçeve sunamadığı iddiası genelde kriz tartışmalarının yalnızca finansallaşma vurgusu üzerine inşa edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu tez, neoliberalizmin, krizin ve eşitsizlik sorununun açıklanmasında finansallaşmanın önemli bir dinamik olduğunu gözden kaçırmamakla birlikte eşitsizlikte meydana gelen artışın ekonomiyi reel ve uzun dönemli yapısal dengesizliklere ittiği iddiasını ileri sürmektedir. Bu açıdan, –finansallaşma olgusunu dışlamadan– tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde eşitsizlik ve kriz arasında bir nedensellik ilişkisi kurulması gerekmektedir. Krizin nedensellik ilişkisinin doğru kurulmasının post-Keynesyen iktisatta kapsamlı bir çerçeveye oturmasından hareketle, bu tez post-Keynesyen argümanlar temelinde bir kriz çözümlemesi getirerek yerleşik ekonomi politikalarının ötesinde yapıcı alternatif arayışların peşine düşmekte ve güncel temalar düzleminde teorinin eleştirel bağlamını genişletmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Post-Keynesyen İktisat, Büyük Durgunluk, Kriz, Bölüşüm, Eşitsizlik, Neoliberalizm.

ABSTRACT

Post-Keynesian Theory and Fiscal Policy In The Wake of Great Recession: Neoliberalism, Crisis, Distribution

With dramatic increase in inequality as a result of neoliberal policies over the past thirty years, the issue of distribution has begun to turn into the real cause of economic imbalances. Along with the ‘Great Recession’, the mainstream idea which fixes inequality to the periphery of economics has been questioned and it has been widely accepted that the mainstream economics can not provide a comprehensive framework to understand the crisis. Indeed, the literature that emerged after the crisis has been shaped on the basis of heterodox economics’ arguments and a general consensus has been reached that inequality should be brought into the main agenda of economics. One particular thing seems remarkable at this very point. The claim that mainstream economics can not provide a satisfactory framework generally results in that debates over crisis have been largely based on the emphasis of financialisation. This thesis which considers neoliberalism, inequality and crisis in one unified setting argues that growing inequality leads to real and long-term structural economic imbalances while keeping in mind that financialization is an important dynamic in them. In this respect, it is necessary to establish a causal relation between inequality and crisis in a complementary framework without ignoring the phenomenon of financialization itself. Based on the fact that in the post-Keynesian framework the interwoven reasons of the crisis are explained thoroughly, this thesis develops a post-Keynesian analysis as to the crisis searching for alternative constructive policy tools beyond mainstream economic policies and expand its critical context on the basis of current developments.

Keywords: Post-Keynesian Economics, Great Recession, Crisis, Distribution, Inequality, Neoliberalism.